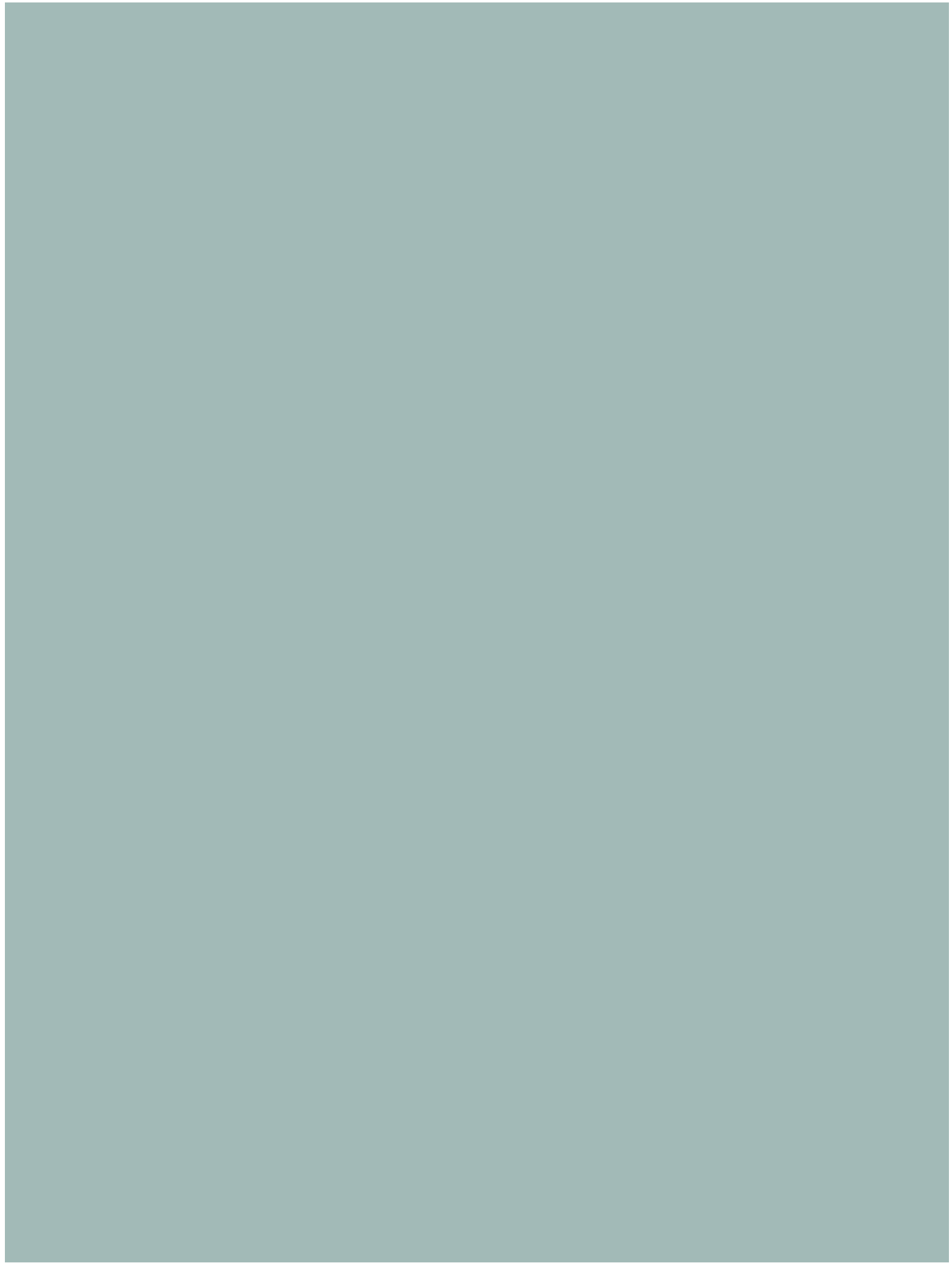

De Culturele Ladekast

Een doorlopende leerlijn
cultuureducatie

De Culturele Ladekast is een gezamenlijke uitgave van de bureaus voor cultuuronderwijs:
Breda | Cultuurwinkel Breda
's-Hertogenbosch | Bureau Babel
Eindhoven | CultuurStation
Helmond | CultuurContact
Tilburg | Bureau CiST

De Culturele Ladekast

A decorative graphic consisting of a grid of horizontal lines. The top row has four lines in green, orange, red, and blue. Below this, there are three more rows, each with four lines in the same color sequence (green, orange, red, blue). The lines are thin and spaced evenly.

Een doorlopende leerlijn
cultuureducatie

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Naar een doorlopende leerlijn cultuureducatie	7
2.1	Inleiding	7
2.2	Uitgangspunten	8
2.3	Model doorlopende leerlijn cultuureducatie	11
2.4	Raamwerk doorlopende leerlijn cultuureducatie	16
3.	De raamwerken van de doorlopende leerlijnen per kunstdiscipline en erfgoed	18
3.1	Inleiding	18
3.2	Doorlopende leerlijn danseducatie	19
3.3	Doorlopende leerlijn drama-educatie	23
3.4	Doorlopende leerlijn muziekeducatie	27
3.5	Doorlopende leerlijn beeldende vorming	33
3.6	Doorlopende leerlijn literatuureducatie	39
3.7	Doorlopende leerlijn erfgoededucatie	45
3.8	Doorlopende leerlijn designeducatie	49
3.9	Doorlopende leerlijn beeldcultuur	53
4.	De doorlopende leerlijn in de praktijk	57
4.1	Stand van zaken	57
4.2	De culturele ladekast	58
4.3	Didactische en pedagogische uitgangspunten	60
4.4	Rolverdeling	61
4.5	Implementatie van de doorlopende leerlijn cultuureducatie	62
5.	En dan...	63
5.1	Implementatie	63
5.2	Scholing	63
5.3	Verdere stappen	64
5.4	Tot slot	64
6.	Literatuurlijst en geraadpleegde websites	65
	Colofon	66

1. Inleiding

“Scholen en hun leraren kunnen op basis van een doorlopende leerlijn aan culturele instellingen aangeven wat zij zelf willen doen en waar ze een culturele instelling bij nodig hebben. Hierdoor is betere regie mogelijk op het beschikbare aanbod,” aldus het Ministerie van OCW in 2011 in de beleidsvisie ‘Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuur’. De bureaus voor cultuuronderwijs van de vijf grootste steden in Noord-Brabant (Breda, ’s-Hertogenbosch, Eindhoven, Helmond en Tilburg), zijn het daar nadrukkelijk mee eens. Investerings in de culturele ontwikkeling van kinderen leveren meer rendement op en laten zich beter sturen als er sprake is van weloverwogen samenhang. Samenhang waaraan het echter in veel gevallen ontbreekt.

Onafhankelijk van de ministeriële beleidsvisie constateerden we, elk bureau binnen het eigen werkgebied, dat er op scholen weliswaar veel culturele activiteiten plaatsvinden, veelal in samenwerking met culturele instellingen, maar dat die vaak een kennismakingskarakter hebben. Ze zijn niet structureel ingebed in het curriculum. Daarom besloten we gezamenlijk een doorlopende leerlijn cultuureducatie te ontwikkelen.

Een onmisbare tool

Scholen krijgen meer grip op de culturele ontwikkeling van leerlingen en cultuuraanbieders, zijn beter in staat hun aanbod af te stemmen op leerlingen wanneer ze gezamenlijk kunnen uitgaan van een doorlopende leerlijn cultuureducatie; van een educatief programma “met continuïteit in programmatische aspecten van het onderwijs (kennis en vaardigheden) en pedagogiek en didactiek” (Scholtens, 2007). Deze doorlopende leerlijn cultuureducatie is gebaseerd op de ontwikkeling van de culturele vermogens van leerlingen tussen 4 en 18 jaar per dubbel leerjaar en integreert de kerndoelen binnen het leergebied kunstzinnig oriëntatie. Hiermee beschikken scholen en instellingen over een belangrijk instrument om zelf weloverwogen keuzes te maken voor de programmatische invulling. Door de doorlopende leerlijn te implementeren kunnen scholen de culturele ontwikkeling van hun leerlingen beter sturen en spreken leerkrachten dezelfde taal, zodat ze hun activiteiten beter op elkaar kunnen laten aansluiten.

Culturele instellingen en andere cultuuraanbieders, krijgen de mogelijkheid om hun cultuureducatieve programma’s beter te laten aansluiten op de ontwikkeling van de leerlingen en scholen te bedienen met een daadwerkelijk lesstofverrijkend aanbod.

Ontwikkeling doorlopende leerlijn cultuureducatie

In 2012 startten we als vijf bureaus voor cultuuronderwijs met de ontwikkeling van een algemene doorlopende leerlijn cultuureducatie, samen met professionals uit het culturele en onderwijsveld. Daarbij nam elk bureau een leerlijn voor een specifieke kunstdiscipline voor zijn rekening. Deze is vervolgens voorgelegd aan een klankbordgroep van leerkrachten en educatieve medewerkers van culturele instellingen. De keuzes voor de disciplines dans, drama, muziek, beeldend en erfgoed liggen voor de hand. Vanuit lokale speerpunten in een aantal steden zijn daar beeldcultuur (Breda), design (Eindhoven) en literatuur (Helmond) aan toegevoegd.

De Culturele Ladekast

De doorlopende leerlijn cultuureducatie, zoals we die hier presenteren, kent drie onderdelen. Het basis-model (hoofdstuk 2.8) dat berust op een theoretisch kader. Een raamwerk waarin de algemene leerdoelen (hoofdstuk 2.9) en een uitwerking daarvan voor de verschillende kunstdisciplines (hoofdstuk 4) staan

beschreven. Het derde onderdeel is het programma van activiteiten, dat elke school zelf ontwikkelt, deels in samenwerking met lokale culturele instellingen en aanbieders. Voor de beeldvorming van het programma van activiteiten, gebruiken we de metafoer van de Culturele Ladekast. Een kast met lades die een school per leerjaar en per cultureel vermogen met culturele activiteiten vult. De keuzes die zij daarbij maakt voor kunstdisciplines, voor culturele samenwerkingspartners en voor eventuele verbinding met andere schoolvakken en buitenschoolse activiteiten, bepalen de inhoud van de lades en daarmee de culturele loopbaan van de leerling (zie 4.2).

Eén doel, één visie, één taal

Scholen, culturele instellingen en bureaus voor cultuuronderwijs – lokaal en landelijk – delen eenzelfde doel: het ontwikkelen van culturele competenties bij kinderen en jongeren. Ieder doet dat vanuit een eigen vertrekpunt. De school vanuit de ontwikkeling van het kind en/of de jongere. De culturele instelling vanuit haar kennis en ervaring op het gebied van kunst en cultuur. Het bureau voor cultuuronderwijs vanuit beide. De doorlopende leerlijn draagt eraan bij dat deze partijen één gemeenschappelijke taal spreken. Zo kunnen de samenhang en duurzame verankering van cultuureducatie in het onderwijs worden gewaarborgd en hebben culturele instellingen een houvast om een leerlinggericht aanbod te ontwikkelen en af te stemmen. Daarmee past de doorlopende leerlijn naadloos in de doelstellingen van het bestuurlijk programma Cultuureducatie met Kwaliteit van het ministerie van OCW (2012).

Praktisch toepasbaar

De doorlopende leerlijn cultuureducatie, zoals we die hier formuleren, is gebaseerd op bestaande inzichten en theorieën en integreert de kerndoelen binnen het leergebied Kunstzinnig Oriëntatie. Wij pretenderen geenszins een nieuwe theorie te hebben ontwikkeld, maar combineren verschillende inzichten tot een tool die makkelijk toepasbaar is. Uit recente pilots die we hebben gehouden rondom muziekeducatie in Eindhoven en beeldcultuur in Breda, blijkt dat het raamwerk scholen en instellingen inderdaad een heldere vakinhoudelijke opbouw en een duidelijk kader biedt, van waaruit lessen en culturele activiteiten kunnen worden vormgegeven. De doorlopende leerlijn cultuureducatie bewijst zich daarmee als een praktisch instrument voor communicatie, integratie en samenwerking met en in het onderwijs.

Een levend document

De komende jaren nemen de vijf bureaus voor cultuuronderwijs in Tilburg, Helmond, 's-Hertogenbosch, Breda en Eindhoven binnen hun lokale regiefunctie de Culturele Ladekast als uitgangspunt voor het beleid. De hier geformuleerde doorlopende leerlijn is zeker niet afgerond; de Regeling Cultuureducatie met Kwaliteit (2013-2016) biedt de mogelijkheid om deze de komende jaren door te ontwikkelen. U dient deze publicatie dan ook te zien als een levend document, dat op basis van ervaringen van gebruikers in onderwijs en instellingen zal worden aangepast. Daarbij spelen nieuwe ontwikkelingen zoals de presentatie van Cultuur in de Spiegel (eind 2013) uiteraard een grote rol en binnen de provincie Noord-Brabant blijven we in gesprek met Kunstbalie, die de Cultuur Loper heeft ontwikkeld.

Wij wensen u veel succes en inspiratie in en buiten de klas. Want hoe we cultuureducatie met ons allen ook organiseren, uiteindelijk is het uw enthousiasme dat leerlingen moeten gaan delen.

Femke van de Wiel
Cultuurwinkel, Breda

Jane van de Lest
Bureau Babel, 's-Hertogenbosch

Bepie Remmits
CultuurStation, Eindhoven

Mia Naaijkes
Cultuurcontact, Helmond

Ineke Frijters en Jan Stoel
Bureau CiST, Tilburg

2. Naar een doorlopende leerlijn cultuureducatie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de theoretische uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de doorlopende leerlijn cultuureducatie en verbinden we deze aan de kerndoelen en eindtermen van het onderwijs. We vatten de uitgangspunten samen in een basismodel dat dient als fundament onder het raamwerk van de doorlopende leerlijn cultuureducatie. Aan deze algemene leerlijn kunnen de leerlijnen voor de verschillende kunst disciplines, erfgoed, en literatuur worden gekoppeld.

Definitie doorlopende leerlijn

Bij een doorlopende leerlijn is de inhoud van een vak over verschillende leerjaren heen samenhangend opgebouwd. Zowel wat betreft kennis en vaardigheden, als wat betreft houding en afstemming in het pedagogisch-didactisch handelen. Nationaal expertisecentrum Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) merkt daarbij het volgende op. "Het is belangrijk dat de leerling (in primair en voortgezet onderwijs) zo min mogelijk overlap, breuken of lacunes in het leerproces ervaart."

We onderscheiden horizontaal en verticaal doorlopende leerlijnen. Verticaal doorlopende leerlijnen bieden "continuïteit in programmatische aspecten van het onderwijs (kennis en vaardigheden) en pedagogiek en didactiek" (Scholtens, 2007). Bij de doorgaande leerlijn cultuureducatie wordt die continuïteit in programmatische aspecten gewaarborgd door aan te sluiten bij de kerndoelen van kunstzinnige oriëntatie (PO), kunst en cultuur (onderbouw VO) en examenprogramma's van CKV en kunst (tweede fase VO).

Met horizontale leerlijnen bedoelen we de samenhang en samenwerking tussen verschillende vakken. Een vakoverstijgende benadering dus. De doorlopende leerlijnen zoals wij die in deze publicatie formuleren, vallen binnen de eerste categorie. We gaan uit van een verticaal doorlopende leerlijn. Het cultuureducatieve aanbod blijft inhoudelijk trouw aan het vertrekpunt van kunst en cultuur, maar waar kansen liggen voor een vakoverstijgende benadering, zullen die zeker worden benut.

Waarde voor het onderwijs

De doorlopende leerlijn cultuureducatie helpt scholen hun vragen ten aanzien van cultuureducatie specifiek te maken en te formuleren. De leerlijn maakt de leeropbrengst van kunst en cultuur immers expliciet. Scholen hebben behoefte aan een leerlijn waaraan ze hun huidige activiteiten kunnen toetsen, zodat ze op basis daarvan hun visie en doelstellingen kunnen bepalen en vragen kunnen formuleren richting culturele instellingen.

De leerlijn biedt scholen handvatten om vanuit een eigen visie keuzes te maken uit het aanbod van kunst en cultuur en die op weloverwogen wijze in te zetten in hun curriculum. Een school kan kiezen voor één kunst discipline gedurende een aantal leerjaren, waardoor

verdieping optreedt. Maar het is ook mogelijk te kiezen voor een leerlijn met verschillende kunstdisciplines, die onderling op elkaar zijn afgestemd doordat ze zijn gekoppeld aan de algemene leerlijn. De school bepaalt zelf haar activiteiten. Via het eigen lesprogramma bijvoorbeeld, maar het kan ook zijn dat zij kiest voor samenwerking met een culturele instelling. Ook leerkrachten behouden hun autonomie; ze kunnen actief meedenken in het vinden van aansluitmogelijkheden tussen kunsteducatie en de andere schoolvakken. De doorlopende leerlijn zorgt er eveneens voor dat scholen en culturele instellingen dezelfde taal spreken. Dat brengt vraag en aanbod dicht bij elkaar en stimuleert samenwerking. Scholen kunnen in een eerder stadium worden betrokken bij het aanbod van culturele instellingen, zodat een programma ontstaat dat optimaal aansluit bij de wensen en behoeften van de scholen.

Tot slot is de doorlopende leerlijn cultuureducatie voor leerkrachten een uitstekend instrument om te bepalen of ze scholing nodig hebben om de culturele ontwikkeling van hun leerlingen te stimuleren en te begeleiden. Veel leerkrachten voelen zich handelingsverlegen; ze zijn niet adequaat toegerust om alle vakspecifieke vaardigheden binnen de verschillende kunstvormen te onderwijzen.

Waarde voor culturele instellingen

De doorlopende leerlijn cultuureducatie is voor culturele instellingen een belangrijke richtingwijzer bij het creëren van een divers en vraaggestuurd cultuureducatief aanbod. Ze beschikken over een helder kader van waaruit gerichte uitgangspunten kunnen worden geformuleerd. Het raamwerk van de doorlopende leerlijn geeft hun inzicht in de leergebieden en kerndoelen van het schoolcurriculum, zodat ze hun aanbod beter kunnen afstemmen op de doelgroep, het leerniveau en de behoeften van leerlingen.

Ook voor culturele instellingen geldt dat ze door de doorlopende leerlijn cultuureducatie eenzelfde taal gaan spreken als scholen. Daarmee wordt de samenwerking tussen onderwijs en het culturele veld gestimuleerd en een stuk makkelijker.

Daarnaast krijgen instellingen door de doorlopende leerlijn beter inzicht in hun positie in het culturele veld. Het model helpt hen te bepalen wat de toegevoegde waarde van hun programma binnen het totale (lokale) cultuureducatieve aanbod is en hoe ze eventueel kunnen aansluiten op het aanbod van andere instellingen. Zo worden krachten gebundeld, voor een sterke en veelzijdige ontwikkeling van culturele vermogens bij kinderen en jongeren.

Waarde voor bureaus voor cultuureducatie

Elk bureau voor cultuureducatie streeft naar een goede afstemming tussen vraag en aanbod van cultuureducatie in de stad. De doorlopende leerlijn kan daarbij als instrument voor communicatie, integratie en onderlinge samenwerking een belangrijke rol spelen. Zo wordt de regiefunctie van de bureaus ondersteund, door de aansluiting van vraag en aanbod te waarborgen, structureel in te bedden en te evalueren.

Eenzijds adviseren de bureaus de scholen en ondersteunen ze hen bij de implementatie van de leerlijn. Anderzijds zorgen ze ervoor dat er afstemming plaatsvindt tussen culturele instellingen onderling, zodat er minder overlap en meer diversiteit in het cultuureducatieve programma van de stad ontstaat.

Opbouw doorlopende leerlijn cultuureducatie

De doorlopende leerlijn cultuureducatie bestaat uit drie onderdelen:

1. Een *basismodel*, gebaseerd op de theoretische uitgangspunten van onder meer de culturele competenties, kernconcepten en kerndoelen die behaald moeten worden binnen het onderwijs.
2. Een vertaling van dat model in een *raamwerk* waarin de leerdoelen binnen de verschillende culturele vermogens en per leerjaar staan beschreven. Dit raamwerk is de kapstok waaraan alle specifieke leerlijnen per kunstdiscipline en cultureel erfgoed worden opgehangen.
3. Een *programma van activiteiten* dat invulling geeft aan het raamwerk met leerdoelen. We noemen dit de Culturele Ladekast. Dit totale programma van activiteiten verschilt per school en per instelling. Het wordt ontwikkeld door de school of de culturele instelling zelf of in samenwerking met elkaar.

2.2 Uitgangspunten

Het basismodel van de doorlopende leerlijn cultuureducatie is gebaseerd op landelijke ontwikkelingen binnen cultuureducatie. De belangrijkste aspecten zijn:

- de culturele competenties (Edu-Art, 2011)
- de kernconcepten bij het domein kunst en cultuur (SLO, 2005)

Deze uitgangspunten verbinden de kerndoelen en eindtermen van het onderwijs aan de ontwikkeling van culturele vermogens van leerlingen. Dit gebeurt door de uitgangspunten en eindtermen samen te brengen in vier typen vermogens: creërend, receptief, reflectief en analyserend. Hierbij vindt afstemming plaats op leeftijd en leerniveau van de leerling. We formuleren dit in de leerdoelen voor cultuureducatie, per leerjaar en per vermogen. (zie 2.4).

Culturele competenties

Edu-Art, de provinciale instelling voor cultuureducatie in Gelderland, heeft in C-zicht (2009) zeven competenties beschreven die de culturele loopbaan van een leerling kenmerken. De Lindenberg, Centrum voor de Kunsten in Nijmegen, heeft hierop voortgebouwd in de leerlijn cultuureducatie (Damen en Elsmans, 2011). De competenties, zoals Edu-Art ze beschrijft, nemen we over als een van onze pijlers voor de doorlopende leerlijn. Een competentie is een samenhangend geheel van vaardigheden, kennis en houding. Een culturele competentie geeft aan wat een leerling ontwikkelt door middel van kunst en cultuur. De competenties bieden niet alleen een legitimatie voor cultuureducatie, maar geven ook inzicht in de vraag welke culturele activiteiten een bijdrage leveren aan de persoonlijke ontwikkeling en competenties van leerlingen.

De volgende drie competenties zijn direct gerelateerd aan cultuureducatie:

1. Receptief vermogen

De leerling kan zich openstellen voor culturele uitingen.

2. Creërend vermogen

De leerling denkt, creëert en produceert op creatieve wijze.

3. Reflectief vermogen

De leerling kan cultuuruitingen van zichzelf en anderen analyseren, interpreteren en waarderen.

Edu-Art onderscheidt als vierde competentie het onderzoekend vermogen. Wij spreken liever van analyserend vermogen. Analyseren impliceert immers een zeker abstractievermogen, dat beter aansluit bij de competentie waarover hier wordt gesproken.

4. Analyserend vermogen

De leerling kan informatie over cultuuruitingen opzoeken, in zich opnemen en toepassen in eigen werk. Daarbij is hij of zij in staat ook andere kerndoelen te betrekken, bijvoorbeeld vanuit de het vak taal of de zaakvakken.

Naast deze vier culturele competenties voor cultuureducatie verwoordt Edu-Art nog een vijfde competentie, namelijk het vermogen om te presenteren: de leerling kan cultuuruitingen van zichzelf en anderen presenteren en toelichten.

Omdat we van mening zijn dat ook bij presenteren de nadruk ligt op doen, rekenen we deze competentie onder het creërend vermogen.

Tot slot zijn er nog twee vermogens die we niet expliciet opnemen binnen de culturele competenties, omdat ze naar onze mening niet specifiek zijn voor de doorlopende leerlijn cultuureducatie. Dit zijn:

Vermogen tot zelfstandig werken

De leerling kan plannen en organiseren en is in staat een zelfstandige bijdrage te leveren aan het eigen ontwikkelingsproces en dat van de groep.

Vermogen tot samenwerken

De leerling kan samenwerken bij het maken van een gezamenlijk product.

Kortom, we onderscheiden vier culturele vermogens, als omschrijving van de leeropbrengst van een leerling. Vier competenties die gedurende de periode van de doorlopende leerlijn worden ontwikkeld vanuit het algemene begrip van cultuureducatie. Daarmee worden kunst- en cultuurgerelateerde kerndoelen uit primair onderwijs en voortgezet onderwijs samengebracht. Hoe dit per leerjaar inhoud krijgt, beschrijven we in het raamwerk met leerdoelen (zie 2.4).

Kernconcepten

Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) constateerde in 2005 dat veel scholen in het VO op zoek waren naar een nieuwe ordening van hun onderwijsaanbod. Om hen hierin te ondersteunen, ontwikkelde SLO vier kernconcepten op basis van de nieuwe kerndoelen en de examenprogramma's van het leergebied kunst en cultuur. Hoewel ontwikkeld voor het VO, zijn de kernconcepten ook toepasbaar binnen het PO. Ze verbinden de kerndoelen van basis- en voortgezet onderwijs en hebben betrekking op de vermogens. De kernconcepten zijn als volgt benoemd:

- **Media & Communicatie:** focus op het kunstwerk.
- **Inspiratie & Vormgeving:** focus op de kunstenaar/ontwerper of de leerling die zelf een kunstwerk creëert.
- **Identiteit & Diversiteit:** focus op het publiek of de leerling die het kunstwerk ervaart.
- **Kunst & Maatschappij:** focus op de context van het kunstwerk. De maatschappelijke of cultuurhistorische context bijvoorbeeld.

Wij sluiten met de kernconcepten aan op de eerder genoemde vermogens. Wel spreken we bij het eerste kernconcept liever van het meer neutrale Medium & Boodschap. In paragraaf 2.3. wordt schematisch weergegeven hoe deze uitgangspunten samenkomen in het model van de doorlopende leerlijn.

Aansluiting bij kerndoelen en eindtermen

De doorlopende leerlijn cultuureducatie biedt een samenhangend cultuureducatief programma aan, dat aansluit bij de inhoudelijke richtlijnen voor onderwijs, zoals omschreven in de kerndoelen voor PO en onderbouw VO en de eindtermen voor bovenbouw VO. Hierna beschrijven we welke kerndoelen en eindtermen binnen de doorlopende leerlijn cultuureducatie aan

de orde zijn. In de specifieke leerlijnen voor de diverse kunst disciplines en erfgoed (hoofdstuk 3) kunnen aanvullende kerndoelen worden betrokken die daar inhoudelijk bij aansluiten.

Primair onderwijs

Het PO bevordert een brede vorming van kinderen. Kerndoelen zijn hier streefdoelen; ze beschrijven wat kinderen moeten leren om te kunnen functioneren in de maatschappij en om zich verder te kunnen ontwikkelen in het vervolgonderwijs. In de preambule die onder de kerndoelen ligt, staat het volgende: "Het onderwijs richt zich op de emotionele en verstandelijke ontwikkeling, de ontwikkeling van creativiteit en het verwerven van onder meer culturele vaardigheden van kinderen." De kerngebieden zijn opgedeeld in zeven domeinen: Nederlandse taal, Engelse taal, Friese taal, rekenen en wiskunde, oriëntatie op jezelf en de wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs.

Binnen het leergebied kunstzinnige oriëntatie zijn de volgende kerndoelen omschreven:

54. De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
55. De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
56. De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Wij zien creatieve ontwikkeling en het aanleren van culturele vaardigheden niet uitsluitend voorbehouden aan het leergebied kunstzinnige oriëntatie. Ze maken deel uit van het totale schoolcurriculum van elke basisschool. Aansluiting van kunstvakken met andere schoolvakken en andersom is belangrijk. Daarom betrekken we in de verschillende doorlopende leerlijnen ook enkele kerndoelen uit andere leergebieden. De kerndoelen voor PO zijn uitgewerkt in tussendoelen en leerlijnen (TULE) per leerjaar. Deze tussendoelen bieden houvast bij het vertalen van de kerndoelen naar de praktijk.

Voortgezet onderwijs

De onderbouw van het VO kent een andere organisatie dan de bovenbouw. Daarom worden deze twee onderdelen apart behandeld.

Onderbouw

De onderbouw VO is geordend rond zeven vakken en leergebieden: Nederlands, Engels, wiskunde, mens en natuur, mens en maatschappij, kunst en cultuur, bewegen en sport. Vakken zijn geïntegreerd tot leergebieden, waaronder het leergebied kunst en cultuur. Dit gebied bestaat leerinhoudelijk uit de kunstzinnige

disciplines muziek, dans, drama en de beeldende vakken handenarbeid, tekenen, textiele werkvormen en audiovisuele vorming. Leerlingen moeten met alle kunstzinnige disciplines kennismaken.

Het leergebied kunst en cultuur in de onderbouw VO sluit aan op de kerndoelen van het leergebied kunstzinnige oriëntatie van het PO en kent vijf kerndoelen:

48. De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.
49. De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.
50. De leerling leert op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- of filmvoorstellingen.
51. De leerling leert met behulp van visuele of audiotieve middelen verslag te doen van deelname aan kunstzinnige activiteiten, als toeschouwer en als deelnemer.
52. De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.

Net als in het PO zullen er in verschillende leerlijnen verbanden worden gelegd met andere leergebieden, zoals het leergebied mens en maatschappij. Al in de onderbouw van het VO kiezen leerlingen voor een bepaald leerniveau: vmbo, havo en/of vwo. Deze splitsing is echter niet terug te vinden in de kerndoelen. Ook in de doorlopende leerlijn formuleren we de leerdoelen van de onderbouw eenduidig voor alle niveaus. De differentiatie uit zich in een andere aanpak, zoals de wijze van overdracht, het tempo en de werkvormen. De docent baseert dit op kennis van en ervaring met de betreffende groep.

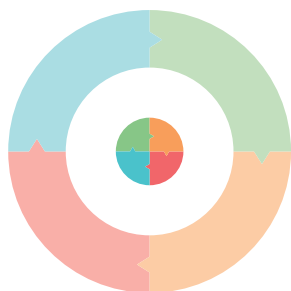
Bovenbouw

In de bovenbouw VO wordt de leerstof aangeboden in (examen)vakken, waarbij voor ieder vak eindtermen zijn benoemd. De vakken die aansluiten bij het leergebied kunst en cultuur zijn per leerniveau anders genoemd. In het vmbo gaat het om de vakken kunstvak I en kunstvak II. Binnen havo en vwo zijn dit culturele kunstzinnige vorming (CKV), kunst algemeen en kunst. Binnen het laatste vak kunnen leerlingen kiezen voor de disciplines drama, muziek, dans en beeldende vorming. Ook hier kunnen vanuit verschillende leerlijnen verbanden worden gelegd met vakken buiten de kunstvakken. Met geschiedenis bijvoorbeeld vanuit de leerlijn erfgoededucatie.

2.3 Model

De doorlopende leerlijn cultuureducatie in beeld

Op basis van de culturele competenties, de kernconcepten en de kerndoelen c.q. eindtermen van het onderwijs ontwikkelden we een model voor een doorlopende leerlijn cultuureducatie. In dat model worden de uitgangspunten zichtbaar met elkaar verbonden in vier typen vermogens: receptief, creërend, reflectief en analyserend. In ieder kwadrant van het model staat één van de vier culturele vermogens centraal, waarbij kerndoelen, eindtermen en kernconcepten met elkaar worden verbonden.

RECEPTIEF VERMOGEN

Onder receptief vermogen verstaan we dat de leerling zich kan openstellen voor culturele uitingen. De focus ligt op het kunstwerk. Het kernconcept Medium & Boodschap geeft hier invulling aan. In het PO valt het receptief vermogen onder kerndoel 56, in de onderbouw VO onder kerndoel 50. In de bovenbouw VO komt het receptief vermogen terug in verschillende aspecten van kunstvakken I en kunstvakken II (vmbo) en CKV, kunst algemeen en kunst (havo/vwo).

CREËREND VERMOGEN

Creërend vermogen houdt in dat een leerling kan denken, creëren en produceren op creatieve wijze. De focus ligt op de maker, zoals de acteur, kunstenaar of danser, of op de leerling zelf die een kunstwerk creëert. Onder meer door zelf werkt te produceren leert de leerling het werkproces van de kunstenaar kennen. SLO beschrijft dit in het kernconcept Inspiratie & Vormgeving. In het PO is dit benoemd in kerndoel 55, in de onderbouw VO in kerndoelen 48 + 49. In de bovenbouw VO komt het creërend vermogen aan de orde in verschillende aspecten van kunstvakken I en kunstvakken II (vmbo) en CKV, kunst algemeen en kunst (havo/vwo).

REFLECTIEF VERMOGEN

Reflectief vermogen behelst dat een leerling cultuuruitingen van zichzelf en andere kan analyseren,

interpreteren en waarderen. De focus ligt op het publiek of op de leerling die het kunstwerk ervaart. SLO beschrijft dit in het kernconcept Identiteit & Diversiteit. In het PO is dat benoemd in kerndoel 54. In de onderbouw VO komt dit vermogen terug in kerndoelen 51 + 52. In de bovenbouw VO wordt het reflectief vermogen ontwikkeld bij verschillende aspecten van kunstvakken I en kunstvakken II (vmbo) en CKV, kunst algemeen en kunst (havo/vwo).

ANALYSEREND VERMOGEN

Analyserend vermogen houdt in dat de leerling in staat is informatie over cultuuruitingen op te zoeken, in zich op te nemen en toe te passen in eigen werk. De focus ligt op de (maatschappelijke en cultuurhistorische) context van de kunst; op Kunst & Maatschappij, zoals SLO het als kernconcept benoemt. Omdat het analyserend vermogen zich richt op de context van het kunstwerk, zijn de kerndoelen en eindtermen sterk afhankelijk van de inhoud van de leerlijn per kunstdiscipline. Zo wordt in de leerlijn beeldcultuur een verband gelegd met kerndoelen en eindtermen die ingaan op maatschappelijke tendensen. De leerlijn erfgoed legt relaties met (cultuur)historische doelen. Ook de verbinding met taalonderwijs wordt – met name in de leerlijn literatuur – gelegd. Op school zullen verbanden worden gelegd met alle kunstvakken, maar ook met geschiedenis, Nederlands en andere vakken.

Basismodel doorlopende leerlijn cultuureducatie

In de hierna volgende figuur ziet u hoe de vier culturele vermogens, kernconcepten, kerndoelen en eindtermen samen komen in vier kwadranten. Dit model vormt de basis van de doorlopende leerlijn cultuureducatie die we met de vijf Brabantse bureaus voor cultuuronderwijs hebben ontwikkeld, en voor de doorlopende leerlijnen voor de verschillende kunstdisciplines die daarvan zijn afgeleid.

Ieder kwadrant van de cirkel beschrijft één van de vier culturele vermogens. Het mag duidelijk zijn dat in de praktijk geen harde scheiding bestaat tussen de vermogens en dat cultuureducatieve programma's twee of meer vermogens tegelijk kunnen behandelen. In een optimaal aanbod voor cultuureducatie wordt de gehele cyclus doorlopen, met accent op één van de vermogens. Leerlingen en docenten (binnenste ring) werken samen met culturele instellingen (buitenste ring) om deze vermogens te ontwikkelen.

Het model vormt samen met het raamwerk van leerdoelen de basis van de doorlopende leerlijn cultuureducatie. Die leerlijn is echter pas compleet, als zij wordt ingevuld via de Culturele Ladekast, het cultuureducatieve programma van scholen en culturele instellingen (hoofdstuk 4).

De leerling

ontwikkelt het **ANALYSEREND VERMOGEN**

De leerling kan informatie over cultuuruitingen zoeken, in zich opnemen en toepassen in eigen werk.

- Neemt kennis van de wereld van kunst en erfgoed.
- Kan bronnen gebruiken om cultuuruitingen te onderzoeken.
- Onderzoekt zijn eigen culturele omgeving.
- Gaat op zoek naar cultuuruitingen wereldwijd.

De aansluiting bij de kerndoelen en eindtermen in het subdomein Kunst & Maatschappij (gericht op de context) is afhankelijk van de vakdiscipline van de leerlijn.

Basismodel doorlopende leerlijn cultuureducatie

De leerling

ontwikkelt het **REFLECTIEF VERMOGEN**

De leerling kan cultuuruitingen van zichzelf en anderen analyseren, interpreteren en waarderen.

- Vergelijkt eigen werk en dat van anderen.
- Onderscheidt feiten van meningen.
- Onderscheidt diverse cultuuruitingen.
- Vormt een mening en kan deze onderbouwen.
- Geeft betekenisvolle eigen leermomenten aan.
- Komt tot individuele leervragen over product/proces.
- Zet reflectie in om zijn eigen waarden systeem te toetsen.
- Weet feedback op positieve wijze te hanteren.

Sluit aan bij de kerndoelen en eindtermen:

- **PO Kerndoel 55:** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- **VO onderbouw / Kerndoel 51:** De leerling leert met behulp van visuele of auditive middelen verslag te doen van deelname aan kunstzinnige activiteiten, als toeschouwer en als deelnemer.
- **VO onderbouw / Kerndoel 52:** De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.
- **VO bovenbouw / Eindtermen bij kunstvakken**

kunst & maatschappij

Culturele instelling of externe vakdocent
biedt (bronnen voor) context aan

context

Leerkracht (PO) of docent (VO)...
legt verbanden tussen leerstof

Historie •
Kunstgeschiedenis •
Culturele achtergrond •
etc. •

Literatuur •
Geschiedenis •
Maatschappijleer •
etc. •

Analyseren

Reflecteren

(Voor- of na) bespreking •
Evalueer •
Discussie •
etc. •

Besprekt wat •
gezien en/of ervaren is
Stelt vragen •
Geeft betekenis •

Leerkracht (PO) of docent (VO)...
stimuleert de leerling tot reflectie

publiek

identiteit & diversiteit

Culturele instelling of externe vakdocent
Geeft betekenis aan een cultuuruiting

De leerling

ontwikkelt het **RECEPTIEF VERMOGEN**

De leerling kan zich openstellen voor culturele uitingen:

- Ervaart plezier in het leren van kunst en cultuur.
- Kan geraakt worden door kunstuitingen van anderen.
- Kan zich inleven in de verbeelde werkelijkheid.
- Vergroot zijn/haar verbeeldingskracht.
- Kan wat hij ervaart vertalen naar eigen mogelijkheden en talenten.

Sluit aan bij de kerndoelen en eindtermen:

- **PO Kerndoel 56:** De leerling verwerft enige kennis over en krijgt waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.
- **VO onderbouw / Kerndoel 50:** De leerling leert op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- of filmvoorstellingen.
- **VO bovenbouw / Eindtermen bij kunstvakken**

Culturele instelling of externe vakdocent toont een professionele cultuuruiting

medium & boodschap

Leerkracht (PO) of docent (VO)...

zorgt voor een zintuiglijke waarneming

- PowerPoint
- Filmpje/foto
- Kunstwerk
- etc.

Waar-nemen

- Expositie
- Erfgoedobject
- Muziek
- Voorstelling
- Kunstwerk
- Verhaal
- etc.

kunstwerk

Creëren

- Biedt technieken en vaardigheden aan
- Geeft ruimte om te experimenteren
- Ondersteunt divergentie

Leerkracht (PO) of docent (VO)...

laat leerlingen hun talent ontdekken en ontwikkelen

- Werkproces
- Werkruimte
- Werkveld
- Inspiratie
- Keuzes
- etc.

kunstenaar

inspiratie & vormgeving

Culturele instelling of externe vakdocent Geeft inzicht in het werkproces van de maker

De leerling

ontwikkelt het **CREËREND VERMOGEN**

De leerling denkt, creëert en produceert op creatieve wijze.

- De leerling oefent technieken en vaardigheden.
- Geeft gevoelens, ervaringen en ideeën vorm.
- Kan alternatieve oplossingen bedenken.
- Kan een eigen ontwerp bedenken en iets nieuws creëren.
- Kan verschillende fases van het ontwerpproces onderscheiden.

Sluit aan bij de kerndoelen en eindtermen:

- **PO Kerndoel 54:** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- **VO onderbouw / Kerndoel 48:** De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.
- **VO onderbouw / Kerndoel 49:** De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.
- **VO bovenbouw / Eindtermen bij kunstvakken**

Schematische voorstelling
doorlopende leerlijn
cultuureducatie

Basismodel

Programma van activiteiten
scholen en culturele instellingen:
De Culturele Ladekast

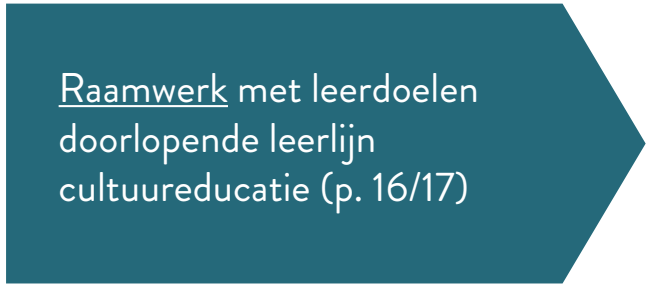
2.4 Raamwerk

Op basis van het model hebben we voor ieder vermogen de afgeleide leerdoelen geformuleerd. Voor het PO per dubbel leerjaar (1/2, 3/4, 5/6, 7/8), voor de onderbouw VO en voor de bovenbouw VO. Immers, voordat de doorlopende leerlijn kan worden ingevuld met een passend programma van cultuureducatieve activiteiten, zal bepaald moeten worden hoe de vermogens zich per leerjaar manifesteren.

De leerdoelen vormen het kader voor scholen en culturele instellingen. Zo wordt gezamenlijk en cumulatief toegewerkt naar ontwikkeling van de culturele vermogens van leerlingen. Per vermogen en leeftijdscategorie hebben we leerdoelen beschreven voor cultuureducatie in het algemeen. Deze beschrijven welke kennis, vaardigheden en houding nodig zijn om de culturele competenties te verwerven. De leerdoelen per vermogen zijn afgestemd op het niveau en belevingswereld van de leerling in het betreffende leerjaar.

Het raamwerk met leerdoelen toont hoe stap voor stap wordt toegewerkt naar ontwikkeling van culturele vermogens. We kiezen daarbij voor een differentiatie naar leerniveau (vmbo/havo/vwo) in de bovenbouw VO. Daar immers bepalen specifieke examenprogramma's per niveau de eindtermen. In de onderbouw zijn de kern- en leerdoelen voor cultuureducatie gelijk en kan zoals gezegd worden gedifferentieerd via bijvoorbeeld tempo en werkvormen.

Samen met het basismodel van de doorlopende leerlijn cultuureducatie vormt het raamwerk het uitgangspunt van de leerlijnen van de verschillende kunstdisciplines (hoofdstuk 3). Het is de kapstok waaraan de specifieke leerdoelen van die leerlijnen moeten aanhaken. Het is immers de samenhang tussen de verschillende kunstdisciplines die bepalend is voor de culturele ontwikkeling van een leerling.

Raamwerk met leerdoelen
doorlopende leerlijn
cultuureducatie (p. 16/17)

Raamwerk met leerdoelen doorlopende leerlijn cultuureducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs				
PO Jaar 1+2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling ervaart een aangeboden cultuuruiting door zintuiglijke waarneming	De leerling kan experimenteren met verschillende vaardigheden en technieken	De leerling kan mbv de leerkracht/professional betekenis geven aan wat ze zien, horen, denken en beleven bij een cultuuruiting	De leerling kan ervaringen en voorstellingen uit zijn directe belevingswereld (thuis en school) benoemen en verbeelden
	De leerling kan met aandacht kijken naar een cultuuruiting van zichzelf en groepsgenoten	De leerling ervaart de sensatie van het presenteren van eigen vormgegeven producten	De leerling ervaart zich op een eigen en vrije manier te kunnen uiten op een kunstzinnige manier	De leerling kent de verhalen en gebruiken die horen bij feestdagen
	De leerling kan enkele kenmerken van een cultuuruiting herkennen en benoemen	De leerling ervaart cultuuruitingen door (persoonlijk) contact met kunstenaars	De leerling kan vertellen mbv een leerkracht/professional over een ervaren cultuuruiting	
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling heeft aandacht voor verschillen binnen een kunstdiscipline w.b. vorm en genres	De leerling beheerst enkele technieken en vaardigheden om een opdracht uit te voeren	De leerling ervaart dat door eigen en andermans werk zijn/haar fantasie wordt geprikkeld	De leerling kent de verhalen en gebruiken die horen bij seizoenen en (religieuze) feestdagen.
	De leerling kan betekenis geven aan de boodschap van een cultuuruiting	De leerling kan samen met groepsgenoten een presentatie geven van eigen vormgegeven producten	De leerling kan vertellen over het eigen werkstuk en werkproces en over dat van groepsgenoten.	De leerling ervaart dat er verschillende culturen, religies en landen zijn
		De leerling ervaart het verschil tussen publiek en artiest	De leerling kan vertellen over een ervaren cultuuruiting	
		De leerling kent de kunstenaar als beroep in verschillende disciplines	De leerling ervaart de gevoelswaarde en emoties die door een cultuuruiting worden opgeroepen kan deze herkennen en benoemen	
PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling kan de verschillende componenten waaruit een cultuuruiting is opgebouwd herkennen en benoemen	De leerling beheerst complexere vakspecifieke technieken en vaardigheden om een opdracht uit te voeren	De leerling herkent de gevoelswaarde en emoties die door een cultuuruiting worden opgeroepen en kan deze benoemen en toepassen	De leerling kent verschillende culturen, landen en religies die vertegenwoordigd zijn in de eigen omgeving.
	De leerling kan onder woorden brengen wat de betekenisboodschap van een cultuuruiting voor hemzelf is	De leerling kan mbv een leerkracht/professional stappen zetten in de vormgeving van een eigen product	De leerling kan eigen werk bespreken in relatie tot werk van kunstenaars/thema	De leerling kent de relatie tussen historie en een cultuuruiting
	De leerling kan relatie leggen tussen cultuuruitingen van dezelfde kunstenaar/ hetzelfde thema	De leerling kan alleen of met een groepje op een podium zelf vormgegeven producten laten zien of horen	De leerling kan respect en waardering tonen voor werkstukken/presentaties en zienswijzen van anderen.	
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling kent de relatie tussen medium en betekenis van een cultuuruiting	De leerling beheerst verschillende vakspecifieke technieken/vaardigheden en kan deze toepassen	De leerling kan een mening formuleren over eigen werk en dat van anderen	De leerling kent verschillende culturen, landen en religies in de samenleving
	De leerling kent de relatie tussen vorm en betekenis van een cultuuruiting	De leerling kan eigen ideeën en keuzes vormgeven op kunstzinnige manier	De leerling kan zijn mening met argumenten onderbouwen die betrekking hebben op vakspecifieke begrippen en het creatieve proces.	De leerling kent een aantal maatschappelijke thema's die een rol spelen in de kunst/cultuur
				De leerling kan de betekenis/boodschap van een cultuuruiting duiden in maatschappelijk opzicht

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	Context
subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Voortgezet Onderwijs				
Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis (p.o.) kijken en luisteren naar aangeboden cultuuruitingen met een open blik	De leerling beheerst de basisvaardigheden van verschillende kunstdisciplines om zelf een cultuurproduct te maken	De leerling kan een cultuuruiting interpreteren m.b.v. vakspecifieke begrippen	De leerling kan een relatie leggen tussen de maatschappij en de betekenis van cultuur(uitingen)
	De leerling kan vakspecifieke eigenschappen van kunstdisciplines benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen, werkwijzen en ideeën	De leerling kan een cultuuruiting interpreteren vanuit gevoel en emotie en vergelijken met die van anderen	De leerling kan een relatie leggen tussen heden/verleden van cultuuruitingen en verschijnselen
	De leerling kan onderscheid maken tussen de boodschap van de maker en de eigen reactie	De leerling kan dmv een product eigen gevoelens/ervaring uitdrukken, verbeelding vormgeven of communiceren	De leerling kan discussiëren over de betekenis van de aangeboden cultuuruiting	De leerling heeft kennis genomen van kunstgeschiedenis en beschouwing in het algemeen en vakspecifiek
	De leerling ervaart de wereld van de professionele kunstenaars, hun denk/ werkwijze en hun cultuuruitingen	De leerling staat open voor suggesties van anderen te verbetering van zijn eigen creatief proces en werk	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de diverse kunst/ cultuurdisciplines en op grond daarvan zijn interesses en/of talenten bepalen	
	De leerling oriënteert zich op relevante kunstenaars/ kunststromingen t.b.v. eigen creatief proces en werk	De leerling kan eigen kunstzinnig werk presenteren en toelichten	De leerling kan verslag doen van deelname aan culturele activiteiten (als toeschouwer en deelnemer)mbv visuele of auditieve middelen	
		De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden voor studie en een beroep in de creatieve sector	De leerling kan een onderscheid maken tussen eigen smaak en kwaliteit	
Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstellingen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten die een accent kunnen hebben op creëren of receptief van aard zijn	De leerling kent het belang van kunst en cultuur in de maatschappij.
		De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefening in de omgeving van de school	De leerling kan beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak losgekoppeld van de kwaliteit	
kunstvakken	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan vakspecifieke aspecten benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren.	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen.
	De leerling kan ahv vakgerelateerde aspecten relaties leggen tussen eigen werk en dat van anderen	De leerling kan eigen kunstzinnig werk presenteren en toelichten.		
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de beeldende disciplines.		
Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstellingen.	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten die een accent kunnen hebben op creëren of receptief van aard zijn	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen
	De leerling kan een eigen keuze maken uit een divers cultureel aanbod	De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefenings activiteiten in de omgeving van de school		
kunstvakken	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan de belangrijkste termen en begrippen van kunstdisciplines hanteren, die voorwaardelijk zijn voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling onderzoeken en daaruit ontwikkelde ideeën in een verwerking uitvoeren	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan visies, doelen en middelen benoemen, waarmee kunst religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken
	De leerling kan relaties leggen tussen vorm, inhoud en functie van kunst/ cultuur	De leerling kent door persoonlijk contact met professionals de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de kunst sector	De leerling kan werk van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling beheerst de kunstgeschiedenis en -beschouwing

3. De doorlopende leerlijnen per kunstdiscipline en erfgoed

3.1 Inleiding

Raamwerk, algemeen en specifiek

Het raamwerk van de doorlopende leerlijn cultuureducatie (zie 2.4) is de kapstok voor alle specifieke uitwerkingen van de diverse kunstdisciplines. Hieraan hebben we een raamwerk per discipline gekoppeld. Daarin staat voor ieder dubbel leerjaar beschreven wat een leerling zou moeten kennen en kunnen. Per vermogen en leeftijdscategorie geven we aan welke kennis, vaardigheden en houding nodig zijn binnen de betreffende discipline om de culturele competenties te verwerven. De leerdoelen zijn afgestemd op het niveau en belevingswereld van de leerling in dat leerjaar.

De keuzes voor de uitwerking van leerlijnen voor dans, drama, muziek, beeldend en erfgoed zijn vanzelfsprekend. Vanuit lokale speerpunten binnen het cultuurbeleid zijn daar beeldcultuur (Breda), design voor groep 5 t/m onderbouw VO (Eindhoven) en literatuur (Helmond) aan toegevoegd.

Culturele Ladekast

Voor het invullen van de raamwerken met leerdoelen – verbeeld via de Culturele Ladekast – kiest een school een of meer kunstdisciplines die zij vanuit de specifieke leerlijnen invult met een passend cultuureducatief programma. Een samenhangend programma, dat bijdraagt aan de culturele ontwikkeling van haar leerlingen. Culturele aanbieders hebben met de Culturele Ladekast een houvast voor de ontwikkeling van een cultuureducatief aanbod dat naadloos aansluit op de vraag van scholen.

Leeswijzers

Aan elk raamwerk hebben we een leeswijzer toegevoegd. Een toelichting voor leerkrachten en educatieve medewerkers op de leerlijn en inhoud van de specifieke discipline en op de beoogde leeropbrengst. De leeswijzer geeft geen richtlijnen hoe de activiteit moet worden ingericht. Dat is aan de professional voor de groep. Voor de volgende disciplines is een raamwerk met bijbehorende leeswijzer uitgewerkt:

3.2 Dans

3.3 Drama

3.4 Muziek

3.5 Beeldende vorming

3.6 Literatuur

3.7 Erfgoed

3.8 Design

3.9 Beeldcultuur

dans

3.2 Leeswijzer doorlopende leerlijn danseducatie

Door dansonderwijs op te nemen in het onderwijsprogramma krijgen leerlingen de kans om ideeën en ervaringen, gevoelens en gebeurtenissen te verbeelden in eigen dans. Ze leren de uitdrukingskracht van bewegingen te vergroten door op zoek te gaan naar de verschillende bewegingsmogelijkheden van hun lichaam en deze bewust te ervaren.

Dansonderwijs heeft een positief effect op de natuurlijke bewegingsdrang van leerlingen. Dans en beweging bieden hun de kans vrij te bewegen, waarbij creativiteit en uitdrukingskracht voorop staan. Dansen bevordert

de creativiteit, omdat het een beroep doet op fantasie en oplossingsgericht vermogen.

Dansonderwijs ontwikkelt ook het samenwerkend vermogen, omdat veelal in een groep wordt gedanst. Zo wordt ook een bijdrage geleverd aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Ze leren naar elkaar te luisteren en op elkaar te letten en bij fysiek contact op elkaar te vertrouwen. Bij presentatie leren ze zich open te stellen voor de reactie van anderen en daarmee om te gaan. Ze gaan zich lossere en vrijer bewegen; niet alleen op de dansvloer, maar ook daarbuiten.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen leren met aandacht te kijken naar dans van groepsleden, docenten en professionals. In het theater, in de klas, op straat, maar ook op internet en tv. Ze ervaren diverse dansstijlen en bewegingskwaliteiten en leren die te herkennen en te benoemen.

Creërend vermogen

Leerlingen leren de begrippen tijd, kracht, ruimte en bewegingskwaliteit in dans te hanteren en toe te passen. Daarnaast leren ze te improviseren met dans en op te treden. Dansactiviteiten vinden doorgaans plaats in groepsverband, waardoor ook het samenwerkend vermogen wordt ontwikkeld.

Reflectief vermogen

Leerlingen leren hun ervaringen bij het zien van dans te delen. Daarnaast leren ze een beargumenteerde mening te formuleren. Ook feedback geven en ontvangen komen aan de orde. Leerlingen leren respect en waardering te tonen voor de dans van anderen. In het VO is het aanleggen en bijhouden van een portfolio eveneens een belangrijk onderdeel.

Analyserend vermogen

Het vak dans wordt in een bredere context geplaatst. Er is aandacht voor dans in de omgeving van de leerling, voor verschillende dansstijlen, dans in andere tijden en culturen. Leerlingen worden zich bewust van de betekenis en rol van dans in een maatschappelijke context.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerndoel 54

Leerlingen werken aan techniek, improvisatie en presentatie van dans om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren.

Kerndoel 55

Leerlingen ontwikkelen een houding om met respect te reflecteren op de dans van zichzelf, groepsleden en professionals.

Kerndoel 56

Leerlingen maken kennis met verschillende dansstijlen. Ze leren die dansstijlen te herkennen en te benoemen en worden geïnspireerd.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerndoel 48 + 49

Leerlingen werken aan danstechniek, improvisatie en presentatie van eigen dans om gevoelens en ervaringen uit te drukken, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.

Kerndoel 50

Leerlingen oriënteren zich op verschillende dansstijlen. Ze leren deze te beschouwen ten behoeve van hun eigen creatieve proces.

Kerndoel 51 + 52

Leerlingen kunnen aan het einde van de leerlijn dans van zichzelf, groepsleden en professionals evalueren en hier een beargumenteerde mening over geven. Ook leren ze in een portfolio verslag te doen van alle ondernomen dansactiviteiten. Leerlingen worden bewust gemaakt van de rol van dans in de maatschappij, doordat er aandacht wordt besteed aan dans in relatie tot maatschappelijke thema's en de cultuurhistorische context van dans.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Bij danseducatie is het lichaam het instrument. Hieronder vallen de vaardigheden exploreren en trainen van coördinatie, spierbeheersing, bewegingen en voortbewegingen, zoals buigen, strekken, draaien, laten vallen, huppelen, rollen, kruipen, zwaaien, schudden, balanceren, steunen, lopen en springen.

Tijd tempo - snel/langzaam; ritme - regelmatig/onregelmatig; frasering - elke beweging heeft een begin, verloop en einde.

Kracht spanning/ontspanning; zwaar of licht bewegen; dynamiek - sterke of zwakke beweging.

Ruimte richtingen, lagen en vormen op de plek of juist door het lokaal.

Deze elementen spelen bij iedere beweging een rol. Ze worden danselementen genoemd, omdat het gevarieerde samenspel van deze elementen bij een beweging het danskarakter bepalen. Een specifieke combinatie geeft de beweging karakter en inhoud; elke bewegingskwaliteit heeft een bepaalde zeggingskracht. Bewegingskwaliteiten zijn bijvoorbeeld vloeiend, trillend, schuddend, stotend, fladderend als een vogel, zwevend als een zeepbel, vloeiend als water of soepel als een kat. Leerlingen leren de bewegingskwaliteiten van diverse dansstijlen herkennen en reconstrueren, om er vervolgens mee te experimenteren in eigen dans.

Raamwerk doorlopende leerlijn danseducatie

Culturele competenties	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	Afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs dans				
PO Jaar 1 + 2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan met aandacht kijken naar (dans)bewegingen van groepsgenoten en docenten.	De leerling kan o.l.v. een (dans)docent bewegingen uitvoeren op verschillende ritmes, maatsoorten en tempo's.	De leerling kan m.b.v. gerichte vragen vertellen over zijn eigen dansbeleving en de dans van derden.	De leerling kan ervaringen en voorstellingen uit zijn directe leefwereld op het gebied van dans (thuis en school) benoemen.
	De leerling ervaart dat hij met zijn eigen lichaam op verschillende manieren kan bewegen en voortbewegen.	De leerling kan m.b.v. een (dans)docent improviseren met bewegingen vanuit een thema.	De leerling kent het verschil tussen publiek en dansers.	
	De leerling ervaart verschillende soorten liedjes, verhalen en muziek en kan deze o.l.v. een (dans)docent gebruiken als inspiratiebron voor dans en beweging.	De leerling kan samen met de kunstdocent in verschillende opstellingen korte bewegingen en dansen herhalen voor een publiek.		
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart de sensatie van het kijken naar dansvoorstellingen en/of dansfilms.	De leerling kan bewegingskwaliteiten en coördinatieoefeningen uitvoeren en kan hiermee variëren.	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij eigen en andermans dans en kan deze zelfstandig verwoorden.	De leerling kan een verband leggen tussen dans(bewegingen) en een thema uit zijn eigen leefwereld.
	De leerling ervaart verschillende bewegingskwaliteiten in tijd, kracht en ruimte.	De leerling kan improviseren vanuit een thema samen met groepsgenoten.	De leerling kan een eigen betekenis geven aan de boodschap van een professionele dansvoorstelling.	
		De leerling kan dansen en bewegen vanuit een rol en deze presenteren aan derden.	De leerling leert op een respectvolle manier waardering tonen voor de prestatie van anderen.	
PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling beleeft een aantal dansstijlen middels (professionele) dansvoorstellingen.	De leerling kent diverse dans- en bewegingskwaliteiten en kan hiermee variëren.	De leerling herkent de gevoelswaarde en emotie die door een dans wordt opgeroepen en kan deze benoemen.	De leerling kent verschillende dansstijlen uit eigen omgeving en andere culturen.
	De leerling kan bewegingskwaliteiten uit verschillende dansstijlen herkennen en benoemen en verbinden met gevoelens, ervaringen, gebeurtenissen en ideeën.	De leerling kan improviseren met dans en beweging vanuit een thema, rol of bij een lied, gedicht of verhaal.	De leerling kan eigen en andermans dans bespreken in relatie tot thema's.	De leerling kan verschillende dansstijlen zoals hiphop, modern, klassiek, streetdance, salsa en volksdansen herkennen en benoemen.
		De leerling kan bestaande dansen uit diverse culturen en/of zelfgemaakte dans presenteren aan derden.	De leerling kan reflecteren en betekenis geven aan zijn eigen dans en dat van derden en kan dit verwoorden.	
			De leerling toont respect en waardering voor de dans en meningen van anderen.	
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart hoe hij op verschillende manieren kan kijken naar dans van elkaar en van de kunstdocent en naar dans uit verschillende culturen.	De leerling kent diverse dans- en bewegingskwaliteiten en kan deze uitvoeren.	De leerling kan een beargumenteerde mening vormen over gemaakte dansen en bewegingen van groepsgenoten en professioneel dansers.	De leerling kent de beleving en betekenis van dans in een aantal culturen en uit andere tijden en kan daar voorbeelden van geven.
	De leerling herkent de relatie tussen een dansoptreden en de betekenis ervan.	De leerling kan experimenteren en improviseren met een aantal dansstijlen.	De leerling kan over zijn eigen dans- en werkproces een mening geven en deze onderbouwen met dansspecifieke begrippen.	
	De leerling ervaart dat hij danskwaliteiten uit verschillende dansstijlen kan verbinden met gevoelens, ervaringen, gebeurtenissen en ideeën.	De leerling kan een zelfgemaakte of bestaande dans met groepsgenoten presenteren op een podium.		
		De leerling kent de danser als beroep.		

Raamwerk doorlopende leerlijn danseducatie

Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis kijken en luisteren naar een professionele dansvoorstelling met een open blik.	De leerling maakt ter oriëntatie actief kennis met diverse dansstijlen.	De leerling kan (m.b.v. visuele of auditieve middelen) verslag doen van deelname aan/ het zien van een dansvoorstelling/optreden.	De leerling is zich bewust van de rol van dans in zijn eigen leefwereld.
	De leerling ervaart verschillende elementaire dansvaardigheden zoals het lichaam als instrument (lichaamsbesef, het lichaam in beweging, voorbeweging en coördinatie).	De leerling kent diverse dans- en bewegingskwaliteiten en kan deze uitvoeren.	De leerling kan een dansproductie interpreteren vanuit gevoel en emotie en vergelijken met die van anderen.	De leerling kent een aantal dansstijlen uit andere tijden en culturen.
	De leerling ervaart de toepassing van de drie danselementen tijd, kracht en ruimte.	De leerling kan d.m.v. een dans eigen gevoelens en ervaringen uitdrukken, verbeelden, vormgeven en/of communiceren.	De leerling kan discussiëren over de boodschap van een aangeboden dansproductie en kan deze onderscheiden van de eigen reactie.	De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden in de creatieve sector t.b.v. zijn profielkeuze.
	De leerling oriënteert zich op verschillende dansstijlen (m.b.v. dansoptredens, dansfilms) t.b.v. het eigen creatief proces.	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin ter inspiratie keuzes maken uit muzikale, theatrale en beeldende thema's.	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de diverse producties en/of dansstijlen en op grond daarvan zijn interesses bepalen.	
		De leerling kan een eigen dans creëren en presenteren.	De leerling staat open voor feedback van anderen ten behoeve van zijn eigen dans- en werkproces.	
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling bezoekt minimaal één professionele dansvoorstelling.	De leerling kan gedachtes en emoties vormgeven in dans.	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen dansactiviteiten op actief of receptief vlak.	De leerling is zich bewust van de rol van dans in de maatschappij en andere culturen.
	De leerling oriënteert zich op verschillende dansstijlen (m.b.v. dansoptredens, dansfilms) t.b.v. het eigen creatief proces.	De leerling maakt actief -verdiepend- kennis met verschillende dansstijlen.	De leerling kan m.b.v. gerichte vragen een dansproductie interpreteren a.d.h.v. vakspecifieke begrippen.	
			De leerling kan m.b.v. een docent beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak en dat loskoppelen van kwaliteit.	
Vak dans	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan dansgerelateerde aspecten (b.v. samenwerking; spiegelen, leiden-volgen) herkennen en onderscheiden.	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van dans verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren.	De leerling kan o.l.v. een docent zijn eigen dans- en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende dansstijlen.
	De leerling ervaart de wereld van de dansers en choreografen, hun denk/ werkwijze en hun producties.	De leerling kan een eigen dans (solo en/of in groepsverband) creëren en presenteren en is zich bewust van de interactie met het publiek.	De leerling kan o.l.v. een docent de dans van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren.	
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van dans.		
VO Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling bezoekt minimaal één professionele dansvoorstelling.	De leerling kan emoties en gedachtes vormgeven in dans.	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen dansactiviteiten op actief of receptief vlak.	De leerling is zich bewust van de rol van dans in de maatschappij en andere culturen.
	De leerling oriënteert zich op verschillende dansstijlen (m.b.v. dansoptredens, dansfilms) t.b.v. het eigen creatief proces en kan hierin zelf keuzes maken en ze beargumenteren.	De leerling maakt actief -verdiepend- kennis met verschillende dansstijlen.	De leerling kan een dansproductie interpreteren a.d.h.v. vakspecifieke begrippen.	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende dansstijlen.
			De leerling kan zelfstandig beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak en dat loskoppelen van kwaliteit.	
Vak dans	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan dansgerelateerde aspecten (b.v. samenwerking; spiegelen, leiden-volgen) en de begrippen tijd, kracht en ruimte in dans herkennen en onderscheiden.	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van dans verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren.	De leerling kan zelfstandig zijn eigen dans- en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.	De leerling kan de waarde benoemen van dans in verhouding tot de maatschappij en mens.
	De leerling kan relaties leggen tussen stijl en inhoud van verschillende dansproducties.	De leerling kan een eigen dans (solo en/of in groepsverband) creëren en presenteren en is zich bewust van de interactie met het publiek.	De leerling kan zelfstandig dans van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren.	De leerling beheerst de hoofdlijnen van kunstgeschiedenis- en beschouwing op het gebied van dans.
	De leerling ervaart de wereld van de dansers en choreografen, hun denk/ werkwijze en hun producties.	De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van dans.	De leerling kan zelfstandig een beschouwing geven op het gebied van dans.	

drama

3.3 Leeswijzer doorlopende leerlijn drama-educatie

Door drama op te nemen in het onderwijsprogramma doen leerlingen nieuwe ervaringen op in verschillende leer- en ontwikkelgebieden. Ze leren taal en spel te gebruiken om gevoelens en ervaringen uit te drukken en om ermee te communiceren. Leerlingen leren relaties te leggen tussen de verbeelde werkelijkheid van het spel en de dagelijkse werkelijkheid. Ze ervaren, analyseren en interpreteren die werkelijkheid en leren zo bewuster omgaan met hun eigen gedrag en dat van anderen.

Drama-educatie doet een beroep op het samenwerkend vermogen en de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. De activiteiten vinden immers plaats in groepsverband. De spelers moeten naar elkaar luisteren, op elkaar letten en bij fysiek contact op elkaar vertrouwen. Door presentatie leren leerlingen zich open te stellen voor de reactie van anderen en hiermee om te gaan.

In het VO ligt de nadruk meer op het ontwikkelen van het conceptueel vermogen en de zeggingskracht van drama. Drama-educatie levert daarbij een krachtige bijdrage aan de kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen leren met aandacht te kijken naar toneel-spel van groepsleden, docenten en professioneel theater. Hierdoor ervaren ze diverse rollen, situaties en uiteenlopende speelstijlen die ze leren herkennen en benoemen.

Creërend vermogen

Leerlingen leren om dramatische vaardigheden van theater, zoals spelelementen, rolopbouw, houding, gebaar, emotie, stem, taal, ritme en mimiek te hanteren en toe te passen. Daarnaast leren ze scènes vorm te geven en op te treden. Omdat drama-activiteiten vrijwel altijd plaatsvinden in groepsverband, wordt ook het samenwerkend vermogen ontwikkeld.

Reflectief vermogen

Leerlingen leren om hun ervaring bij het zien van toneel te delen. Ze leren ook een beargumenteerde mening te formuleren en te reflecteren op eigen en andermans spel. Feedback geven en ontvangen komt eveneens aan de orde, waarbij leerling leren om respect en waardering te tonen voor het spel van anderen.

Analyserend vermogen

Het vak drama wordt in een bredere context geplaatst. Er is aandacht voor drama in de omgeving van de leerling en in andere tijden en culturen. De leerling wordt zich bewust van de rol van theater in maatschappelijke context.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerndoel 54

Leerlingen leren te improviseren, drama vorm te geven en te presenteren om gevoelens en ervaringen uit te drukken en om te communiceren.

Kerndoel 55

Leerlingen kunnen reflecteren op spel van zichzelf, groepsleden en professionals.

Kerndoel 56

Leerlingen maken kennis met vormen van drama ten behoeve van hun eigen creatieve proces.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerndoel 48 + 49

Leerlingen maken actief kennis met (vormen van) theater en leren de dramatische vaardigheden van theater toe te passen in eigen spel en presentatie. Ze maken hierbij gebruik van de zeggingskracht van theater om gevoelens en ervaringen uit te drukken, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.

Kerndoel 50

Leerlingen oriënteren zich op acteurs, theater- en film-makers, genres en producties en kunnen deze beschouwen ten behoeve van hun eigen creatieve proces.

Kerndoel 51 + 52

Leerlingen ontwikkelen een houding waarmee ze aan het einde van de leerlijn het spel van zichzelf, groepsleden en professionals kunnen evalueren en hier een beargumenteerde mening over kunnen geven. Ze leren verslag te doen van alle ondernomen activiteiten in een portfolio.

Ook worden de leerlingen zich bewust van de rol van theater in relatie tot maatschappelijke thema's en de cultuurhistorische context van theater.

Vakspecifieke begrippen

Omdat PO en VO verschillende doelgroepen kennen, is er ook onderscheid in terminologie. In het PO wordt gesproken van drama, wat een meer pedagogische lading heeft. In het VO gaat het over theater. Hier bezoeken of maken leerlingen een theaterproductie; in het PO een toneelvoorstelling.

In deze leerlijn komen de dramatische basisvaardigheden van theater aan bod. Voor het bepalen van een scene zijn de spelelementen wie, wat waar, wanneer en waarom nodig. In het spel experimenteren de leerlingen met rolopbouw, houding, gebaar, emotie, stem, taal, ritme en mimiek. Ook is er aandacht voor het vormgeven van een scene, waarbij de begrippen begin, midden, climax en einde bewust worden gehanteerd. De leerlijn is zo ingericht, dat docenten binnen PO of VO de drama-activiteiten grotendeels zelf kunnen aanbieden, al dan niet met de inzet van dramadocenten. Op websites als www.theaterlessen.nl en www.theatereducatie.nl is volop inspiratie en lesmateriaal te vinden. Daarnaast zijn er prima lesmethodes, zoals 'Kijk op spel' van Holger de Nooijer, de integrale methode 'Mikado' van Pelckmans, 'Een chinees op Goeree' en 'Betekenis van drama' van Roel Twijnstra.

Raamwerk doorlopende leerlijn drama - educatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	Afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs drama				
PO Jaar 1 + 2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan met aandacht kijken naar toneelspel van groepsgenoten en van de kunstdocent	De leerling kan verhalen bedenken en meespelen en gebruikmaken van de speelelementen wie en wat	De leerling kan m.b.v. de kunstdocent betekenis geven aan wat hij ziet, denkt, hoort en beleeft bij een toneelstuk	De leerling kan ervaringen en voorstellingen uit zijn directe leefwereld (thuis en school) benoemen en verbeelden
	De leerling ervaart de sensatie van een professioneel optreden	De leerling kan met een kunstdocent een toneelstukje vormgeven en presenteren	De leerling ervaart zich op een eigen en vrije manier te kunnen uiten tijdens het toneelspelen	
	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij eigen en andermans toneelspel	De leerling beleeft het (samen) creëren van een fantasiewereld en van daaruit spelen	De leerling kan enkele rollen herkennen en benoemen	
		De leerling kan enkele kenmerken van zijn rol vasthouden en hierbij gebruikmaken van stem, beweging en mimiek	De leerling kan vertellen over wat hij gezien, gedacht en beleefd heeft bij toneel	
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart verschillende rollen en spelsituaties en kan deze bewust beleven	De leerling kan de speelelementen wie, wat en waar hanteren en kort vasthouden	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij eigen en andermans spel	De leerling is zich bewust van de thema's en onderwerpen die binnen de school spelen (zoals Kerst en Pasen)
	De leerling kan betekenis geven aan de boodschap van een professionele voorstelling	De leerling kan spelen met aandacht voor rolbouw, mimiek, houding, stem, emotie en taalgebruik	De leerling kan ervaringen delen over het repetitieproces en de presentatie van eigen en andermans werk	De leerling kan verschillende vormen van drama zoals theater, musical en film uit de eigen leefwereld benoemen
	De leerling ervaart het verschil tussen toneelspel en de dagelijkse werkelijkheid	De leerling kan met groepsgenoten een optreden geven en daarbij een begin, plot en einde van een scene hanteren	De leerling kan bewust observeren en daarover communiceren met groepsgenoten	
	De leerling ervaart het verschil tussen publiek en artiest	De leerling kan vanuit zijn fantasie en belevingswereld een situatie verbeelden en spelen	De leerling kan waardering en betekenis geven aan eigen toneelspel en dat van groepsgenoten en professionals	
PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan verschillende rollen en spelsituaties bewust beleven en benoemen	De leerling kan de spelelementen wie, wat, waar en wanneer hanteren en vasthouden	De leerling kent de gevoelswaarde en emotie die door een optreden wordt opgeroepen en kan deze benoemen en toepassen	De leerling kent verschillende vormen van drama uit eigen omgeving, verschillende culturen en religies
	De leerling kan onder woorden brengen wat de boodschap van een voorstelling voor hemzelf is	De leerling kent de betekenis van rolbouw, houding, emotie, stem, taal en mimiek en kan deze hanteren bij het spelen van personages en scenes	De leerling kan eigen werk bespreken in relatie tot het werk van acteurs/ makers en thema's	
	De leerling kan een relatie leggen tussen optredens van acteurs en thema's	De leerling kan samen met groepsgenoten een scene vormgeven met behulp van theatrale vormgevingsmiddelen waarbij de start, spanningsopbouw en het einde bewust worden gehanteerd	De leerling toont respect en waardering voor het spel en meningen van anderen	
		De leerling kent de acteur en theater/ filmmaker als beroep		
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart de theatrale werking van toneel door het acteerwerk, de spanningsopbouw en de aankleding van het optreden	De leerling kan de spelelementen wie, wat, waar, wanneer en waarom betekenis geven en hanteren	De leerling kan een mening formuleren over eigen werk en dat van anderen en deze beargumenteren	De leerling kent vormen van drama uit andere tijden
	De leerling kent de relatie tussen het optreden en de betekenis ervan	De leerling kan begin, midden, climax en einde van een voorstelling bewust betekenis geven en vormgeven	De leerling kan zijn mening met argumenten onderbouwen die betrekking hebben op dramaspecifieke begrippen en het creatieve proces	De leerling is zich bewust van een aantal maatschappelijke thema's die een rol spelen bij drama
	De leerling ervaart diverse rollen en situaties in verschillende speelstijlen	De leerling kent de betekenis van rolbouw, houding, gebaar, emotie, stem, taal, ritme en mimiek en kan deze hanteren bij samenspel en het produceren van eigen werk		De leerling kan de betekenis/boodschap van een toneelstuk, film of musical duiden in maatschappelijk opzicht

Raamwerk doorlopende leerlijn drama - educatie

Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis kijken en luisteren naar een professionele theaterproductie met een open blik	De leerling beheerst de dramatische basisvaardigheden van theater zoals de spelelementen, rolopbouw, houding, gebaar, emotie, stem, taal, ritme en mimiek en kan deze toepassen in eigen spel	De leerling kan een productie zoals een film, toneelstuk of musical interpreteren m.b.v. theater specifieke begrippen	De leerling kan een relatie leggen tussen de eigen leefwereld en de betekenis van theater
	De leerling kan vakspecifieke eigenschappen van theater benoemen in eigen spel en dat van anderen	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen, spelelementen, vormen en ideeën	De leerling kan een productie interpreteren vanuit gevoel en emotie en vergelijken met die van anderen	De leerling kent een aantal vormen van theater uit andere tijden en culturen
	De leerling kan de boodschap van de maker interpreteren en deze onderscheiden van de eigen reactie	De leerling kan d.m.v. spel eigen gevoelens en ervaringen uitdrukken, verbeelden, vormgeven of communiceren	De leerling kan discussiëren over de betekenis van een aangeboden productie	De leerling heeft kennis genomen van onderdelen van kunstgeschiedenis- en beschouwing in het algemeen en theaterspecifiek
	De leerling ervaart de wereld van de acteurs/theater- en filmmakers, hun denk/werkwijze en hun producties	De leerling staat open voor feedback van anderen ten behoeve van het eigen werkproces- en spel	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de diverse producties en op grond daarvan zijn interesses en/of talenten bepalen	De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden in de creatieve sector ten behoeve van zijn profielkeuze
	De leerling oriënteert zich op acteurs/theater- en filmmakers en genres t.b.v. het eigen creatief proces en werk	De leerling kan zijn aandeel binnen een productie presenteren en toelichten.	De leerling kan (m.b.v. visuele of auditieve middelen) verslag doen van deelname aan/ het zien van een productie	
			De leerling kan een onderscheid maken tussen eigen smaak en kwaliteit van verschillende producties	
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling bezoekt enkele professionele producties (theater, film, musical en cabaret)	De leerling kan de zeggingskracht van theater toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen theateractiviteiten op actief of receptief vlak	De leerling is zich bewust van de rol van theater in de maatschappij
		De leerling maakt actief kennis met vormen van theater zoals cabaret- of musicalles	De leerling kan beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak en dat loskoppelen van kwaliteit	
Vak drama	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan theaterspecifieke aspecten benoemen in eigen spel en dat van anderen	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van theater verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren	De leerling kan zijn eigen prestaties en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende theatervormen
	De leerling kan a.d.h.v. theatergerelateerde aspecten relaties leggen tussen eigen spel en dat van anderen	De leerling kan zijn rol binnen een productie presenteren en toelichten		
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van theater		
VO Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling bezoekt enkele professionele producties (theater, film, musical en cabaret)	De leerling kan de zeggingskracht van drama toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen theateractiviteiten op actief of receptief vlak	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende theatervormen
	De leerling kan een eigen keuze maken uit een divers cultureel aanbod en deze beargumenteren	De leerling maakt actief kennis met vormen van theater zoals cabaret- of musicalles		
Vak drama	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan de belangrijkste termen en begrippen van theater hanteren die nodig zijn voor begrip van diverse (theater)producties	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van theater verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren	De leerling kan eigen prestaties en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan de waarde benoemen voor dans in verhouding tot de maatschappij en de mens
	De leerling kan relaties leggen tussen vorm, inhoud en functie van verschillende producties	De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van theater	De leerling kan spel van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling beheerst de hoofdlijnen van kunstgeschiedenis- en beschouwing op het gebied van theater

muziek

3.4 Leeswijzer doorlopende leerlijn muziekeducatie

Uitgangspunt bij muziekeducatie is dat leerlingen plezier beleven aan muziek spelen, zingen, bewegen of luisteren. Leerkrachten en culturele instellingen dienen hun aanbod dan ook zorgvuldig af te stemmen op de aanleg, ambitie en omgeving van hun leerlingen. Het gaat erom dat leerlingen zich muzikaal ontwikkelen, door ze bewust om te laten gaan met gevoelens die muziek bij ze oproept. Zowel als ze muziek maken

(zingen of spelen) als wanneer ze die beluisteren. Muziek heeft een enorme betekenis voor mensen, is verstrengeld met een scala aan sociale, emotionele en cognitieve vaardigheden. Leerlingen dienen niet alleen te ervaren dat muziek iets met hen doet, maar zich ook bewust te worden van het feit dat ze er zelf iets mee kunnen doen. Van zingen, spelen en improviseren tot componeren, luisteren en bewegen.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen leren luisteren en onder woorden brengen wat ze horen aan verschillende instrumenten, klanken en soorten muziek. Dat is een essentieel onderdeel van de ontwikkeling van een muzikaal gehoor.

Creërend vermogen

Binnen muziekeducatie spelen improviseren, ontwerpen, componeren en presenteren een belangrijke rol. Leerlingen ontwikkelen al doende hun muzikale vermogens en creativiteit. Hierin zijn de onderdelen bewegen, muziek spelen, zingen en muziek vastleggen of lezen opgenomen. Ook de ontwikkeling van het presenterend en samenwerkend vermogen is hier terug te vinden.

Reflectief vermogen

Betekenis geven aan culturele/muzikale ervaringen is een essentieel proces. Leerlingen bespreken onderling hun muzikale ervaringen en formuleren een eigen mening en smaak. Taal is een middel om te reflecteren, maar ook beeldende (tekenen, schilderen) en andere non-verbale vormen zijn zeer geschikt.

Analyserend vermogen

Met name zingen is goed voor het leren en trainen van taal. Oefening, uitspraak en begripsvorming zijn voortdurend aan de orde. Daarnaast ontdekken leerlingen via muziekonderwijs de maatschappelijke context van verschillende culturen in heden en verleden, evenals kunstopvattingen door de eeuwen en culturen heen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerndoel 54

Leerlingen leren muziek en beweging te gebruiken om gevoelens en ervaringen uit te drukken en om ermee te communiceren.

Kerndoel 55

Leerlingen leren muziek van zichzelf of van anderen te interpreteren, waarderen en er een mening over te vormen.

Kerndoel 56

Leerlingen verwerven kennis door te luisteren naar verschillende genres binnen de muziek en naar verschillende muziekinstrumenten en worden erdoor geïnspireerd.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerndoel 48 + 49

Leerlingen onderzoeken de zeggenschap van muziek en passen die toe om eigen gevoelens uit te drukken en ervaringen vast te leggen. Ze kunnen het resultaat presenteren en toelichten.

Kerndoel 50

Leerlingen leren op basis van achtergrondkennis te luisteren naar verschillende genres muziek en muziekinstrumenten, deze te herkennen en te benoemen.

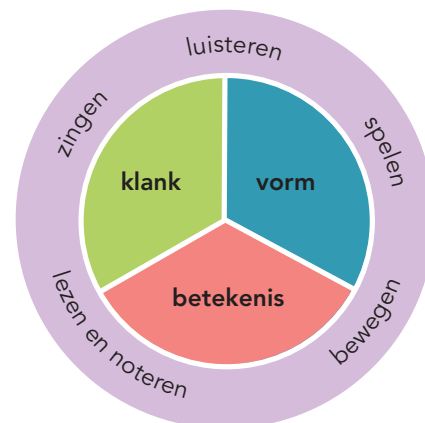
Kerndoel 51 + 52

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en andermans werk, hierover een beargumenteerde mening te vormen en te discussiëren over de betekenis van muziek. Ze kunnen daarvan verslag doen via visuele of auditieve middelen.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Binnen muziekeducatie onderscheiden we drie eenheden: klank, vorm en betekenis. In een muziekles is de concrete inhoud van deze drie eenheden gekoppeld aan zingen, spelen, luisteren, lezen en noteren of bewegen. Via deze vormen van muzikaal gedrag, die zich per leerjaar laten beschrijven, zijn leerlingen met muziek bezig.

Muziek is in vorm gezette klank die betekenis heeft voor mensen. Dit is uitgewerkt in het zogenaamde Klank-Vorm-Betekenis model van Smit – Van der Lei.

Binnen de doorlopende leerlijn muziekeducatie wordt gewerkt vanuit de ontwikkeling van culturele vermogens en niet specifiek vanuit de muziekelementen (zingen, luisteren, spelen, lezen en bewegen) die gekoppeld zijn aan klank, vorm en betekenis. Deze vakspecifieke leerdoelen zijn dan ook geïntegreerd in de ontwikkeling van de vermogens. In de les staat altijd één van deze vermogens centraal, maar uiteraard wel met een accent op zingen, luisteren, spelen, lezen of bewegen.

Er zijn veel muziekmethodes ontwikkeld voor het PO. De complete pakketten voor groep 1 t/m 8 'Meer met muziek', 'Moet je doen' en 'Vier muziek met' bijvoorbeeld. Een school met digiborden zou ervoor kunnen kiezen om een digitale methode aan te schaffen, zoals 'MusicaTorium' en 'Muziek op je bord'. Methodes zijn als basis voor muzieklessen binnen school een prima uitgangspunt.

Raamwerk doorlopende leerlijn muziekeducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 12 + 13 + 34 + 37 afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs muziek				
PO Jaar 1+2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan met aandacht luisteren naar een muzikale uiting van zichzelf, groepsgenoten of docent/muzikanten	De leerling kan eenstemmige en ritmisch eenvoudige liedjes met herhaling in tekst en melodie zingen in het toengebied overwegend 'f-b' verbonden aan een thema	De leerling kan bij het luisteren muzikale aspecten vertalen in bewegingen en/of klanken	De leerling verkent zingend, spelend, bewegend en luisterend ervaringen/ voorstellingen uit zijn directe belevingswereld (thuis en school)
	De leerling toont zijn gevoelens bij eigen of andersmans klank- en muziekstukjes	De leerling kan de puls en ritme spelen bij liedjes	De leerling kan vertellen mbv een leerkracht/professional over de eigen muziekbeleving of die van anderen	De leerling kent en koppelt de liedjes en de muziek die horen bij feestdagen
	De leerling kan muziek die eenvoudig is van structuur en met een eenduidig karakter herkennen en benoemen	De leerling kan korte speelstukjes maken met herhalingen	De leerling uit op een eigen en vrije manier zijn kunstzinnige ervaring	De leerling leert nieuwe woordbetekenissen afgeleid uit de liedjes
	De leerling kan enkele Orff-muziekinstrumenten herkennen en benoemen	De leerling kan korte klankbeelden spelen van betekenisvolle situaties m.b.v. de leerkracht/professional		
		De leerling kan zelfstandig en vrij bewegen op klanken, geluiden en dans-speelliedjes		
		De leerling kan op eigen wijze zijn muzikale ideeën vormgeven m.b.v. leerkracht/professional en presenteren in kleine groepjes		
		De leerling ervaart muziek door (persoonlijk) contact met musici		
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ontdekt bewust dat er verschillende soorten muziek/zang zijn en kan onderscheid maken tussen muziekstromingen	De leerling kan eenstemmige en ritmisch eenvoudige liedjes zingen met herhaling in tekst en melodie in overwegend het toengebied 'c-c'	De leerling kan een eigen mening en smaak vormen en benoemen wat hem aanspreekt en wat hij voelt bij zijn muziekbeleving	De leerling kent de verhalen en gebruiken en de relatie met muziek die horen bij seizoenen en (religieuze) feestdagen.
	De leerling kan op basis van klankkleur het muziekinstrumentarium herkennen en benoemen	De leerling kan in de gangbare maatsoorten zingen en eenvoudige ritmes spelen bij liedjes	De leerling kan vertellen over andersmans klank- en muziekstukjes met aandacht voor verschillen in ontwerp, vormgeving en presentatie	De leerling ervaart muzikaal dat er verschillende culturen, religies en landen zijn
	De leerling kan melodiefragmenten herkennen in een muziekstuk	De leerling kan klankstukjes met herhaling en contrast (bv. hoog/laag en kort/lang)maken, grafische symbolen bedenken en spelen van circa 1 minuut	De leerling ervaart dat door geluiden en klank- en muziekstukjes zijn fantasie wordt geprikkeld	De leerling kan in eenvoudige taal met rijk een liedtekst maken
		De leerling kan met Orff-instrumenten spelen met aandacht voor solo- en samenspel	De leerling kan de vorm/betekenis van muziekfragmenten en liedjes met bewegingen weergeven	
		De leerling kan bewegen op verschillende soorten muziek en ervaart zo de verschillende maatsoorten, vormen en sferen in muziek		
		De leerling kan voor een publiek samen met groepsgenoten liedjes zingen of een klein klankspel presenteren		
		De leerling kent de musicus als beroep		

Raamwerk doorlopende leerlijn muziekeducatie

PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling herkent muziek, afkomstig uit verschillende muziekstijlen en culturen, en kan het verschil onderscheiden	De leerling kan in canon en tegenmelodie eenvoudige liedjes zingen met variaties in tekst en melodie in overwegend het toongebied 'c-d'	De leerling kan zijn eigen muzikale uitingen bespreken in relatie tot werk van muzikanten of thema	De leerling kent verschillende culturen, landen en religies die vertegenwoordigd zijn in de eigen omgeving in relatie met muziek
	De leerling kan een associatie leggen tussen een verhaal en de muziek	De leerling kan met aandacht voor articulatie en zuiverheid, zingen met begeleiding van een instrument /cd/ internet	De leerling herkent de gevoelswaarde en emoties die door muziek worden opgeroepen en kan deze benoemen	De leerling kent de relatie tussen historie en een muzikale uiting
	De leerling kent/herkent vormprincipes zoals herhaling, contrast en variatie maar ook vormeenheden zoals motief, thema en muzikale zinnen	De leerling kan de maat en eenvoudig ritmische patronen spelen bij liedjes evt. gebruik makend van het Orff-instrumentarium	De leerling kan onder woorden brengen wat de betekenis/boodschap van een muzikale uiting voor hemzelf is	De leerling kan in goed Nederlands een tekst maken op (bestaande) muziek
	De leerling kent verschillende instrumentengroepen en herkent de belangrijkste instrumenten aan hun klankkleur	De leerling kan m.b.v. leerkracht/ professional korte speelstukjes ontwerpen, noteren en muzikaal uitvoeren	De leerling kan respect en waardering tonen voor de zang/muziekstukken/ presentaties van anderen	De leerling kan Engelse woorden herleiden
		De leerling kan experimenteren met verschillende klankkleuren en bespeelmogelijkheden die passen bij het instrument	De leerling kan bewegingen uitbeelden bij muzikale aspecten van betekenisvolle situaties	
		De leerling kan bij het luisteren naar muziek bewegen op de vorm(bv. herhaling) en inhoud(bv. motief) en op grond daarvan een eenvoudige choreografie bedenken en uitvoeren		
		De leerling kan m.b.v. een leerkracht/ professional een zang- of muziekstuk vormgeven en op een podium presenteren		
		De leerling kent de musicus als beroep in heden en verleden		
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kent en herkent de gangbare muzikale elementen: melodie, ritme, maat, tempo, timbre en harmonie uit diverse culturen en stijlen	De leerling kan eenvoudige tweestemmigeliëdjes zingen die ritmisch gecompliceerder zijn in overwegend het toongebied 'c-f'	De leerling kan zijn beleving en betekenisgeving verwoorden over de muziek en zang van zichzelf en anderen	De leerling kent verschillende culturen, landen en religies in de samenleving
	De leerling kent compositievormen zoals canon en variatievormen	De leerling kan zingen met aandacht voor articulatie, dynamische verschillen, zuiverheid en voordracht	De leerling herkent de gevoelswaarde en emoties die door muziek worden opgeroepen en kan deze benoemen en toepassen	De leerling kent diverse functies van muziek in het dagelijkse leven
	De leerling kan zijn eigen emoties benoemen bij het luisteren naar muziek	De leerling kan klankstukjes componeren waarin een ontwikkeling plaatsvindt (bv. herhalingen, ritme, stiltemomenten) en deze noteren	De leerling kan een eigen mening en smaak vormen over muziekstijlen en muziek uit diverse culturen	De leerling kan de betekenis/boodschap van muziek duiden in de maatschappij (bv. protestsong)
	De leerling herkent het verschil in het beleven van muziek via verschillende media/podia	De leerling kent de basisprincipes van de traditionele muzieknotatie	De leerling kan zijn mening over het werk van musici/ componisten onderbouwen met argumenten t.a.v. vakspecifieke begrippen en het creatief proces	De leerling kan in basis-Engels een tekst maken op (bestaande) muziek
	De leerling kan een relatie leggen tussen muzikale uitingen van dezelfde muzikant/stijl/groep of binnen hetzelfde thema	De leerling kan vanuit muziek (de vormprincipes en eenheden) een bewegingsimprovisatie of choreografie bedenken en uitvoeren in groepsverband	De leerling kan met bewegingen muzikale aspecten uitbeelden over betekenisvolle situaties	De leerling kan in goed Nederlands een songtekst maken met betekenis
		De leerling kan solo of met anderen samenspelen of zingen voor publiek	De leerling kan plannen en keuzes voor het maken van een muziekstuk, musical e.a. bespreken	De leerling kan bij een muziekpresentatie gebruik maken van beweging, acteren, kostuums, decor en attributen

Raamwerk doorlopende leerlijn muziekeducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	afhankelijke van kunstdiscipline
Uitwerking Voortgezet Onderwijs muziek				
Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	
	De leerling herkent verschillende stromingen in de populaire muziek a.d.h.v. actuele voorbeelden	De leerling kan vakspecifieke begrippen als motief, toonduur en toonhoogte, couplet, partij, ritme, maat, contrast en dynamiek toepassen	De leerling kan een muzikaal stuk interpreteren m.b.v. vakspecifieke begrippen als motief, toonduur en toonhoogte, couplet, partij, ritme, maat, contrast en dynamiek	De leerling heeft kennis genomen van muziekgeschiedenis en stromingen en stijlen
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis (p.o.) kijken en luisteren naar muzikale stukken die worden aangeboden via meerdere mediale manieren	De leerling kan door gerichte luisteropdrachten in beeld brengen welke instrumenten zijn gebruikt in een muzikaal stuk	De leerling kan de sfeer van een muziekstuk en/of inhoud van een liedtekst in relatie brengen met zijn emoties en vergelijken met die van anderen	De leerling kan een relatie leggen tussen heden/verleden van de muziek
	De leerling kan vakspecifieke begrippen als motief, toonduur en toonhoogte, couplet, partij, ritme, maat, contrast en dynamiek benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan door gerichte luisteropdrachten in beeld brengen hoe er wordt gezongen (solo, tweede stem, samenzang)	De leerling kan discussiëren over de betekenis van een muzikaal stuk	De leerling kan een relatie leggen tussen de maatschappij en de betekenis van muziek daarin over het algemeen en in bepaalde periodes
	De leerling kan onderscheid maken tussen de boodschap van de maker en de eigen interpretatie	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen, werkwijzen en ideeën	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de kunst/cultuurdisciplines(o.a. muziek) en op grond daarvan zijn interesses en/of talenten bepalen	
	De leerling ervaart de wereld van de professionele musici en hun denk/werkwijze	De leerling kan d.m.v. een product eigen gevoelens/ervaring uitdrukken, zijn verbeelding vormgeven of communiceren	De leerling kan een onderscheid maken tussen eigen smaak en kwaliteit	
	De leerling oriënteert zich op relevante musici/componisten en muziekstromingen t.b.v. eigen creatief proces en werk	De leerling staat open voor suggesties van anderen ter verbetering van zijn eigen creatief proces en werk	De leerling kan verslag doen van deelname aan culturele activiteiten (als toeschouwer en deelnemer) m.b.v. visuele of auditieve middelen (bv. muziekbiografie/ muziekkrant)	
		De leerling kan eigen kunstzinnig werk(zingen/spelen/componeren/samenstellingen) presenteren en toelichten		
		De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden voor studie en beroep in de creatieve sector /als musicus		
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan de zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten (creërend of receptief)	De leerling kent het belang van kunst en cultuur in de maatschappij.
		De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefeningsactiviteiten in de omgeving van de school	De leerling kan beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak losgekoppeld van de kwaliteit	
Vak muziek	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan vakspecifieke aspecten benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen.
	De leerling kan a.d.h.v. vakgerelateerde aspecten relaties leggen tussen eigen werk en dat van anderen	De leerling kan eigen kunstzinnig werk presenteren en toelichten		
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de beeldende disciplines		

Raamwerk doorlopende leerlijn muziekeducatie

VO Havo/vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan de zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstellingen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten (creërend of receptief)	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen
	De leerling kan een eigen keuze maken uit een divers cultureel aanbod	De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefenings activiteiten in de omgeving van de school		
Vak muziek	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan de belangrijkste termen en begrippen van kunstdisciplines hanteren, die voorwaardelijk zijn voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling onderzoeken en daaruit ontwikkelde ideeën in een verwerking uitvoeren	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan visies, doelen en middelen benoemen, waarmee kunst religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolkt
	De leerling kan relaties leggen tussen vorm, inhoud en functie van kunst/ cultuur	De leerling kent door persoonlijk contact met professionals de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de kunst sector	De leerling kan werk van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling beheerst de kunstgeschiedenis en -beschouwing

beeldende vorming

3.5 Leeswijzer doorlopende leerlijn beeldende vorming

Beeldend onderwijs wil leerlingen 'beeldwijs' maken. Het doel is dat ze beeldcommunicatie begrijpen en ook leren gebruiken. Leerlingen dienen zich bewust te worden van de rol die ze zelf (kunnen) spelen, zodat ze goed geïnformeerde, actieve en creatieve deelnemers worden in onze steeds veranderende, maar altijd beeldrijke cultuur.

Uitgangspunt voor deze leerlijn is dat leerlingen vertrouwd raken met het beeldend handelen van henzelf en van anderen. Op die manier wordt omgaan met beelden en beeldtaal een stukje van henzelf en krijgen ze de mogelijkheid betekenis te geven aan de wereld om hen heen. Het gaat er niet alleen om dat leerlingen beeldbegrip ontwikkelen, dat ze leren denken over en in beelden, maar ook dat ze een eigen beeldend vermogen ontwikkelen.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Het beeldend onderwijs richt zich op het vermogen tot beleven, beschouwen en interpreteren van beelden.

Creërend vermogen

Het vak beeldend richt zich bij uitstek op productie. Leerlingen maken zelf beelden en ontwikkelen zo hun beeldend vermogen. Door vorm te geven aan wat ze ervaren, voelen en denken, communiceren ze met eigen beelden.

Reflectief vermogen

Leerlingen ontwikkelen een kritische houding ten opzichte van eigen en andermans werk(proces), gaandeweg en achteraf. Ze kunnen benoemen en vergelijken en worden zich zo bewust van hun eigen ontwikkeling.

Analyserend vermogen

Leerlingen kunnen met beeldende begrippen betekenis geven aan beeldend werk en dat plaatsen in de tijd, cultuur en maatschappij waarin het is ontstaan. Ze kunnen informatie onderzoeken, in zich opnemen en toepassen in eigen werk.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerdoel 54

Leerlingen leren met beeldende aspecten, materialen en technieken gevoelens en ervaringen op persoonlijke wijze vorm te geven en te communiceren.

Kerdoel 55

Leerlingen leren zelf gecreëerde beelden en die van anderen te interpreteren, waarderen en er een mening over te vormen.

Kerdoel 56

Leerlingen verwerven kennis door te kijken naar verschillende genres binnen de beeldende kunst en media en kunnen die beleven en beschouwen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerdoel 48 + 49

Leerlingen leren de zeggenschap van beelden te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken en ervaringen vast te leggen. Ze kunnen het resultaat presenteren en toelichten.

Kerdoel 50

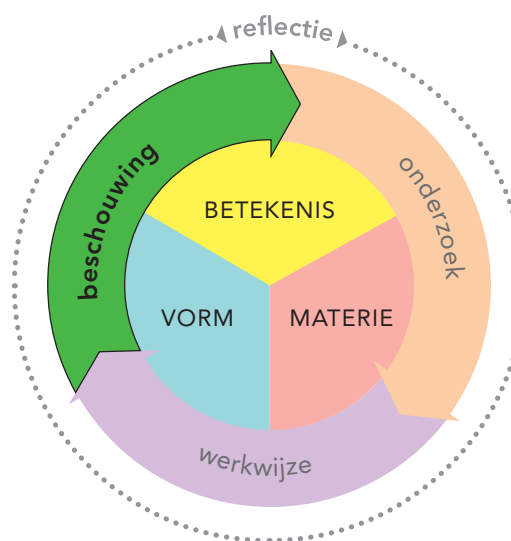
Leerlingen leren op basis van achtergrondkennis te kijken naar verschillende genres en technieken binnen de beeldende kunst, deze te herkennen en te benoemen.

Kerdoel 51 + 52

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en andermans werk, hierover een beargumenteerde mening vormen en discussiëren over de betekenis van beelden. Ze kunnen daarvan verslag doen via visuele of auditieve middelen in een portfolio.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Binnen het beeldend onderwijs wordt met meerdere modellen gewerkt. De meeste Pabo's en ook de Pabokennisbasis werken met het cirkelmodel van 'Laat maar zien'. Binnen de doorlopende leerlijn werken we vanuit het ontwikkelen van culturele vermogens. Inhoudelijk

Model: Onna 2008

bestaan er bij elk vermogen raakvlakken met de vakspecifieke onderdelen: beschouwing, onderzoek en werkwijze. Deze zijn gekoppeld aan materiaal, vorm en betekenis binnen het cirkelmodel.

Beeldende werkstukken ontstaan wanneer betekenis, vorm (beeldaspecten) en materiaal op elkaar worden afgestemd. In beeldend onderwijs gaan leerlingen aan de slag met onderwerpen en thema's in een betekenisvolle context. Ze worden geïnspireerd in een situatie die hen aanzet tot creatief, oorspronkelijk vormgeven. Om hun ideeën vorm te geven, leren ze de beeldende mogelijkheden van diverse materialen en technieken te onderzoeken aan de hand van de beeldaspecten ruimte, kleur, vorm, textuur en compositie. Er zijn veel methodes ontwikkeld voor het primair onderwijs. De meest bekende zijn 'Moet je doen' en 'Laat maar zien' (een digitale methode die nog steeds in ontwikkeling is). Methodes zijn als basis voor lessen beeldend onderwijs binnen de school een prima uitgangspunt.

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldende vorming

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 12 + 13 + 34 + 37 afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs beeldende vorming				
PO Jaar 1+2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan beeldend werk van zichzelf, groepsgenoten of docent/kunstenaar waarnemen met zijn zintuigen	De leerling kan met verschillende materialen experimenteren en het werk onderzoeken binnen een thema	De leerling kan met behulp van de leerkracht/professional betekenis geven aan het beeldend werk van zichzelf, groepsgenoten of docent/kunstenaar	De leerling verkent experimenterend en onderzoekend beelden uit zijn directe belevingswereld (thuis en school)
	De leerling associeert/toont zijn gevoelens bij eigen of andermans beeldend werk en kan daarover vertellen	De leerling kan werken met potlood, inkt, krijt, verf en met tekenprogramma's op de computer	De leerling kan vertellen of hij tevreden is over zijn werk en hoe hij het gemaakt heeft	De leerling kent en koppelt beelden aan bijv. feestdagen (leert verbanden leggen)
	De leerling kan lijn, kleur, vorm, materiaal en techniek herkennen en benoemen	De leerling kan vormen, kleuren en texturen ordenen	De leerling kan verschillen tussen diverse kunstwerken benoemen	De leerling vergroot zijn woordenschat doordat hij leert omgaan met beeldende begrippen en deze verbaal kan toepassen
	De leerling kan emoties en sferen op plaatjes en van beelden herkennen en benoemen	De leerling kan met diverse materialen scheuren, knippen en stempelen en daarmee nieuw werk maken binnen een thema	De leerling kan vertellen over een kunstwerk door gebruik te maken van beeldende terminologie	
		De leerling kan een eenvoudige vorm boetsen met allerlei plastische materialen		
		De leerling kan op eigen wijze zijn beeldend werk vormgeven m.b.v. leerkracht/professional en presenteren in kleine groepjes		
		De leerling ervaart beeldende kunst door (persoonlijk) contact met een beeldend kunstenaar		
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling neemt een kunstwerk aandachtig waar en onderzoekt welk verhaal het vertelt	De leerling kan experimenteren met materiaal en techniek bij tweedimensionaal werk en kan zijn vaardigheden vergroten	De leerling kan vertellen over het eigen werkproces en werkstuk en over dat van groepsgenoten	De leerling kent de verhalen en gebruiken die horen bij seizoenen en (religieuze) feestdagen en weet welke beelden daarbij horen
	De leerling ervaart dat hetzelfde thema op verschillende manieren kan worden vormgegeven en neemt dit mee in zijn werkproces	De leerling kan een grondlijn in een vlak en een omsloten ruimte maken	De leerling kan gemaakte keuzes toelichten en benoemen of hij tevreden is over zijn werkproces en werkstuk	De leerling ervaart dat verschillende culturen/religies/landen een eigen beeldtaal hebben
	De leerling kan gericht kijken naar vormen, kleuren, materialen en technieken	De leerling kan met ruimtelijke vormen werken (bijv. lichaamsvormen) en het karakter van de vorm versterken door decoratie, arcering en lijn	De leerling kan de verschillen tussen werkstukken benoemen met aandacht voor ontwerp, vormgeving en presentatie	De leerling kent steeds meer beeldende begrippen zodat hij dat wat hij ervaart beter kan verwoorden
	De leerling ervaart de relatie tussen vorm en functie van een beeldend werk	De leerling kan ruimtelijke constructies maken met verschillende materialen	De leerling herkent en benoemt de zeggingskracht van eigen en andermans werk	
		De leerling kan samen met groepsgenoten een tentoonstelling inrichten om eigen beeldend werk te presenteren	De leerling kan een eigen mening vormen en benoemen wat hem aanspreekt en wat hij voelt bij beeldend werk	
		De leerling kent de beeldend kunstenaar als iemand die beroepsmatig beeldend werk maakt		

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldende vorming

PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling herkent beeldend werk afkomstig uit verschillende stijlen en culturen, en kan het verschil onderscheiden	De leerling vergroot dmv onderzoek zijn vaardigheid om materiaal, techniek en beeldaspecten toe te passen, zowel 2D als 3D	De leerling kan eigen beeldend werk bespreken in relatie tot werk van een beeldend kunstenaar of thema	De leerling kent de beeldtaal van verschillende culturen, landen en religies die vertegenwoordigd zijn in de eigen omgeving.
	De leerling geeft betekenis aan het kunstwerk en legt een relatie met vorm, functie en doelgroep	De leerling kan in zijn beeldend werk rekening houden met maat en plaatsing in vlak en ruimte	De leerling herkent de zeggingskracht van een beeldend werk en kan deze benoemen en toepassen in eigen beeldend werk	De leerling vergroot zijn kennis van beeldende begrippen en kan die in beeldend werk in de wereld om hem heen herkennen en benoemen
	De leerling kan een relatie leggen tussen beeldend werk van dezelfde beeldend kunstenaar/stijl/groep of binnen hetzelfde thema	De leerling kan foto's en (animatie) filmpjes maken en eenvoudige beeldbewerkingsprogramma's bedienen op de computer	De leerling kan betekenis geven aan een beeldend werk en dat onder woorden brengen	De leerling weet dat de beeldtaal verandert in de loop van de geschiedenis
	De leerling kent het verschil tussen toegepaste en autonome vormgeving	De leerling kan verschillende oplossingsmogelijkheden onderzoeken (divergent denken) en vervolgens keuzes maken	De leerling kan zijn groepsgenoten feedback geven ten aanzien van zienswijze, werkproces en het werkstuk en er zijn waardering over uitspreken	De leerling ervaart de relatie van een kunstwerk met de omgeving en de tijd
		De leerling werkt volgens een bepaald werkproces; oriëntatie, ideeënvorming, onderzoek, keuzes, het product en de reflectie daarop.	De leerling kan vertellen over de verschillende fasen van zijn werkproces tijdens en na het werkproces	
		De leerling kan alleen of samen met groepsgenoten een tentoonstelling vormgeven om eigen beeldend werk te presenteren		
		De leerling kan ruimtelijke constructies laten bewegen en kan experimenteren met complexere verbindingstechnieken		
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling kent de relatie tussen betekenis van het kunstwerk met vorm, functie en doelgroep	De leerling kan ruimte suggereren d.m.v. bijv. perspectief	De leerling kan een mening over het eigen werk en proces formuleren en onderbouwen met argumenten die betrekking hebben op vakspecifieke begrippen	De leerling kent de beeldtaal van verschillende culturen, landen en religies in de samenleving
	De leerling geeft betekenis aan een beeldend werk en gaat op zoek naar de mogelijke betekenis voor de kunstenaar	De leerling onderzoekt het toepassen van (aspecten van) andere (kunst) disciplines in combinatie met beeldend werk	De leerling kan zijn mening over vorm, functie en inhoud van beelden benoemen, vergelijken met de visie van anderen en eventueel bijstellen	De leerling kan een beeldend werk plaatsen in de tijd en cultuur waarin het ontstaan is
		De leerling kan de verschillende fasen van het werkproces doorlopen, houdt rekening met de gestelde criteria, kan keuzes maken	De leerling onderzoekt de relatie tussen vorm, inhoud en functie binnen een beeldend werk en hoe een van de elementenbijdraagt tot meer zeggingskracht	De leerling kan de betekenis van een beeldend werk plaatsen in een culturele context; waarvoor is het bedoeld?
		De leerling kan bij een tentoonstelling van eigen werk rekening houden met ruimte en publiek en erover communiceren met audiovisuele media	De leerling heeft inzicht in en doet verslag van werkproces en geeft betekenisvolle leermomenten aan	De leerling kent een aantal maatschappelijke thema's die spelen in de beeldende kunst en vormgeving
			De leerling vormt een eigen mening over beeldend werk en kan deze aan anderen uitleggen	De leerling kan met behulp van beeldende begrippen betekenis geven aan en uitleg geven over beeldend werk

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldende vorming

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	afhankelijke van kunstdiscipline
Uitwerking Voortgezet Onderwijs beeldende vorming				
Vmbo/havo/VWO onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	afhankelijke van kunstdiscipline
	De leerling herkent verschillende stromingen in de hedendaagse beeldende kunst a.d.h.v. actuele voorbeelden en kean deze informatie verwerken	De leerling kan de zeggingskracht van beeldend werk onderzoeken en aspecten daarvan zo toepassen dat ze een bijdrage leveren aan de zeggingskracht van eigen beeldend werk	De leerling kan beeldend werk interpreteren m.b.v. beeldende begrippen	De leerling heeft kennis genomen van de geschiedenis van de beeldende kunst (stromingen en stijlen)
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis (p.o.) beeldend werk waarnemen	De leerling beheerst algemene en beeldende vaardigheden waarmee hij naar aanleiding van een probleemstelling beeldend werk kan maken	De leerling kan discussiëren over de betekenis en zeggingskracht van een beeldend werk en kan daarbij onderscheid maken tussen eigen smaak en kwaliteit	De leerling kan een relatie leggen tussen beeldende kunst uit het heden en verleden
	De leerling kan enkele beeldende begrippen benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan d.m.v. een beeldend product communiceren; eigen gevoelens/ervaringen uitdrukken of bijv. zijn verbeelding vormgeven	De leerling kan verslag doen van deelname aan culturele activiteiten (als toeschouwer en deelnemer)m.b.v. visuele of auditieve middelen (bv. Powerpoint of filmpje)	De leerling kan een relatie leggen tussen de betekenis van een beeldend werk en maatschappelijke ontwikkelingen nu en in andere periodes
	De leerling kan onderscheid maken tussen de boodschap van de maker en de eigen interpretatie	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen, werkwijzen en ideeën	De leerling kan mondeling en schriftelijk reflecteren op eigen werk en werkproces en dat van anderen, waaronder kunstenaars	De leerling kan een relatie leggen tussen eigen beeldend werk en dat van anderen a.d.h.v. de culturele en kunsthistorische context
	De leerling oriënteert zich op relevante beeldend kunstenaars en kunststromingen t.b.v. eigen creatief proces en werk	De leerling staat open voor suggesties van anderen ter verbetering van zijn eigen creatief proces en werk	De leerling kan een relatie leggen tussen eigen beeldend werk en dat van anderen aan de hand van aspecten van voorstelling, vormgeving en functionaliteit	
		De leerling kan eigen beeldend werk alleen of als groepslid presenteren en toelichten		
		De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden voor studie en beroep in de creatieve sector /als beeldend vormgever		
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan de zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten (creërend of receptief)	De leerling kent het belang van kunst en cultuur in de maatschappij.
		De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefeningsactiviteiten in de omgeving van de school	De leerling kan beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak losgekoppeld van de kwaliteit	
Vak beeldend	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan vakspecifieke aspecten benoemen in eigen werk en dat van anderen	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling verkennen, analyseren, oplossen en uitvoeren	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen.
	De leerling kan a.h.v. vakgerelateerde aspecten relaties leggen tussen eigen werk en dat van anderen	De leerling kan eigen kunstzinnig werk presenteren en toelichten		
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de beeldende disciplines		

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldende vorming

VO Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan receptieve culturele activiteiten in de omgeving van de school	De leerling kan de zeggingskracht van verschillende disciplines toepassen om verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van de ondernomen culturele activiteiten (creërend of receptief)	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van cultuuruitingen van werk van anderen
	De leerling kan een eigen keuze maken uit een divers cultureel aanbod	De leerling neemt deel aan actieve kunstbeoefenings activiteiten in de omgeving van de school		
Vak beeldend	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan de belangrijkste termen en begrippen van kunstdisciplines hanteren, die voorwaardelijk zijn voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur	De leerling kan een kunstzinnige probleemstelling onderzoeken en daaruit ontwikkelde ideeën in een verwerking uitvoeren	De leerling kan eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kan visies, doelen en middelen benoemen, waarmee kunst religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken
	De leerling kan relaties leggen tussen vorm, inhoud en functie van kunst/ cultuur	De leerling kent door persoonlijk contact met professionals de mogelijkheden van een eigen loopbaan in de kunst sector	De leerling kan werk van anderen beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling beheerst de kunstgeschiedenis en -beschouwing

literatuur

3.6 Leeswijzer doorlopende leerlijn literatuureducatie

Literatuureducatie stimuleert een esthetische lees- en luisterhouding. Literatuur prikkelt immers de verbeelding, ontroert en roept schoonheid op. Die esthetische lees- en luisterhouding leert leerlingen ideeën over zichzelf en de wereld uit te drukken. Bovendien leidt literatuur als kunstvak tot ontwikkeling van cultuurhistorisch besef bij leerlingen. Literatuur is van alle tijden, alle culturen en alle leeftijden.

De leerlijn literatuur speelt uiteraard ook een rol in de taalvorming van leerlingen. Denk maar aan het vergroten van de woordenschat en begrijpend lezen. Daarnaast is literatuur uitermate geschikt om andere (zaak)vakken in te leiden, te illustreren en tot leven te brengen.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

De leerling ervaart dat tekst, met of zonder beeldinteractie, leidt tot effecten als spanning, humor en ironie. Verhalen en gedichten appelleren aan universele emoties en gevoelens die de leerling ook zelf ervaart. Literatuur vormt een ingang tot andere werelden, zowel imaginaire als historische.

Creërend vermogen

Leerlingen kunnen begrippen uit literatuur en poëzie in eigen werk toepassen en verwerken in andere kunstvormen, zoals drama, muziek en beeldende kunst. Verhalen kun je lezen, vertellen, verfilmen, verboeken en verbeelden. Verfilming en verboeking zijn vervolgens weer twee goede manieren om het creatief schrijven te bevorderen.

Reflectief vermogen

Leerlingen kunnen een onderbouwd oordeel geven over een verhaal, door persoonlijke waardering te verbinden aan een of meer elementen van de verhaalstructuur (personages, spanningsbouw, humor, tekeningen, thema en stijl). Ze ervaren bovendien dat literatuur ruimte biedt voor meerdere interpretaties

Analyserend vermogen

Leerlingen herkennen maatschappelijke thema's die verwerkt zijn in jeugdliteratuur en poëzie en kunnen hier betekenis aan geven. Ze zijn in staat de context van het literaire kunstwerk te benoemen, in relatie tot het werk van anderen. Zo ontwikkelen ze een historisch besef. Uiteraard draagt literatuur ook bij aan de taalontwikkeling.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerdoel 54

Leerlingen leren taal te gebruiken om er op kunstzinnige manier gevoelens en ervaringen mee uit te drukken, zowel schriftelijk en visueel als mondeling.

Kerdoel 55

Leerlingen verwerven kennis en inzicht in de literatuur. Door de beleving van een verhaal denken ze na over zichzelf en de wereld om hen heen. Ze kunnen kritisch reflecteren.

Kerdoel 56

Leerlingen ontwikkelen een cognitieve en esthetische lees- en luisterhouding en maken kennis met diverse genres van literatuur, met of zonder beeldinteractie.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerdoel 48 + 49

Leerlingen zijn in staat om zelf een tekst te creëren, met specifieke keuzes wat betreft vorm, inhoud en functie. Ze kunnen deze presenteren en toelichten.

Kerdoel 50

Leerlingen leren met behulp van enige achtergrondkennis zich te oriënteren op diverse genres en auteurs en op de betekenis van literatuur.

Kerdoel 51 + 52

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en andermans werk, hierover een beargumenteerde mening vormen en discussiëren over de betekenis van literatuur. Ze zijn in staat verslag te doen van alle ondernomen activiteiten in een portfolio.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Het lezen van en kijken/luisteren naar literatuur veronderstelt specifieke literaire competenties:

- analyse vraagt kennis van de manier waarop verhalen zijn opgebouwd en van vertelconventies als tijd, ruimte, perspectief, personages, thema, motieven en idee.
- interpretatie vraagt kennis van verhalen en van de wereld om betekenis toe te kunnen kennen.
- evaluatie veronderstelt een basisvocabulaire om te kunnen spreken over verhalen en basiscriteria om te kunnen beoordelen.

Op veel scholen wordt 'De Rode Draad' van Cubiss ingezet, die vooral gericht op het stimuleren van leesplezier, minder centraal staat daarin de kunst van het vertellen. Uiteraard speelt het niveau van begrijpend lezen van de leerling een grote rol in literatuur. Literatuureducatie is vaak een onderdeel van de lessen lezen (PO) of Nederlands (VO). Voor het PO zijn er nauwelijks specifieke lesmethodes. Het VO kent literatuurmethodes die vooral de beleving van de vertelde verhalen centraal stellen. Verder zijn er verschillende websites met tips voor boeken bij verschillende leesniveaus.

Raamwerk doorlopende leerlijn literatuureducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 37/38 VO 36/38 Kunstvakken I en II en CKV
Uitwerking Primair Onderwijs literatuur				
PO Jaar 1+2				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan met aandacht luisteren naar het voorlezen van prentenboeken en andere boeken	De leerling is in staat (delen van) een verhaal te verbeelden, bv. beeldend of drama	De leerling kan in eenvoudige bewoordingen iets vertellen over personages en gebeurtenissen uit een verhaal	De leerling breidt zijn woordschat uit en raakt bekend met literaire zinnen
	De leerling ervaart de betekenis van kleurgebruik, vorm, en compositie in (prenten)boeken	De leerling kan in eenvoudige bewoordingen mbv leerkacht een ander einde verzinnen	De leerling kan een verhaal vertellen aan de hand van illustraties in een prentenboek	De leerling leert door verhalen de wereld om hem heen kennen
	De leerling ervaart de kracht en schoonheid van een mooi verhaal	De leerling vertelt bij het zien van prenten zelf korte verhaaltjes over wat hij ziet	De leerling leert via ervaringsgesprekken na te denken over thema's binnen een verhaal	
	De leerling komt in aanraking met prentenboeken in combinatie met tekenfilm, animatie en luisterboeken.	De leerling gebruikt informele omschrijvingen voor literaire concepten als personages, plaats en perspectief en fictie	De leerling kan vertellen wat het verhaal met hem/haar doet	
	De leerling ervaart de poetische eigenschap van het prentenboekgenre	De leerling legt mbvde leerkracht verbanden tussen verhalen en maakt een start met grip krijgen op fictionaliteit		
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling herkent de betekenis van (prenten)boeken	De leerling kan passages uit jeugdliteratuur/poëzie naspelen en navertellen	De leerling kan zich een mening vormen over een verhaal/gedicht en kan deze in eenvoudige bewoordingen onderbouwen	De leerling kent en herkent in jeugdliteratuur/poëzie andere culturen, religies en gebruiken
	De leerling begrijpt het verschil tussen proza en poëzie	De leerling kan samen met medeleerlingen een verhaal/gedicht maken en dit vervolgens voordragen	De leerling kan zich een onderbouwde mening vormen over personages	De leerling kan zich verplaatsen in de leefomstandigheden van vorige generaties
	De leerling kijkt naar jeugdliteratuur verwerkt in film en animatie, combinatie woord en beeld	De leerling maakt een begin met creatief schrijven vanuit eigen fantasie en belevingswereld	De leerling kan aan de gevoelens van (hoofd)personages betekenis geven en ze op zichzelf betrekken	De leerling maakt kennis met jeugdliteratuur over andere tijden
	De leerling ervaart vanuit een voorgelezen verhaal het verschil tussen vroeger en nu	De leerling past rijmwoorden toe	De leerling kan werkelijkheid van fantasie onderscheiden	
	De leerling kan subgenres onderscheiden	De leerling ontmoet de schrijver, kunstenaar, illustrator	Leerling kan conclusies trekken n.a.v. een gedeelte van een voorgelezen verhaal en de afloop daarvan voorspellen	
		De leerling kan personages onderscheiden en gevoelens van personages uitleggen	De leerling kan een onderbouwd oordeel geven over een verhaal door persoonlijke waardering te verbinden aan een of meer elementen van de verhaal-structuur (zoals personages, spanningsbouw, humor, tekeningen, thema en stijl)	
		De leerling kan een verhaallijn (introduce, probleem, oplossing, einde) identificeren en herkent een verhaallijn die afwijkt	De leerling verplaatst zich in de rollen in het boek. Onderzoekt, reflecteert, waardeert en ontdekt kunstuitingen van andere kinderen	
		De leerling maakt kennis met verhaalstructuren: tekeningen, woorden, het begin, midden en einde van het verhaal, de schrijver de tekenaar		

Raamwerk doorlopende leerlijn literatuureducatie

PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling herkent diverse vertelstructuren en kan deze benoemen	De leerling kan vertelperspectief, vertelprocedures, vertelstructuren, plaats en tijd, feit en fictie, rijmaspecten toepassen in een zelf gemaakt verhaal of gedicht	De leerling kan zijn mening over jeugdliteratuur en poëzie goed onderbouwd beargumenteren.	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie plaatsen in de tijd
	De leerling kan, door het luisteren of lezen van cultuurhistorische jeugdliteratuur, wisselingen van tijd en plaats onderscheiden	De leerling benoemt de betekenis van kleurgebruik, vorm, en compositie in (prenten)boeken	"De leerling heeft oog voor betekenisvolle verbanden binnen een verhaal, zoals tussen titel en verhaalinhoud	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie in relatie brengen met lesstof van andere vakken
	De leerling kent schrijvers/dichters van jeugdliteratuur en poëzie en weet welk werk van hun hand komt	De leerling geeft een verhaal/gedicht zelf vorm geven in o.a. een toneelstuk, schilderij, muziekstuk of andere uiting	De leerling kan zich een weloverwogen mening vormen over eigen werk en dat van medeleerlingen	De leerling heeft er oog voor dat een verhaal kan verwijzen naar andere verhalen of teksten zoals films en liedjes
	De leerling kan diverse genres onderscheiden op basis van specifieke kenmerken	De leerling is bekend met vertelconventies zoals openings- en slotformules, dierensymboliek	De leerling kan zich verplaatsen de werkelijkheid van een boek en vertellen wat voor betekenis die voor hem heeft	
		De leerling kent de verhaalstructuren: tekeningen, woorden, het begin, midden en einde van het verhaal.	De leerling heeft oog voor de echte wereld en de verhaalwereld: levenservaring helpt gebeurtenissen uit het verhaal verklaren	
		Nieuwe media: De leerling maakt een eigen animatie/fimpje n.a.v. een verhaal	De leerling kan genres onderscheiden en ontwikkelt persoonlijke voorkeuren	
		De leerling herkent structuren van eenvoudige dicht- en rijmvormen en kan deze zelf toepassen	De leerling kan verbanden leggen tussen jeugdliteratuur/poëzie en de werkelijkheid	
		De leerling ontmoet de schrijver, kunstenaar, illustrator en gaat in gesprek		
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan beeldtaal lezen: hoofdzaken onderscheiden van details, herkent middelen als perspectief, schaduw, kleuren, lijnen en suggestie van beweging	De leerling kan op basis van zijn eigen fantasie een verhaal of gedicht maken. Hij kan binnen zijn werk een (spannings)opbouw toe te passen	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie evalueren met emotieve argumenten. Kan gedichten en verhaalfragmenten parafaseren of samenvatten	De leerling kent en herkent diverse culturen, landen en religies in jeugdliteratuur/poëzie en kan deze in verband brengen met de samenleving
	De leerling ziet boekverfilmingen en kan deze relateren aan een boek	De leerling beheerst literaire aspecten binnen jeugdliteratuur/poëzie dusdanig dat hij deze zelfstandig kan verwerken in een boekverslag	De leerling kan leeservaringen uitwisselen met medeleerlingen en deze goed onderbouwd beargumenteren	De leerling kan zelfstandig achtergrondinformatie over jeugdliteratuur/poëzie, auteurs en tijd opzoeken
	De leerling ziet hoe tekst, met of zonder beeld- interactie leidt tot effecten als spanning humor en ironie	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie of eigen werk toepassen en verwerken in andere kunstvormen, o.a. drama	De leerling onderkent en begrijpt dat verhalen meer dan een betekenis kunnen hebben	De leerling herkent maatschappelijke thema's die verwerkt zijn in jeugdliteratuur/poëzie
	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie belevend en zelfstandig lezen en in zich opnemen	De leerling kan eigen werk of verslaglegging van jeugdliteratuur/poëzie zelfstandig verwerken in een presentatie voor een groep	De leerling kan eigen werk en dat van medeleerlingen beargumenteerd evalueren	De leerling is met hulp van de leerkracht in staat om eigen werk of dat van een auteur te plaatsen in zijn context
		De leerling herkent literair taalgebruik zoals rijm, herhaling en nonsensicale taal. taalgebruik. De leerling kan rijmschema's benoemen en kent eenvoudige vormen van beeldspraak	De leerling kan een onderbouwd oordeel geven over een verhaal door persoonlijke waardering te verbinden aan een of meer elementen van de verhaal- structuur (zoals personages, spanningsbouw, humor, tekeningen, thema en stijl)	De leerling maakt kennis met cultuurhistorische gebeurtenissen verwerkt in jeugdliteratuur

Raamwerk doorlopende leerlijn literatuureducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 37/38 VO 36/38 Kunsvakken I en II en CKV
Uitwerking Voortgezet Onderwijs literatuur				
Vmbo/havo/VWO onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	VO 36/38
	De leerling kan op basis van literatuurkennis (p.o) luisteren/kijken naar literaire romans	De leerling beheerst de vaardigheden om jeugdliteratuur of poëzie toe te passen en te verwerken in andere kunstvormen	De leerling kan jeugdliteratuur/poëzie evalueren met emotieve argumenten en is op de hoogte van literaire terminologie	
	De leerling kan eenvoudige adolescentenliteratuur herkenkend lezen	De leerling beheerst literaire aspecten binnen jeugdliteratuur/poëzie dusdanig dat hij deze zelfstandig kan verwerken in een boekverslag	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de gekozen literatuur en daarop zijn/haar voorkeur bepalen	De leerling kan met hulp van de geschiedenis canon (literaire uitingen) een relatie leggen tussen heden/verleden
	De leerling ervaart verschillen tussen schrijvers	De leerling kan vanuit de literatuur uitdrukking geven aan gevoelens, ervaringen	De leerling doet verslag van een bezoek aan literatuur-uitje: animatie, film, ontmoeting schrijver, dichter...	De leerling is op de hoogte van de relatie tussen literatuur en kunstgeschiedenis/be-schouwing
	De leerling oriënteert zich op verschillende schrijvers t.b.v. eigen creatieve proces	De leerling ontmoet de schrijver	De leerling maakt een boekverslag met daarin een oordeel over persoonlijke smaak en kwaliteit	
	De leerling ervaart met behulp van de leerkracht de wereld van de schrijver en zijn/haar denk/werkwijze	De leerling neemt deel aan een literaire verwerkingsopdracht	De leerling kan met medeleerlingen leeservaringen uitwisselen en kan interesse in bepaalde genres of onderwerpen motiveren	De leerling maakt een aanvang met het leggen van een relatie tussen de maatschappij en de literaire kunstvorm
		De leerling kan eigen werk of verslaglegging van jeugdliteratuur/poëzie zelfstandig verwerken in een presentatie voor een groep	De leerling kan onderscheid maken tussen eigen interpretatie van het verhaal en de schrijver	
		De leerling brengt verbeteringen aan in eigen literaire proces en maakt een eerste stap naar volwassenliteratuur		
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan een receptieve literatuur activiteit	De leerling kan met hulp van de docent zeggingskracht in een verhaal/gedicht zelf vormgeven in o.a. een toneelstuk, schilderij, muziekstuk of andere uiting	De leerling kan zelfstandig verslag leggen in een kunstdossier of portfolio. Zowel in woord als in beeld	De leerling is zich bewust van de maatschappelijke waarde van literatuur
		De leerling neemt deel aan een literaire activiteit in eigen stad	De leerling brengt literaire argumenten in relatie tot eigen smaakontwikkeling	
kunsvakken	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan literaire aspecten benoemen in eigen werk en werk van anderen	De leerling kan een literaire eigenschap verkennen, analyseren en uitvoeren	De leerling herkent vertel- en dichttechnische procedes, herkent veel voorkomende stijlfiguren	De leerling kan de context benoemen van het literaire kunstwerk in relatie tot het literaire werk van anderen
	De leerling kan relaties leggen tussen verschillende literatuur uitingen	De leerling kan een eigen literair werk presenteren en toelichten	De leerling evalueert de tekst met morele en cognitieve argumenten en kan de persoonlijke literaire smaak en ontwikkeling beschrijven	
		De leerling verkent de mogelijkheden van een eigen loopbaan als schrijver	De leerling kan adolescentenliteratuur en eenvoudige volwassenen literatuur kritisch en reflecterend lezen	

Raamwerk doorlopende leerlijn literatuureducatie

VO havo/vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling neemt deel aan een receptieve literatuur activiteit	De leerling kan de zeggingskracht in een verhaal/gedicht zelf vormgeven in bv een toneelstuk, schilderij, muziekstuk	De leerling kan verslag leggen in een kunstdossier of portfolio. Zowel in woord als in beeld	De leerling kan de context benoemen van het literaire kunstwerk in relatie tot het literaire werk van anderen
	De leerling kan een eigen keuze maken in het literaire aanbod	De leerling neemt deel aan een actieve literatuur activiteit in eigen land		
kunsvakken	eindtermen	eindtermen	eindtermen	eindtermen
	De leerling kan de voornaamst literaire argumenten en onderbouwingen hanteren.	De leerling kan een literaire probleemstelling onderzoeken. Tekst/beeld relatie. De leerling kan ontwikkelde ideeën uitvoeren.	De leerling kan het eigen werkproces met literaire argumenten beschrijven en evalueren	De leerling beheerst de kennis van de literatuurgeschiedenis en beschouwing, kan teksten in cultuurhistorisch perspectief plaatsen
	De leerling kan volwassenenliteratuur esthetisch lezen	De leerling verkent de mogelijkheden van een eigen loopbaan als schrijver	De leerling kan een eigen visie op literatuur ontwikkelen en vertolken	De leerling kan teksten in cultuurhistorisch perspectief plaatsen
			De leerling kan het literaire werk van een ander beargumenteerd evalueren	De leerling kan een literair werk plaatsen in de maatschappelijke context
			De leerling kan interpretaties en waardeoordelen van leeftijdgenoten en literaire critici beoordelen	

erfgoed

3.7 Leeswijzer doorlopende leerlijn erfgoededucatie

Erfgoededucatie versterkt het cultureel en historisch besef van leerlingen aan de hand van materiële en immateriële sporen om hen heen. De leerlijn erfgoed-educatie stelt leerlingen in staat om op een kritische en actieve manier naar erfgoed te kijken. Ze leren erfgoed in relatie tot zichzelf, heden en toekomst te zien en kunnen erfgoed uit hun eigen omgeving in een cultuur-historische context plaatsen.

Bij erfgoededucatie gaat het erom dat leerlingen zoveel mogelijk in aanraking komen met cultureel erfgoed in de directe omgeving van de school. Zo immers kunnen ze het werkelijk beleven en de betekenis ervan ervaren. Uiteindelijk krijgen leerlingen inzicht in de verschillende

vormen van erfgoed en worden ze zich bewust van de rol van cultureel erfgoed in onze maatschappij. Cultureel erfgoed kan prima via de kunstdisciplines worden behandeld. Leerlingen maken bijvoorbeeld kennis met traditionele liederen en dansen, beelden, gebouwen en verhalen van vroeger. Het geeft hen inzicht in de grote culturele diversiteit in onze samenleving en leert hen daarmee om te gaan. Erfgoed maakt de lesstof tastbaar, visueel en hoorbaar en biedt mogelijkheden voor vakoverstijgend onderwijs. Erfgoededucatie leent zich uitstekend voor samenwerking met culturele instellingen als musea en andere instanties, zoals archieven. Materiële en immateriële sporen zijn op tal van plaatsen te vinden.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen maken kennis met cultureel erfgoed door ernaar te kijken (gebouwen, gebruiksvoorwerpen, films over gewoonten en gebruiken), ernaar te luisteren (verhalen, liedjes) en door er zelf mee bezig te zijn (dansen, rituele handelingen). Eerst in de school zelf en vervolgens uit te breiden naar de eigen leefomgeving, stad, land en wereld.

Creërend vermogen

Het creërend vermogen wordt vooral ontwikkeld door erfgoed te reconstrueren en verslag te doen van al het cultureel erfgoed waarmee de leerling in aanraking is gekomen. Bijvoorbeeld door de leerling erover te laten vertellen of schrijven, maar ook door uitbeelding in collages, 3D werken, foto's, toneel, dans en muziek.

Reflectief vermogen

Leerlingen hebben al op jonge leeftijd associaties bij het zien van oude voorwerpen en gebouwen en bij het horen van traditionele liedjes. Wat zien en horen ze precies en wat vinden ze ervan? Wat betekent cultureel erfgoed voor mensen en wat doet het met hen? Leerlingen kunnen uiteindelijk hun mening beargumen-teren en betekenis geven aan het cultureel erfgoed waarmee ze in aanraking komen.

Analyserend vermogen

Bij het ontwikkelen van het analyserend vermogen wordt het cultureel erfgoed in een bredere context geplaatst. Dat geldt bijvoorbeeld voor de eigen stamboom, feestdagen, seizoenen, rituelen en gebruiken in andere tijden en andere culturen. Ook de tien tijdvakken of de vijftig vensters van de canon komen hier aan de orde.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerdoel 54, 55, 56 (kunstzinnige oriëntatie)

Leerlingen komen in aanraking met verschillende vormen van erfgoed en worden zich bewust van de waarde en context ervan. Ze gaan er actief mee aan de slag door erfgoed te reconstrueren en verslag te doen van hun beleving. Door op het erfgoed te reflecteren leren ze er zelf betekenis aan toe te kennen.

Kerdoel 51, 52, 53 (oriëntatie op jezelf en de wereld)

Door het erfgoed te bestuderen leren de leerlingen over de kenmerkende aspecten van de tien tijdsvakken. Ze kunnen hierdoor het erfgoed in de tijd plaatsen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerdoel 48, 49, 50, 51 + 52 (kunst en cultuur)

Net als in het PO worden ook hier vormen van erfgoed op actieve wijze bestudeerd. Zowel erfgoed in de eigen leefomgeving, als dat uit andere tijden en culturen. Leerlingen leren hier verslag van te doen in een portfolio en te reflecteren op de betekenis van erfgoed in de maatschappelijke context.

Kerdoel 37 en 40 (mens en maatschappij)

Het erfgoed wordt gekoppeld aan de tien tijdsvakken, wat het historisch en cultureel besef van de leerlingen versterkt. Daarnaast leren ze om historische bronnen te gebruiken bij hun onderzoek.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Binnen de leerlijn erfgoededucatie verdelen we cultureel erfgoed onder in vier aspecten:

- **Objecten** uit het verleden (voorwerpen, monumenten, gebouwen).
- **Rituelen en gebruiken.**
- **Verhalen** van mensen uit het verleden.
- **Kunstzinnige uitingen** (beeldend, muziek, dans, spel, media en literatuur).

In de doorlopende leerlijn voor het PO worden de eerste drie aspecten elk dubbel leerjaar structureel behandeld, om leerlingen een goede basis te geven. In het VO worden de vier aspecten als geheel behandeld. Daar is ook meer ruimte voor eigen invulling van de docent en de leerlingen zelf.

In deze leerlijn komt ook het gebruik van de tien tijdvakken aan de orde. De vensters van de canon kunnen hierbij dienen ter illustratie van die tijdvakken.

Bij de uitvoering van de leerlijn erfgoededucatie kan een beroep worden gedaan op lokale culturele instellingen, zoals Erfgoed Brabant.

Raamwerk doorlopende leerlijn erfgoededucatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 40, 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 51, 52 & 53, VO 37 + eindtermen
Uitwerking Primair Onderwijs erfgoed				
PO Jaar 1+2				
Primair onderwijs	Kerdoel 56	Kerdoel 54	Kerdoel 55	Kerdoel 51, 52 & 53
	De leerling maakt kennis met alledaagse gebruiksvoorwerpen in de klas	De leerling kan zelf verhalen verzinnen bij materieel erfgoed zoals alledaagse gebruiksvoorwerpen	De leerling kan m.b.v. gerichte vragen vertellen over zijn eigen associaties bij alledaagse gebruiksvoorwerpen	De leerling kan de leden van zijn familie benoemen
	De leerling maakt kennis met immaterieel erfgoed zoals (speel) liedjes, oude rijmpjes en oude spelletjes	De leerling kan o.l.v. een docent oude liedjes na- of meezingen	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij cultureel erfgoed en kan dit m.b.v. de docent verwoorden	De leerling kent de verhalen en gebruiken die horen bij de seizoenen en algemene feestdagen
	De leerling kan met aandacht luisteren naar sprookjes en verhalen uit het verleden	De leerling kan de gebruiken nabootsen die horen bij de seizoenen en algemene feestdagen		
PO Jaar 3+4				
Primair onderwijs	Kerdoel 56	Kerdoel 54	Kerdoel 55	Kerdoel 51, 52 & 53
	De leerling maakt kennis met materieel erfgoed in de omgeving van de school	De leerling kan cultureel erfgoed in zijn eigen woonomgeving op creatieve wijze in kaart brengen.	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij cultureel erfgoed en kan dit zelfstandig verwoorden	De leerling kent de eigen geschiedenis en die van zijn familie
	De leerling ervaart de verschillende gewoonten en gebruiken bij bv. feesten	De leerling kan de handelingen die bij verschillende gewoonten en gebruiken horen uitvoeren	De leerling kan een eigen betekenis geven aan de boodschap van het aangeboden erfgoed	De leerling kan begrippen als heden-verleden-toekomst en jong-oud hanteren
	De leerling kan met aandacht luisteren naar verhalen die horen bij voorwerpen en monumenten, gebruiken en gebeurtenissen van vroeger	De leerling kan een verhaal over zichzelf en/of zijn familie vertellen	De leerling leert op een respectvolle manier waardering tonen voor het aangeboden cultureel erfgoed	De leerling kent de relatie tussen vorm en functie van objecten uit de directe omgeving
PO Jaar 5+6				
Primair onderwijs	Kerdoel 56	Kerdoel 54	Kerdoel 55	Kerdoel 51, 52 & 53
	De leerling maakt kennis met materieel erfgoed in de eigen woonplaats	De leerling kan cultureel erfgoed in zijn eigen woonplaats op creatieve wijze in kaart brengen	De leerling kan benoemen wat hij ervaart bij het zien van cultureel erfgoed	De leerling kan zijn familie, feiten en objecten in de tijd plaatsen
	De leerling maakt kennis met gewoonten en gebruiken, waarden en normen en de omgangsvormen van vroeger en nu.	De leerling kan een vorm van cultureel erfgoed (zoals een oud lied/ kookrecept/gebruiksvoorwerp samen met groepsgenoten uitwerken en vormgeven	De leerling kan eigen associaties bij cultureel erfgoed bespreken in relatie tot thema's	De leerling kent enkele onderwerpen uit de tien tijdvakken of enkele vensters uit de canon
	De leerling kan met aandacht lezen over verhalen van vroeger.	De leerling kan een gelezen verhaal op kunstzinnige wijze presenteren aan zijn groepsgenoten	De leerling toont respect en waardering voor het cultureel erfgoed en de meningen van anderen	De leerling kan de belangrijkste religies en levensbeschouwingen in Nederland benoemen
PO Jaar 7+8				
Primair onderwijs	Kerdoel 56	Kerdoel 54	Kerdoel 55	Kerdoel 51, 52 & 53
	De leerling maakt kennis met materieel erfgoed in Nederland	De leerling kan cultureel erfgoed binnen Nederland op creatieve wijze in kaart brengen	De leerling kan een beargumenteerde mening geven over het cultureel erfgoed waarmee hij in aanraking is gekomen	De leerling kan relaties leggen tussen verschillende onderwerpen uit de tijdvakken of vensters van de canon
	De leerling maakt kennis met gebruiken, gewoonten en rituelen in verschillende tijdperiodes en in verschillende culturen	De leerling kan een vorm van cultureel erfgoed uit een andere tijd/cultuur uitwerken, vormgeven en presenteren	De leerling kan eigen associaties en ervaringen bij cultureel erfgoed bespreken in relatie tot maatschappelijke kwesties van toen en nu	De leerling kent de 10 tijdvakken en/of 50 vensters uit de canon
	De leerling kan met aandacht luisteren naar en lezen over verhalen bij voorwerpen, gebruiken en gebeurtenissen uit andere culturen	De leerling kan op kunstzinnige wijze verslag doen van de verhalen die hij heeft gehoord en gelezen over gebeurtenissen uit een andere cultuur		De leerling kan de belangrijkste religies en levensbeschouwingen in de wereld benoemen

Raamwerk doorlopende leerlijn erfgoededucatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 40, 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	PO 51, 52 & 53, VO 37 + eindtermen
Uitwerking Voortgezet Onderwijs erfgoed				
Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
Onderbouw	Kerdoel 50 + 37	Kerdoelen 40, 48 + 49	Kerdoelen 51 + 52	Kerdoel 37
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis kijken en luisteren naar materieel en immaterieel erfgoed	De leerling kan samen met groepsleden een eenvoudig onderzoek uitvoeren naar een vorm van cultureel erfgoed en de uitkomsten daarvan presenteren	De leerling kan (m.b.v. visuele of auditieve middelen) verslag doen van cultureel erfgoed waarmee hij in aanraking is gekomen	De leerling is zich bewust van de rol van cultureel erfgoed in zijn eigen leefwereld
	De leerling kan cultureel erfgoed beschouwen aan de hand van kenmerkende aspecten van de 10 tijdsvakken	De leerling kan historische bronnen (uit eigen omgeving) gebruiken om zich een beeld te vormen van een tijdvak en hier op creatieve wijze verslag van doen	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in cultureel erfgoed en op grond daarvan zijn interesses bepalen	De leerling kan voorbeelden noemen van cultureel erfgoed uit andere tijden en culturen
			De leerling kan discussiëren over de boodschap van cultureel erfgoed en kan deze onderscheiden van de eigen reactie	De leerling kan de 10 tijdsvakken gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen
			De leerling staat open voor feedback van anderen ten behoeve van zijn eigen werkproces	De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden in de creatieve sector t.b.v. zijn profielkeuze
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling oriënteert zich op verschillende vormen van cultureel erfgoed t.b.v. het eigen creatief proces	De leerling kan in groepsverband een probleemstelling op het gebied van cultureel erfgoed verkennen, analyseren, oplossen, uitvoeren en presenteren	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle vormen van cultureel erfgoed waarmee hij in aanraking is gekomen	De leerling is zich bewust van de rol van cultureel erfgoed in de maatschappij en andere culturen
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van cultureel erfgoed	De leerling kan m.b.v. gerichte vragen een vorm van cultureel erfgoed interpreteren a.d.h.v. vakspecifieke begrippen	De leerling kan gebeurtenissen uit eigen leven en gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis chronologisch ordenen
			De leerling kan m.b.v. een docent beargumenteren wat hem aanspreekt in diverse vormen van cultureel erfgoed en hierbij rekening houden tussen de eigen mening, feiten, interpretaties en waardepatronen	
VO Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling oriënteert zich op verschillende vormen van cultureel erfgoed t.b.v. het eigen creatief proces en kan hierin zelf keuzes maken en ze beargumenteren	De leerling kan zelfstandig een probleemstelling op het gebied van cultureel erfgoed verkennen, analyseren, oplossen, uitvoeren en presenteren	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van het cultureel erfgoed waarmee hij in aanraking is gekomen	De leerling is zich bewust van de rol van cultureel erfgoed in de maatschappij en andere culturen
		De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van cultureel erfgoed	De leerling kan een vorm van cultureel erfgoed interpreteren a.d.h.v. vakspecifieke begrippen	De leerling kan gebeurtenissen uit eigen leven en gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis chronologisch ordenen
			De leerling kan beargumenteren wat hem aanspreekt in diverse vormen van cultureel erfgoed en hierbij onderscheid maken tussen de eigen mening, feiten, interpretaties en waardepatronen	

design

3.8 Leeswijzer doorlopende leerlijn designeducatie

Designeducatie vergroot de verbeeldingskracht van leerlingen. Ze beleven en ervaren design, doen inspiratie op in hun omgeving en leren iets nieuws te creëren. Het maken van een ontwerp, experimenteren met materialen en nieuwe oplossingen bedenken sluit volledig aan op hun belevingswereld.

Design is toegepaste vormgeving. Het verschilt van beeldende kunst, omdat het voor een doelgroep wordt gemaakt; het heeft een bepaald nut. Een designer of ontwerper geeft vorm aan ideeën en oplossingen voor vraagstukken en problemen in de samenleving. De invloed van design op ons dagelijks leven is enorm; alles

om ons heen is door iemand bedacht en vormgegeven. Dat maakt design ook tot een enorm breed vakgebied. Van industrieel of productdesign en grafisch ontwerpen, tot fashiondesign, gamedesign, social design en bio-design.

De doorlopende leerlijn designeducatie start in groep 5, omdat er al een basis moet zijn vanuit beeldende vorming waarop kan worden aangesloten. Design kan heel goed vakoverstijgend worden aangeboden en heeft veel materiële en inhoudelijke raakvlakken met techniek en de bètavakken.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen worden verwonderd door ontwerpen uit het dagelijks leven, leren te kijken en te benoemen wat ze zien. Daarmee wordt hun verbeeldingskracht vergroot, doen ze inspiratie op en krijgen ze waardering voor design.

Creërend vermogen

Het vak design is bij uitstek een doe-vak. Kinderen ontwikkelen al doende hun vaardigheden en creativiteit. Ze zijn scheppend bezig, experimenteren, ontwerpen en bouwen. Ook de presentatie van een ontwerp en het bijhouden van een portfolio horen erbij.

Reflectief vermogen

Reflecteren over culturele ervaringen is een essentieel proces en meer dan een cognitieve aangelegenheid. Leerlingen bespreken onderling hun ervaringen en formuleren een mening over design. Ze leren ook onderscheid maken tussen de boodschap van de ontwerper en hun eigen interpretatie van een ontwerp of product. Ook wat met een ontwerp wordt bedoeld, waarvoor het dient, of het nuttig of relevant is en welke invloed het heeft op onze omgeving komt aan de orde.

Analyserend vermogen

Het gaat hier om het bredere veld waarin design een rol speelt of functie heeft. Middels design leren leerlingen over de maatschappelijke context van verschillende culturen, in heden en verleden. Een ander aspect is de relatie van een ontwerp tot wetenschap en technische ontwikkelingen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerdoel 54

Leerlingen doorlopen een ontwerpproces, waarin ze scheppend bezig zijn door te experimenteren, ontwerpen en bouwen. Ze leren om creatief en probleemoplossend te denken.

Kerdoel 55

Leerlingen leren objecten en voorwerpen die ze soms dagelijks tegenkomen, te interpreteren, waarderen en er een mening over te vormen.

Kerdoel 56

Leerlingen leren kijken naar objecten en voorwerpen die ze soms dagelijks tegenkomen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerdoel 48 + 49

Leerlingen doorlopen een ontwerpproces waarin ze scheppend bezig zijn door te experimenteren, ontwerpen en bouwen. Ze kunnen het resultaat presenteren en toelichten. Ze leren om creatief en probleemoplossend te denken.

Kerdoel 50

Leerlingen nemen kennis van de verschillende manieren hoe ontwerpprocesen worden vormgegeven in het vakgebied design.

Kerdoel 51 + 52

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en anderen werk, hierover een beargumenteerde mening vormen en discussiëren over de betekenis van design. Daarnaast kunnen ze verslag doen van alle ondernomen activiteiten in een portfolio.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Binnen de leerlijn designeducatie krijgen leerlingen te maken met het hele ontwerpproces: van briefing, onderzoek doen, ideevorming, experimenteren en ideeën uitwerken (in schetsen en modellen), keuzes maken en maken van het ontwerp tot en met presenteren en (zelf) reflectie toepassen.

Model: Dafne Wiegers

In een designproject worden alle vier de culturele vermogens aangesproken en ontwikkeld. Per les is dat afhankelijk van de fase van het ontwerpproces waarin de leerlingen zich bevinden.

Raamwerk doorlopende leerlijn designeducatie

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus op	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51+52 + eindtermen	PO 12 + 13 + 34 + 37 afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs design				
PO Jaar 5+6				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan open staan voor verschillende ontwerpen en erdoor geïnspireerd raken	De leerling bedenkt ideeën door het experimenteren met verschillende materialen	De leerling herkent de betekenis van een ontwerp bijv. een reclameposter	De leerling maakt kennis met de beeldtaal van verschillende culturen, landen en religies die vertegenwoordigd zijn in de eigen omgeving
	De leerling geeft betekenis aan ontwerpen die hij in zijn dagelijks leven of in bijvoorbeeld een museale omgeving tegenkomt, en legt een relatie met vorm, functie en doelgroep	De leerling kan een oplossing bedenken, keuzes maken en iets nieuws creëren	De leerling kan zijn eigen ontwerpproces bespreken, ook in relatie tot een thema	De leerling vergroot zijn kennis van ontwerpbegrippen en kan die in producten en ontwerpen in de wereld om hem heen herkennen en benoemen
	De leerling kan benoemen hoe een specifiek ontwerp ontstaan is	De leerling kan in zijn ontwerp rekening houden met maat en plaatsing in vlak en ruimte	De leerling kan betekenis geven aan ontwerpen van groepsgenoten en feedback geven ten aanzien van hun werkproces en er zijn waardering over uitspreken	De leerling ervaart de relatie van een bepaald ontwerp met de omgeving en de tijd.
	De leerling kent het verschil tussen toegepaste en autonome vormgeving	De leerling experimenteert met materiaal en vergroot zijn praktische vaardigheden op 2D, 3D en multimedia gebied.		
		De leerling kan ruimtelijk vormgeven en experimenteren met verschillende verbindingstechnieken		
		De leerling ervaart het ontwerpproces en laat zich inspireren door persoonlijk contact met ontwerpers		
		De leerling kan een nieuwe functie geven (hergebruik) aan bestaand materiaal dat we dagelijks gebruiken		
		De leerling kan foto's en (animatie) filmpjes maken en eenvoudige beeldbewerkings-programma's bedienen op de computer		
		De leerling kan zijn creatief idee of ontwerp presenteren met een tekening, moodboard, prototype of maquette en mondeling bespreken		
		De leerling bedenkt een oplossing voor een technische uitdaging in een ontwerp, kan deze uitvoeren en evalueren		
PO Jaar 7+8				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kent de relatie tussen de betekenis van het ontwerp en de vorm, functie en doelgroep	De leerling werkt volgens een ontwerpproces; van briefing naar product	De leerling kan vertellen over de verschillende fases (idee, concept, toetsing etc.) van zijn werkproces en zijn klasgenoten	De leerling maakt kennis met de beeldtaal van verschillende culturen en werelddelen in de samenleving
	De leerling geeft betekenis aan een ontwerp en gaat op zoek naar de mogelijke betekenis voor de eindgebruiker of doelgroep	De leerling leert te schakelen tussen de fases van het ontwerpproces (onderzoek, experiment, reflectie en feedback) wanneer het verbeteren van het ontwerp of product hierom vraagt	De leerling formuleert een mening die betrekking heeft op vorm, inhoud en functie tijdens het werkproces	De leerling ervaart de relatie van een ontwerp met de geschiedenis, cultuur, omgeving en de tijd
	De leerling kan een relatie leggen tussen ontwerpen van dezelfde vormgever, in dezelfde stijl of ontwerpersgroep of binnen hetzelfde thema	De leerling maakt een complex ontwerp waarin hij de beeldaspecten kleur, textuur en vormcontrast toepast op duurzame wijze (dier- en milieuvriendelijk)	De leerling kan zijn mening over vorm, functie en inhoud van ontwerpen benoemen, die vergelijken met de visie van anderen en eventueel bijstellen	De leerling kan benoemen dat design in relatie staat met innovatie en (technische) ontwikkelingen zoals de 3-D printer
	De leerling kan benoemen dat een ontwerp een rage kan veroorzaken, zoals de Nintendo Wii of Silly Bandz	De leerling kan ruimte suggereren d.m.v. bijv. een schets van zijn idee (2D) of een schaalmodel (3D)		De leerling kan vakoverstijgend (kunst, techniek, aardrijkskunde, geschiedenis) een creatieve oplossing bedenken voor een maatschappelijk vraagstuk zoals milieuvriendelijker wonen

Raamwerk doorlopende leerlijn designeducatie

	De leerling maakt kennis met een ontwerper uit de eigen regio middels een schoolbezoek aan een werkplaats of atelier ter inspiratie	De leerling werkt met een aantal verschillende materialen en kiest het beste materiaal voor zijn ontwerp		
		De leerling bedenkt meerdere oplossingen op het gebied van materiaal en constructie in het ontwerpproces		
		De leerling kent het begrip beeldmanipulatie en kan daar zelf mee werken in een beeldbewerkingsprogramma		
		De leerling kan zijn werk selecteren en ordenen in een (beeldend of proces) portfolio		
		De leerling kan zijn ontwerp, alleen of samen met groepsgenoten, overtuigend en creatief presenteren aan publiek, waarbij het nut van het ontwerp wordt uitgelegd, middels een tentoonstelling, expositie of catwalk		
		De leerling kan bij een tentoonstelling van eigen werk rekening houden met publiek en erover communiceren met audiovisuele media		

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
focus op	kunstwerk	(leerling als) kunstenaar	(leerling als) publiek	context
subdomeinen	medium&boodschap	inspiratie & vormgeving	identiteit & diversiteit	kunst & maatschappij
kerndoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51+52 + eindtermen	PO 12 + 13 + 34 + 37 afhankelijk van kunstdiscipline

Uitwerking Voortgezet Onderwijs | design

Vmbo/Havo/Vwo onderbouw

onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	
	De leerling vergroot zijn verbeeldingskracht door het waarnemen en beleven van design	De leerling past algemene en beeldende technieken en materialen toe waarmee hij een ontwerp kan maken volgens de stappen van het ontwerpproces	De leerling kan een ontwerp interpreteren n.a.v. de keuze van materiaal, doelgroep, maat, kleur, afwerking, vorm etc.	De leerling kan verschillende stromingen in de designgeschiedenis benoemen a.d.h.v. actuele voorbeelden en kan deze informatie verwerken in een verslag of opdracht
	De leerling oriënteert zich op innoverende ontwerpers en de materialen waarmee zij duurzaamheid nastreven	De leerling kan keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen, werkwijzen en ideeën	De leerling kan argumenten geven om te onderbouwen waarom een ontwerp functioneel en esthetisch is	De leerling kan een relatie leggen tussen design uit het heden en verleden.
	De leerling geeft betekenis aan een ontwerp en kent de betekenis voor de gebruiker/ doelgroep	De leerling maakt een toepasbaar en gebruiksvriendelijk ontwerp en houdt rekening met haalbare wensen en eisen van de opdrachtgever en/of eindgebruiker zoals die in een briefing zijn besproken	De leerling kan mondeling en schriftelijk reflecteren op eigen werk en zijn ontwerpproces n.a.v. vormgeving en functionaliteit	De leerling herkent innovatief design dat in relatie staat met (technische) ontwikkelingen (bijv. plastic of de 3-D printer)
	De leerling kan voorbeelden benoemen van toegepaste en autonome vormgeving	De leerling onderzoekt het toepassen van materialen en kan experimenteren om tot de juiste (duurzame) materiaalkeuze te komen	De leerling kan onderscheid maken tussen de boodschap van de maker en de eigen interpretatie n.a.v. een bezoek aan een design expositie of museum	De leerling kan een eenvoudige enquête afnemen of marktonderzoek ter aanvulling op de briefing
	De leerling legt een relatie tussen ontwerpen van dezelfde vormgever/ stijl/groep of binnen hetzelfde thema	De leerling maakt persoonlijk kennis met een ontwerper en verwerkt zijn/ haar feedback in zijn ontwerp	De leerling kan verslag doen van deelname aan culturele activiteiten (als toeschouwer en deelnemer) m.b.v. visuele of auditieve middelen (bijv. Prezi of een filmpje)	De leerling heeft zicht op het beroep van ontwerper
	De leerling ervaart de wereld van professionele ontwerpers en hun denkwijze	De leerling kan zijn eigen gevoelens en ervaringen uitdrukken in zijn ontwerp	De leerling staat open voor suggesties van anderen ter verbetering van zijn eigen creatief proces en werk	
		De leerling kan zijn werk selecteren en ordenen en als (beeldend of proces) portfolio aanbieden.	De leerling is zich bewust van de rollen van de consument en producent en kan met die kennis een oordeel geven over een ontwerp	
		De leerling presenteert eigen ontwerpen alleen of als groepslid (digitaal) overtuigend aan de opdrachtgever	De leerling is zich bewust van het feit dat een ontwerp moet voldoen aan veiligheidseisen, arbo en milieu (gekoppeld aan de doelgroep)	

beeldcultuur

3.9 Leeswijzer doorlopende leerlijn beeldcultuur

Beeldcultuur is het proces waarin individuen of groepen betekenis aan beelden toekennen. Om de betekenis en invloed van beelden te begrijpen, is inzicht nodig in de context van de gebruiker en van de productie, in de formele aspecten van het beeld zelf en in de maatschappelijke context.

De leerlijn beeldcultuur stelt leerlingen in staat op een kritische en actieve manier naar beelden te kijken, beelden te gebruiken en te produceren. Ze leren vormtaal en inhoud van media en/of beelden te interpreteren en toe te passen en worden zich bewust van de vaardigheden in de beeldcultuur.

De leerlijn stimuleert de visuele geletterdheid.

Leerlingen leren begrijpen op welke wijze beeldbetekenissen tot stand komen en hoe deze geconstrueerde betekenissen invloed hebben op de groep, gemeenschap of maatschappij waarin ze voorkomen. Daarnaast wordt hun digitale geletterdheid getraind. Ze leren vaardigheden aan op het gebied van mediakunst en krijgen op die manier een indruk hoe nieuwe media gebruikt worden om beelden te creëren en een boodschap uit te dragen. Tot slot wordt ook hun maatschappelijke geletterdheid ontwikkeld. Leerlingen worden zich bewust van de waardesystemen en de invloed van media in relatie tot kunst op het persoonlijk en maatschappelijk leven.

Leeropbrengst binnen de culturele vermogens

Receptief vermogen

Leerlingen maken kennis met de diversiteit aan beelden die de beeldcultuur rijk is. Ze kijken naar beelden uit hun directe omgeving en naar beelden die op verschillende manieren zijn gemaakt door kunstenaars. Het gaat er bij het receptief vermogen vooral om dat leerlingen met aandacht leren kijken naar beelden en geïnspireerd raken. In een verder stadium kunnen ze kenmerken van de beelden herkennen en benoemen.

Creërend vermogen

Leerlingen leren zelf een beeld te creëren en daarbij keuzes te maken wat betreft beelddaspecten, materialen en technieken. Bij beelddaspecten gaat het voornamelijk om de begrippen ruimte, kleur, vorm, textuur en compositie. Leerlingen experimenteren met verschillende materialen en technieken. Ook mediakunst komt aan de orde.

Bij het creëren is niet alleen de vorm van belang, maar vooral ook de inhoud en functie van het beeld. Wat wil de maker met het beeld zeggen? Welk nut heeft het beeld? Met dergelijke vragen gaan leerlingen tijdens hun werkproces aan de slag gaan.

Reflectief vermogen

Leerlingen ontwikkelen het vermogen om een mening te formuleren over de beelden die ze zien en maken en deze te beargumenteren. Ze leren respect te hebben voor de mening van anderen en het kunstobject zelf.

Analyserend vermogen

Bij het ontwikkelen van het analyserend vermogen wordt de beeldcultuur in een bredere context geplaatst. Leerlingen krijgen gaandeweg inzicht in de rol van beeldcultuur in de samenleving. Ze worden zich bewust van de diversiteit aan beelden om hen heen en leren deze te begrijpen.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; primair onderwijs

Kerdoel 54

Leerlingen kunnen zelf een beeld maken en daarbij aandacht besteden aan de vorm, inhoud en functie van het beeld om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en deze presenteren.

Kerdoel 55

Leerlingen kunnen kritisch kijken naar de vorm, inhoud en functie van beelden, invulling geven aan de betekenis van beelden en hierover reflecteren.

Kerdoel 56

Leerlingen maken kennis met diverse vormen van beelden binnen de beeldcultuur en leert met aandacht te kijken naar de vorm, inhoud en functie ervan.

Leeropbrengst binnen de kerndoelen; voortgezet onderwijs

Kerdoel 48 + 49

Leerlingen zijn in staat om zelf een beeld te creëren, waarbij keuzes zijn gemaakt wat betreft vorm, inhoud en functie. Ze kunnen deze presenteren en toelichten.

Kerdoel 50

Leerlingen oriënteren zich op diverse beelden, genres en kunstenaars binnen de beeldcultuur en kunnen deze beschouwen.

Kerdoel 51 + 52

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en andermans werk, hierover een beargumenteerde mening vormen en discussiëren over de betekenis van beelden. Daarnaast zijn ze in staat verslag te doen van alle ondernomen activiteiten in een portfolio.

Toelichting vakspecifieke begrippen

Het begrip 'beeld' is erg ruim en kan zowel 2D als 3D, tastbaar als digitaal, modern als oud zijn. Het kunnen beelden zijn die dichtbij de leefwereld van de leerling staan, zoals prentenboekillustraties, strips, computeranimaties, tijdschriften en reclameafbeeldingen. Of juist beelden waarmee ze niet bekend zijn, zoals beelden uit andere tijden en culturen.

In de doorlopende leerlijn beeldcultuur komt het verschil tussen autonome en toegepaste kunst aan de orde. Autonome kunst is niet-functionele kunst die op zichzelf staat. Toegepaste kunst, ook wel decoratieve kunst, heeft een praktisch nut. Denk hierbij aan kunstzinnige vormgeving van producten, modeontwerp en architectuur.

Ook de nieuwe media nemen een plek in binnen deze leerlijn. We laten leerlingen in aanraking komen met mediakunst: alle vormen van tijdgerelateerde kunstwerken die met geluid- en/of beeldregistratie tot stand komen. Een tijdgerelateerd kunstwerk is een werk dat verandert en beweegt, in tegenstelling tot oudere statische kunstuitingen, zoals schilderijen, foto's en beeldhouwwerken. Onder tijdgerelateerde kunstwerken vallen werken op het gebied van geluids-, video- en computerkunst. Zowel installaties als internetprojecten en single channel werken. Single channel werken zijn videowerken die vertoond worden door projectie of op een beeldscherm.

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldcultuur

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	Afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Primair Onderwijs beeldcultuur				
PO Jaar 1+2				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling kan met aandacht kijken naar beelden uit de eigen leefomgeving	De leerling kan m.b.v. de docent een beeld creëren en oefent daarbij met diverse beeldaspecten, materialen en technieken	De leerling kan m.b.v. de docent vertellen wat hij ziet en beleeft bij een beeld	De leerling kan beelden uit zijn directe leefwereld (thuis en school) benoemen
	De leerling ervaart gevoelens en fantasieën bij de aangeboden beelden	De leerling kan zijn werk presenteren aan zijn groepsgenoten	De leerling kan m.b.v. de docent vertellen over wat hij zelf gemaakt heeft	
	De leerling kan enkele kenmerken -w.b. vorm- van een beeld benoemen			
PO Jaar 3+4				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart verschillende beelden binnen de beeldcultuur (zoals illustraties, foto's, internetadvertenties).	De leerling kan zelfstandig een beeld creëren en daarbij keuzes maken in beeldaspecten (ruimte, kleur, vorm, textuur, compositie)	De leerling kan zelfstandig vertellen over zijn ervaring bij een beeld	De leerling is zich bewust van de diversiteit aan beelden in de beeldcultuur
	De leerling heeft aandacht voor de verschillen binnen de beeldcultuur w.b. vorm en genres	De leerling beheerst enkele technieken en vaardigheden om een beeld te creëren	De leerling kan m.b.v. de docent vertellen over zijn eigen werk en werkproces	De leerling kent de kunstenaar als beroep in diverse beeldende disciplines (zoals illustrator, fotograaf, schilder, computeranimator)
		De leerling kan gebruik maken van diverse materialen om een beeld te creëren		
PO Jaar 5+6				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling ervaart het verschil in autonoom en toegepast werk binnen de beeldcultuur	De leerling kan zelfstandig een beeld creëren en presenteren, waarbij aandacht is besteed aan vorm, functie en inhoud van het beeld	De leerling kan eigen werk bespreken in relatie tot het werk van kunstenaars	De leerling is zich bewust van de betekenis van beeldcultuur
	De leerling maakt kennis met de inhoud en functie van beelden	De leerling kan zelfstandig een beeld presenteren en aan groepsgenoten vertellen over de vorm, functie en inhoud van het beeld	De leerling toont respect en waardering voor het werk en de meningen van anderen	De leerling kan de vorm, inhoud en functie van enkele beelden benoemen
PO Jaar 5+6				
primair onderwijs	kerndoel 56	kerndoel 54	kerndoel 55	
	De leerling maakt kennis met het toepassen van nieuwe media/ mediakunst binnen de beeldcultuur	De leerling kan een beeld creëren en hierbij gebruikmaken van nieuwe media, waarbij aandacht is besteed aan vorm, inhoud en functie van het beeld	De leerling kan een mening formuleren over eigen werk en dat van anderen en deze beargumenteren	De leerling is zich bewust van een aantal maatschappelijke thema's die een rol spelen bij beeldcultuur
	De leerling ervaart de combinaties van kunstdisciplines binnen een totaalproduct/beeld (zoals muziek en beeldend)	De leerling kan in groepsverband een totaalproduct (vorm, inhoud en functie) creëren en presenteren, waarbij gebruik wordt gemaakt van verschillende kunstdisciplines	De leerling kan zijn mening over een beeld met argumenten onderbouwen die betrekking hebben op de vorm, functie en inhoud	De leerling kan de functie en inhoud van een beeld duiden in maatschappelijk opzicht

Raamwerk doorlopende leerlijn beeldcultuur

CULTURELE COMPETENTIES	RECEPTIEF VERMOGEN	CREËREND VERMOGEN	REFLECTIEF VERMOGEN	ANALYSEREND VERMOGEN
Focus	Kunstwerk	(Leerling als) kunstenaar	(Leerling als) publiek	Context
Subdomeinen	Medium & Boodschap	Inspiratie & Vormgeving	Identiteit & Diversiteit	Kunst & Maatschappij
Kerdoelen	PO 56 VO 50 + eindtermen	PO 54 VO 48 + 49 + eindtermen	PO 55 VO 51 + 52 + eindtermen	Afhankelijk van kunstdiscipline
Uitwerking Voortgezet Onderwijs beeldcultuur				
Vmbo/Havo/Vwo onderbouw				
onderbouw	kerndoel 50	kerndoelen 48 + 49	kerndoelen 51 + 52	
	De leerling kan op basis van achtergrondkennis kijken naar beelden met een open blik	De leerling beheerst de basisvaardigheden om een beeld te creëren	De leerling kan een beeld interpreteren aan de hand van de begrippen vorm, inhoud en functie	De leerling kan een relatie leggen tussen de eigen leefwereld en de betekenis van beeldcultuur
	De leerling kan m.b.v. de docent aspecten van een beeld (w.b. vorm, inhoud en functie) benoemen in eigen werk en dat van groepsgenoten/kunstenaars	De leerling kan een creatief proces doorlopen en daarin keuzes maken voor selectie en toepassing van relevante materialen en technieken	De leerling kan een beeld interpreteren vanuit gevoel en emotie en vergelijken met die van anderen	De leerling kent verschillende vormen uit de beeldcultuur uit andere tijden en culturen
	De leerling ervaart de wereld van de beeldend kunstenaars, hun denk/werkwijze en hun werk	De leerling kan d.m.v. het creëren van een beeld gevoelens en ervaringen uitdrukken en communiceren	De leerling kan discussiëren over de betekenis van een aangeboden beeld	De leerling heeft zicht op zijn eigen mogelijkheden op het gebied van beeldende kunst in de creatieve sector ten behoeve van zijn profielkeuze
	De leerling oriënteert zich op werken/genres/kunstenaars binnen de beeldcultuur t.b.v. het eigen creatief proces en werk	De leerling staat open voor feedback van anderen ten behoeve van het eigen werk en werkproces	De leerling kan aangeven wat hem aanspreekt in de diverse beelden en op grond daarvan zijn interesses en/of talenten bepalen	
		De leerling kan zijn werk presenteren en toelichten	De leerling kan een onderscheid maken tussen eigen smaak en kwaliteit van verschillende beelden/werken	
			De leerling kan (m.b.v. visuele of auditieve middelen) verslag doen van het creëren van/het zien van één of meerdere beeld(en)	
VO Vmbo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling onderzoekt zelfstandig of in groepsverband m.b.v. de docent diverse beelden in zijn omgeving	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van beeldcultuur verkennen, analyseren, uitvoeren en presenteren	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen activiteiten op actief of receptief vlak	De leerling is zich bewust van de rol van beeldcultuur in de maatschappij
	De leerling kan m.b.v. de docent aspecten benoemen van diverse beelden w.b. vorm, inhoud en functie	De leerling maakt actief kennis met vormen van nieuwe media in de beeldcultuur zoals computeranimatie en illustratie	De leerling kan m.b.v. de docent beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak en dat loskoppelen van kwaliteit	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende beelden
			De leerling kan zijn eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van beeldende kunst
VO Havo/Vwo bovenbouw				
CKV	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen	CKV/eindtermen
	De leerling onderzoekt zelfstandig of in groepsverband diverse beelden in zijn omgeving	De leerling kan een probleemstelling op het gebied van beeldcultuur verkennen, analyseren, uitvoeren en presenteren	De leerling kan in een kunstdossier of portfolio verslag doen van alle ondernomen theateractiviteiten op actief of receptief vlak	De leerling is zich bewust van de rol van beeldcultuur in de maatschappij
	De leerling kan zelfstandig aspecten benoemen van diverse beelden w.b. vorm, inhoud en functie	De leerling maakt actief kennis met vormen van nieuwe media in de beeldcultuur zoals computeranimatie en illustratie	De leerling kan zelfstandig beargumenteren wat past bij zijn eigen smaak en dat loskoppelen van kwaliteit	De leerling kan de culturele en/of cultuurhistorische context benoemen van verschillende beelden
			De leerling kan zijn eigen werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren	De leerling kent de mogelijkheden van een eigen loopbaan op het gebied van beeldende kunst

4. De doorlopende leerlijn in de praktijk

4.1 Stand van zaken

Voordat we ingaan op de waarde van de doorlopende leerlijn cultuureducatie voor het werkveld, is het zinvol om een beeld te geven van de huidige situatie in het PO en VO en binnen culturele instellingen en bureaus voor cultuureducatie.

Situatie binnen het onderwijs

Het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van onderwijs gaat uit van autonomie van het onderwijs. De overheid geeft scholen globale richtlijnen voor de inhoud van het onderwijs, die ze naar eigen inzicht kunnen concretiseren. Dat leidt in de praktijk tot heel uiteenlopende benaderingen van vakken. Zeker binnen een breed leergebied als kunst en cultuur, waaraan iedere school op eigen wijze invulling geeft. De uitdaging is om een cultuureducatief aanbod te creëren dat aansluiting vindt bij die diversiteit in de onderwijspraktijk.

Primair onderwijs

Basisscholen die cultuureducatie tot onderdeel van hun programma maken, krijgen beschikking over een budget. In het kader van de prestatiebox is als stimuleringsregeling tenminste € 10,90 per leerling beschikbaar. De culturele activiteiten dienen als verrijking van het programma dat de leerkracht zelf aanbiedt. Dit programma wordt in de meeste gevallen (mede) bepaald door de interne cultuurcoördinator (ICC'er) van de school, die daarbij uitgaat van de kerndoelen die de overheid voor het leergebied kunst en cultuur heeft omschreven. Er is dus wel vraag naar aanbod, maar door de genoemde diversiteit binnen het onderwijs is die vraag niet eenduidig.

Een vertaling naar De Culturele Ladekast

Voortgezet onderwijs

Ook het VO heeft de vrijheid om binnenschoolse cultuureducatie zelf vorm te geven. Een complicerende factor daarbij is dat de inhoud op verschillende wijze tot stand komt. In het ene geval is het een interne cultuurcoördinator die het programma vormgeeft. In het andere geval bepalen individuele vakdocenten ieder afzonderlijk de inhoud van de culturele activiteiten. Daar komt bij dat binnen het VO sprake is van differentiatie in niveaus.

Cultuureducatie is in de onderbouw ondergebracht binnen het leergebied kunst en cultuur. Het kent eigen leerdoelen, maar daar wordt vanuit verschillende vakken invulling aan gegeven. In de bovenbouw staat weliswaar CKV op de lessentabel, maar de school geeft daar zelf aan de hand van algemeen gestelde eindtermen invulling aan. Daarnaast kunnen leerlingen kiezen voor kunstvakken met duidelijke omschreven eindtermen. Met andere woorden: de vraag naar een cultureel aanbod vanuit het VO is nog minder eenduidig dan die vanuit het PO. Ook het budget dat een school vrijmaakt voor culturele activiteiten, is afhankelijk van de eigen visie en kan verschillen per leerjaar of niveau.

Situatie binnen culturele instellingen

In elke gemeente zijn er diverse instellingen die met een cultuureducatief programma de doelgroep van jongeren van 4 t/m 18 jaar willen bedienen. Ze zetten cultuureducatie in als middel en als doel. Het aanbod is doorgaans heel divers en van hoge kwaliteit, maar ook sterk aanbodgericht. Daardoor laat de aansluiting met het onderwijs in veel gevallen te wensen over. Meer nog, veel culturele instellingen hebben die aansluiting nog niet gevonden. Een onbevredigende situatie, doordat richtlijnen voor aansluiting bij de inhoud van het onderwijs ontbreken.

Situatie binnen bureaus voor cultuureducatie

De bureaus voor cultuureducatie in de grote steden van Noord-Brabant hebben de opgave om het vraaggericht denken te stimuleren. Zowel bij scholen voor PO en VO als bij culturele instellingen en andere aanbieders. Hun functie is regie te voeren over het aanbod van cultuureducatieve activiteiten, zodat dit optimaal aansluit bij de vraag van het onderwijs. De manier waarop ze dat aanpakken, verschilt per stad. Landelijke richtlijnen voor cultuureducatie laten hun veel ruimte voor eigen invulling, wat maakt dat de bureaus op zoek zijn naar kaders en handvatten om hun regiefunctie optimaal te kunnen vervullen.

4.2 De Culturele Ladekast

Om de diversiteit en keuzevrijheid met betrekking tot het programma van activiteiten binnen de doorlopende leerlijn cultuureducatie uit te beelden, gebruiken we als metafoor de Culturele Ladekast. Hoe gaan scholen hun cultuureducatieve doelstellingen invullen? Hoe en met wat gaan ze de verschillende lades vullen?

Elke school kiest vanuit haar eigen cultuurbeleidsplan hoe zij haar programma van activiteiten – haar eigen

ladekast – wil invullen om de culturele ontwikkeling van de leerlingen te waarborgen. De school verdeelt de verschillende activiteiten die zij haar leerlingen wil aanbieden, over de vier culturele vermogens (de verticale kolommen) waarop het accent ligt. Dat gebeurt per dubbel leerjaar in het PO of in de onderbouw dan wel bovenbouw van het VO. De activiteiten kunnen gekoppeld zijn aan een of meerdere kunstdisciplines of cultureel erfgoed. Uiteindelijk bevat een lade alle activiteiten vanuit de leerlijnen van de verschillende kunstvakken. De school vult die zelf in of doet dat in samenwerking met een culturele instelling.

Uiteraard zijn alle activiteiten gerelateerd aan de doorlopende leerlijn cultuureducatie. Dat betekent dat ze elkaar aanvullen. In de ideale situatie heeft een leerling aan het einde van zijn of haar schoolloopbaan alle vier de culturele vermogens ontwikkeld; alle lades zijn dan gevuld geweest vanuit diverse kunstdisciplines, zowel in PO als VO.

Ook voor de culturele instelling is de Culturele Ladekast een verhelderende metafoor. De kast maakt duidelijk wat de vraag van de school is en geeft inzicht in de gewenste ontwikkeling van het eigen aanbod. Immers, een school kan kiezen voor één doorlopende leerlijn binnen één discipline. Een instelling kan dan ook gevraagd worden om gericht aanbod te ontwikkelen voor één cultureel vermogen, omdat de school de kennis en expertise daartoe ontbreekt. Of om een aanvulling te ontwikkelen op de lessen die binnen de school plaatsvinden, om bijvoorbeeld ook het creërend vermogen van de leerling te ontwikkelen.

Leercyclus

Het raamwerk met de leerdoelen laat zien hoe de vier culturele competenties in ieder dubbel leerjaar aan bod komen. De scheiding in vier vermogens sluit niet uit dat binnen een cultuureducatieve activiteit meerdere competenties aan de orde komen. Een goede activiteit

RECEPTIEF
VERMOGEN

CREËREND
VERMOGEN

REFLECTIEF
VERMOGEN

ANALYSEREND
VERMOGEN

VO
bovenbouw

VO
onderbouw

PO 7/8

PO 5/6

PO 3/4

PO 1/2

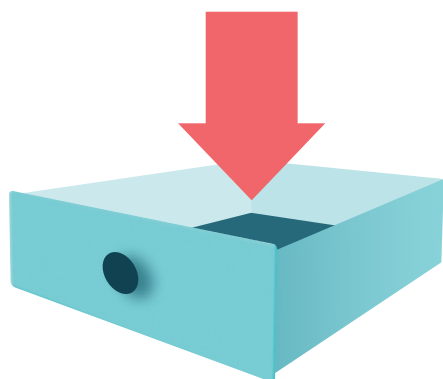
bestaat immers altijd uit een receptief, creërend en reflectief deel. Ook zal de leercyclus niet altijd met de klok mee worden doorlopen. Vanuit de leerdoelen ligt het accent op het vermogen dat centraal staat. Binnen een optimale cultuureducatieve activiteit komen alle competenties afwisselend en in samenhang aan bod en wordt de gehele leercyclus doorlopen. Inhoudelijk ligt de nadruk daarbij op één van de vier competenties. Zo kan een cultuureducatieve activiteit die ingaat op het werkproces van de kunstenaar (competentie creërend vermogen), gebruikmaken van receptieve, creërende, reflectieve en analyserende werkvormen. De indeling in vermogens komt dus zowel op macroniveau (per dubbel leerjaar), als op microniveau (per activiteit) aan de orde. Juist door deze cumulatieve aanpak zal de leeropbrengst maximaal zijn.

Maatwerk per school

Als verschillende kunstdisciplines op dezelfde wijze worden uitgewerkt in doorlopende leerlijnen, wordt het mogelijk om combinaties te maken van verschillende disciplines, zonder inhoudelijke samenhang te verliezen. Een school kan kiezen voor verschillende scenario's: een mono-leerlijn, een multi-leerlijn of een contextgerichte leerlijn. (Met dank aan de Lindenberg).

- *mono-leerlijn*: doorlopende leerlijn voor één discipline.
- *multi-leerlijn*: doorlopende leerlijn voor meerdere kunstvakken voor diverse leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld ieder dubbel leerjaar een andere discipline).
- *contextgerichte leerlijn*: de leerlijn wordt gekoppeld aan andere leergebieden, waardoor verbinding tussen binnen- en buitenschoolse educatie mogelijk is.

Het is de taak van de bureaus voor cultuureducatie om scholen bij deze keuze te adviseren en de juiste instrumenten te ontwikkelen om de continuïteit binnen het cultuureducatief programma inzichtelijk te maken. Scholen worden begeleid om hun cultuurbeleidsplannen te herijken op basis van de doorlopende leerlijn. Hiermee hebben ze naast een sterk inhoudelijk programma ook een cumulatief programma. In ieder geval voor de komende jaren.

4.3 Didactische en pedagogische uitgangspunten

De doorlopende leerlijn sluit aan bij geldende didactische en pedagogische uitgangspunten die ook bij cultuureducatie een rol spelen. Hieronder gaan we in op enkele leer- en werkvormen die wij het meest van belang achten. Deze opsomming is zeker niet volledig. Voor meer informatie verwijzen we u naar de literatuurlijst.

Betekenisvol leren

Authentiek en betekenisrijk leren is een voorwaarde om de culturele vermogens van leerlingen optimaal te ontwikkelen. Cultuureducatie sluit aan bij het concept van betekenisvol leren. Binnen een betekenisvolle en contextrijke opdracht wordt een relatie gelegd tussen de opdracht en de omgeving. Met andere woorden: de opdracht wordt in een context geplaatst, waardoor het leren voor de leerling betekenis krijgt.

Werkvormen

Culturele vermogens hebben alles te maken met kritisch begrip en actieve participatie. Met kennis, houding en vaardigheden dus. Deze aspecten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is belangrijk dat kinderen en jongeren zelf deze verbanden leggen, doordat ze deze zelf ervaren. We kunnen dit bereiken door binnen de leerlijn verschillende werkvormen aan te bieden, die elkaar onderling afwisselen en aanvullen. Jan Ensink (Oostwoud Wijdenes, 1997) beschrijft de werkvormen als volgt:

- *receptieve kunsteducatie*: activiteiten waarbij de doelgroep rechtstreeks kennismaakt met professionele kunstuitingen.
- *actieve kunsteducatie*: zelf werken met kunstzinnige middelen en/of technieken.
- *reflectieve kunsteducatie*: activiteiten die beschouwend van aard zijn.

Het samenbrengen van de drie werkvormen leidt tot meer effectieve kunsteducatie. Tot hernieuwde invulling van het begrip culturele loopbaan en een grotere kunst- en cultuurdeelname in het latere leven. Reflectie is van groot belang in het proces van kunsteducatie, omdat juist daar veel leermomenten plaatsvinden, maar in dezelfde les dienen alle drie de werkvormen aan bod te komen; receptief, actief en reflectief

Voorwaarden in de praktijk

Het werken met cultuureducatieve disciplines vraagt om een disciplinespecifieke benadering en stelt ook specifieke voorwaarden aan de lesinrichting. Een aantal van die voorwaarden noemen we hieronder. Wederom realiseren we ons dat we hiermee niet volledig zijn. De

allerbelangrijkste voorwaarde ligt uiteraard besloten in de docent zelf, die in staat zal moeten zijn 'de magie van het moment' over te brengen.

Om leerlingen met plezier aan het werk te laten gaan, zijn de volgende voorwaarden essentieel.

- Er heerst een sociale veiligheid.
- Elke leerling komt aan de beurt en krijgt aandacht, waardoor onderling respect ontstaat.
- Er is voldoende tijd voor het creatieve proces. Leerlingen moeten de ruimte krijgen om te experimenteren en zich te verwonderen over wat ze zien, doen en voelen.

Het werken met bepaalde disciplines, zoals dans, muziek en drama, stelt daarnaast een aantal meer praktische voorwaarden.

- Bezig zijn met disciplines als muziek, dans en drama, maakt kwetsbaar. Ieder kind moet voldoende aandacht krijgen, waardoor onderling respect ontstaat.
- Vanwege die kwetsbaarheid dienen activiteiten binnen dergelijke disciplines plaats te vinden in een ruimte waarin niemand wordt gestoord.
- Er dient rekening gehouden te worden met de motorische ontwikkeling van kinderen; sommige bewegingen kunnen ze op jonge leeftijd nog niet maken.
- Het is belangrijk om integer om te gaan met de lichaamsbeleving van leerlingen. Zo hebben pubers een andere lichaamsbeleving dan kleuters en dat vraagt om een andere aanpak.
- Bij disciplines als muziek, drama en theater speelt altijd een niet te benoemen ingrediënt; de magie van het moment. Dit laat zich niet in een handleiding vangen, maar kan enkel door de docent worden overgebracht.
- Start altijd met een warming-up.

4.4 Rolverdeling

Alle partijen hebben baat bij de ontwikkeling van de doorlopende leerlijn cultuureducatie; PO, VO, culturele instellingen en bureaus voor cultuureducatie. Ieder heeft zijn eigen capaciteiten en kwaliteiten en het is belangrijk om daarvan uit te gaan. Om tot een goed resultaat te komen, is een strikte rolverdeling noodzakelijk.

Rol van het onderwijs

Het onderwijs voert de regie over het cultuureducatief programma dat binnen de school wordt uitgevoerd. Het model en raamwerk van de doorlopende leerlijn cultuureducatie bieden handvatten om het huidige programma te analyseren en leeropbrengsten expliciet te maken. Ze helpen hen een heldere visie op

cultuureducatie te formuleren en te bepalen wat nodig is om de gestelde doelen te bereiken.

De invulling van de Culturele Ladekast bepaalt de school zelf via een aantal stappen.

- De school en/of de ICC'er en/of cultuurcoördinator legt het kunst- en cultuurbeleid vast in een beleidsplan, ondersteund door de uitvoerende docenten.
- Binnen het beleidsplan kiest de school accenten die passen binnen haar visie, verdeeld over de leerjaren.
 - welke kunstdisciplines komen aan bod?
 - welke vermogens staan centraal?
 - welke leerdoelen (aansluitend bij de kerndoelen) gelden?
 - welke lesmethode wordt gehanteerd? (eventueel)
- wordt er wel of niet vakoverstijgend gewerkt?
- De school spoort lacunes in het programma op en/of bepaalt waarvoor zij vakmensen nodig heeft of waarvoor zij eigen docenten wil scholen.
- De school maakt keuzes voor culturele activiteiten per leerjaar, intern en extern, al dan niet in samenwerking met een culturele instelling of andere aanbieder.

Uiteraard gelden voor PO en VO door de verschillende onderwijsstructuur andere kaders waarbinnen wordt gekozen.

Op basis van evaluatie en gemaakte keuzes ziet de school hoe het binnenschools programma kan worden geoptimaliseerd en hoe buitenschools aanbod hier eventueel een verrijking op kan vormen. Uitgaande van de leerlijn, kan zij vervolgens specifieke vragen stellen aan culturele instellingen om samen tot een optimaal lesprogramma te komen. Wellicht constateert de school lacunes in de eigen expertise, zodat zij naar aanleiding daarvan een nieuwe vraag voor scholing kan formuleren.

Rol van culturele instellingen

Het basismodel en raamwerk van de doorlopende leerlijn bieden culturele instellingen inzicht in de binnenschoolse cultuureducatie. Aan hen nu de opdracht om hun eigen cultuureducatieve aanbod hierop optimaal aan te sluiten. Zowel inhoudelijk als wat betreft het leerniveau van leerlingen. Dit geeft instellingen de mogelijkheid hun toegevoegde waarde meer specifiek te benoemen en zich te onderscheiden. Ze kunnen precies aangeven bij welk cultureel vermogen en welk niveau (leerjaar en leerdoel) hun aanbod aansluit. Basismodel en raamwerk geven culturele instellingen ook inzicht in het totale cultuureducatieve aanbod in de stad en in eventuele lacunes daarin. Ze hebben hiermee de kans om daar met nieuw te ontwikkelen programma's op in te spelen. Ze kunnen hun aanbod

beter afstemmen, specialiseren en verdiepen. En ook het adviseren van scholen (welke lessen uit de methode sluiten goed aan bij de leerlijn en culturele vermogens?) zou tot de rol van de culturele instelling kunnen behoren.

Rol van bureaus voor cultuureducatie

De bureaus voor cultuureducatie voeren regie over vraag en aanbod ten aanzien van cultuureducatie. Ze ontwikkelen daartoe de nodige instrumenten en adviseren scholen bij het maken van keuzes. Daarnaast ondersteunen ze culturele instellingen bij de aansluiting van hun cultuureducatieve programma bij de vraag vanuit het onderwijs. Bijvoorbeeld door adviesgesprekken, maar ook door scholing aan te bieden aan ICC'ers (PO), CCO'ers (VO) en educatieve medewerkers van culturele instellingen. Ook brengen de bureaus het lokale cultuureducatieve aanbod in relatie tot de doorlopende leerlijn in kaart.

4.5 Implementatie van de doorlopende leerlijn cultuureducatie

Vaststellen beginsituatie

Voordat een school voor de doorlopende leerlijn cultuureducatie kiest en de daarmee samenhangende keuze voor één of meer disciplines maakt, zal bepaald moeten worden wat de beginsituatie is. Voor dit startgesprek gebruiken we een standaardvragenlijst of een scan. Met dit praktische instrument leggen we de startsituatie van de school vast, van waaruit we verder gaan bouwen aan de doorlopende leerlijn. Het gaat hierbij om vragen als 'analyseer wat je al doet', 'wat hebben jullie al in huis?', 'bepaal wat je wilt doen', 'wat willen jullie toevoegen?', 'wat doen jullie al op school om de vier culturele vermogens te stimuleren en te ontwikkelen?' en 'vul de Culturele Ladekast voor je school in, voor zover mogelijk'. Hiermee heeft de school een prima basis om haar cultuurbeleidsplan te ontwikkelen of bij te stellen. Uit de vragenlijst blijkt eveneens welke kennis en vaardigheden op school al aanwezig zijn.

Vullen van de Culturele Ladekast

Het gesprek van de school met de culturele instelling(en) en het bureau voor cultuuronderwijs maakt duidelijk welke activiteiten de school zelf intern heeft geregeld, welke in samenwerking met een culturele instelling tot stand zijn gekomen en welke worden gekozen uit het culturele aanbod. De school heeft immers in haar cultuurbeleidsplan al bepaald hoe de culturele activiteiten per schooljaar worden verdeeld over de vier culturele vermogens (verticale kolommen van de Culturele Ladekast), over de dubbele leerjaren (horizontale lijnen) en met welke disciplines de lades worden gevuld.

Ontwikkeling activiteiten lokale samenwerking

Het voorafgaande gesprek is het uitgangspunt om onderwijs en cultuur met elkaar te verbinden via activiteiten die gebaseerd zijn op een doorlopende leerlijn. Activiteiten die accenten leggen op de ontwikkeling van de vier culturele vermogens. De doorlopende leerlijn cultuureducatie biedt instellingen en lokale aanbieders een uitstekend handvat om vraaggericht nieuwe activiteiten en producten te ontwikkelen en vorm te geven. Uitgaande van de lokale vraag.

5. En dan ...

5.1 Implementatie

Met het basismodel en raamwerk van de doorlopende leerlijn cultuureducatie is een solide basis gelegd voor cultuureducatie in de vijf grootste steden van Noord-Brabant. Wij hebben als bureaus voor cultuuronderwijs in 2012 ieder één of meerdere disciplines uitgewerkt en daarmee leerlijnen ontwikkeld die zijn afgeleid van het basismodel. Die ontwikkeling is zorgvuldig afgestemd met diverse klankbordgroepen.

Parallel aan de implementatie van de leerlijnen vindt een aantal andere ontwikkelingen plaats, zoals scholing, monitoring en bijstelling van de doorlopende leerlijnen. Dit doen de steden afzonderlijk, in samenwerking met de B5.

Hieronder worden de trajecten beschreven die we met de vijf bureaus gezamenlijk zullen oppakken, ondersteund door de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Doelstelling op korte termijn is toepassing van de doorlopende leerlijn cultuureducatie, zowel in het onderwijs als in het culturele veld. Scholen en culturele instellingen kunnen hiermee een duidelijke visie ontwikkelen op de wijze waarop de kwaliteit van cultuureducatie kan worden versterkt.

Doelstelling op middellange termijn (vier jaar) is enerzijds het realiseren van de kerndoelen kunstzinnige oriëntatie in het curriculum op basis van de doorlopende leerlijn. Anderzijds het verbinden van deze doelen met andere kerndoelen van taal, rekenen en wereldoriënterende vakken. Daarnaast willen we culturele instellingen stimuleren om een aanbod te ontwikkelen dat uitgaat van de vraag van de scholen. Meer nog, we willen een vast partnerschap tussen onderwijs en cultureel veld bevorderen.

Doelstelling op langere termijn is de culturele ontwikkeling van kinderen en jongeren van 4 tot 18 jaar. Het stimuleren en ontwikkelen van culturele en sociale vaardigheden van leerlingen. Of meer algemeen: we willen de 'culturele loopbaan' van leerlingen bevorderen.

Om deze doelstellingen te bereiken, streven we naar:

- ontwikkeling, verdieping en vernieuwing van het curriculum
- deskundigheidsbevordering, zowel van leerkrachten als van vakdocenten en culturele instellingen
- versterking van de relatie tussen scholen en hun culturele omgeving

- ontwikkeling van lokale culturele activiteiten met een kwalitatieve standaard; een proces van jaren dat scholen, instellingen en bureaus samen dienen aan te gaan
- doorontwikkeling van de Culturele Ladekast, de doorlopende leerlijn cultuureducatie en de doorlopende leerlijnen per discipline
- ontwikkeling van programma's door culturele instellingen die uitwisselbaar zijn per stad

5.2 Scholing

De doorlopende leerlijn cultuureducatie dient de samenhang en kwaliteit te versterken van het onderwijs op het vlak van kunstzinnige oriëntatie. Zo moet een culturele loopbaan van leerlingen worden gegarandeerd binnen primair en voortgezet onderwijs. Bij die kwaliteitsverbetering is de rol van de leerkracht en van de kunstvakdocent/educatief medewerker cruciaal. Door leerkrachten (bij) te scholen in de kunstvakken, zijn ze beter in staat zelf vorm te geven aan cultuuronderwijs. Conform het advies van de Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur komt het eigenaarschap van cultuureducatie hierdoor weer (meer) binnen de school te liggen.

Onderwijsscholing van kunstvakdocenten/educatief medewerkers stelt hen in staat beter aan te sluiten op wat het onderwijs van hen verlangt. Daarbij gaat het om zowel pedagogisch-didactische vaardigheden, als om vaardigheden in de verschillende kunst disciplines en kennis over cultureel erfgoed.

Kortom, deskundigheidsbevordering voor alle partijen is essentieel. Daarom bieden we verschillende vormen van scholing.

- Train de trainer, doorlopende leerlijn algemeen (zoals ontwikkeld door de B5). Op deze trainersdag leert men hoe de doorlopende leerlijn gebruikt wordt in de praktijk. Deze dag is bij uitstek geschikt voor docenten of medewerkers uit instellingen die de Culturele Ladekast in hun eigen gemeente of regio willen inzetten. Ook de kennis en wijze van implementatie van de doorlopende leerlijn cultuureducatie wordt behandeld.
- De Culturele Ladekast, doorlopende leerlijn algemeen. Een scholingsdag voor het hele team. Hoe ga je de doorlopende leerlijn cultuureducatie inzetten op school? Hoe pas je de leerlijn in in je reeds bestaande cultuurbeleidsplan?

- Terugkomdag doorlopende leerlijn cultuureducatie in de praktijk. Deze scholingsdag vindt twee jaar na implementatie van de leerlijn plaats en is bedoeld voor zowel ICC-trainers als teams. Aanleiding voor de bijeenkomst is de monitor, waarvan toetsingsresultaten en bijstellingen in de doorlopende leerlijn cultuureducatie zijn verwerkt. Zo ontstaat een aangepaste, herijkte doorlopende leerlijn cultuureducatie
- Vakspecifieke training binnen teamverband. We bieden uiteraard eveneens scholing in de vakdisciplines die een school gekozen heeft, zoals muziek, dans, drama, erfgoed en mediakunst. Deze trainingen worden onder meer verzorgd door de Centra van de Kunsten in de B5 steden, maar er wordt vooral gekeken naar waar de gevraagde deskundigheid zich bevindt. De trainingen kunnen B5-breed worden uitgewisseld. Ze vinden bij voorkeur plaats op school- c.q. teamniveau.
- Vakspecifieke training voor vakdocenten, educatief medewerkers en zelfstandige culturele aanbieders. Hier gaat het om scholing op pedagogisch en/of vakdidactisch gebied in relatie tot de doorlopende leerlijn cultuureducatie.
- Training creativiteitsontwikkeling en creatief denken. Via Fontys Hogescholen bieden we CQ creativiteitsontwikkeling aan, waarvoor docenten een HBO-certificaat kunnen behalen. Deze scholing is vooral gericht op het leggen van verbindingen met andere vakken.
- Training 21st century skills. Vanuit wetenschappelijke opvattingen over leren behandelen we wegen om onderwijs te ontwikkelen en/of te bevorderen waarin nieuwe, eigentijdse vaardigheden (samenwerken, communicatie, ICT geletterdheid, creatief denken, kritisch denken, probleemoplossend denken en sociale en/of culturele vaardigheden) optimaal aan bod komen.

De opbrengst van deze scholingslijn? De consequenties van de doorlopende leerlijnen voor de deskundigheid van leerkracht en culturele aanbieder worden heel concreet zichtbaar. We ontwikkelen scholingsmodules, coachingtrajecten en trainingen op lokaal en B5-niveau.

5.3 Vervolgstappen

Meetinstrument

De meetbaarheid van leeropbrengsten krijgt landelijk steeds meer aandacht in het onderwijs. Dit geldt ook voor cultuureducatie. Het model en raamwerk van de doorlopende leerlijn is een eerste aanzet in deze ontwikkeling. Komende periode zullen we onderzoeken hoe we dit aspect verder kunnen uitwerken, in afstemming met de landelijke ontwikkelingen.

Digitaal instrument

De volgende stap in de ontwikkeling van de doorlopende leerlijn cultuureducatie is het ontsluiten van de leerlijnen in een digitaal instrument. Als Brabantse bureaus voor cultuuronderwijs hebben we de wens en ambitie om een gezamenlijk digitaal instrument te ontwikkelen, dat scholen en instellingen inzicht biedt in de manier waarop ze de doorlopende leerlijn cultuureducatie in de praktijk kunnen inzetten.

De ontwikkeling van de digitale vertaling van de doorlopende leerlijn(en) loopt parallel aan de doorontwikkeling van de doorlopende leerlijn cultuureducatie. In het tweede deel van de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit 2015-2016 hopen we dit te realiseren.

5.4 Tot slot

Met de ontwikkeling van een doorlopende leerlijn cultuureducatie willen de bureaus voor cultuureducatie uit de vijf grootste Brabantse steden bereiken dat er een duidelijke en gemeenschappelijke structuur ontstaat voor de invulling van cultuureducatie in primair en voortgezet onderwijs. Wij zijn ervan overtuigd dat via de Culturele Ladekast de samenhang en duurzame verankering van cultuureducatie in het onderwijs kan worden gewaarborgd. Culturele instellingen hebben hiermee een concreet houvast om hun aanbod af te stemmen op de onderwijsvraag. Daarmee past de doorgaande leerlijn naadloos in de doelstellingen van het bestuurlijk programma Cultuureducatie met kwaliteit van het ministerie van OCW (2012).

We pretenderen niet dat de doorlopende leerlijn cultuureducatie het enige antwoord is voor een structurele verankering van cultuureducatie. Het model is niet statisch, maar groeit mee met nieuwe ontwikkelingen zoals 21st century skills en Cultuur in de Spiegel. We volgen deze ontwikkelingen met belangstelling en nemen ze waar gewenst mee in de doorontwikkeling van het model.

Binnen onze lokale regiefunctie nemen we de door ons geformuleerde doorlopende leerlijn cultuureducatie de komende vier jaar als uitgangspunt voor ons beleid. Daarmee willen we het onderwijs en culturele instellingen een handvat bieden, een gezamenlijke taal voor alle betrokkenen om het werk op scholen professioneel verder te ontwikkelen.

Door middel van deze publicatie willen we beleidsmedewerkers op gemeentelijk, provinciaal en landelijk niveau informeren. Vooral omdat tijdens het ontwikkelingsproces blijkt werd gegeven van een breed gedragen interesse.

Uiteraard stellen we via onze trainingdagen het model van de Culturele Ladekast graag ter beschikking aan scholen en instellingen uit het hele land. Voor ieder die ermee aan de slag wil!

6. Literatuurlijst en websites

Geraadpleegde literatuur en websites

algemeen

- J.Damen en R. Elsmans: Doorlopende leerlijn Kunst- en Cultuureducatie voor het primair onderwijs. Nijmegen: Lindenberg. 2011
- Edu Art.: C- zicht, culturele competenties. 2009
- J.Greven en J. Letschert: Kerndoelenboekje: Stichting Leerplan Ontwikkeling. 2006
- B. van Heusden: Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/ SLO. 2010
- De Hogescholen: Kennisbasis van diverse vakken o.a. Muziek en Beeldend. 2011
- F. Konings: Culturele instellingen in een doorlopende leerlijn. 2011
- V. van Lanschot Hubrecht e.a.: Kernconcepten voor kunst en cultuur: een eerste verkenning. Enschede: SLO. 2005
- V. van Lanschot Hubrecht e.a.: Culturele en Kunstzinnige Activiteiten Richtlijnen voor een leerlijn. Enschede: SLO. 2006
- Oberon: Kwaliteitskader cultuureducatie door culturele instellingen. 2011
- A. Rass : Concretisering van de kerndoelen: Kerndoelen voor de onderbouw VO. Enschede: SLO. 2007
- S. Scholtens: Cultuureducatie. Literatuuronderzoek. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. 2007
- SKVR: Kunst ID Leerlijnen. 2012
- SLO: Vakken in samenhang
- TULE inhouden en activiteiten: Kunstzinnige oriëntatie. 2008
- H. Zijlstra: Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. 2011
- SLO : Doorlopende leerlijn in de kunstvakken (PO- Havo/Vwo) <http://www.slo.nl>
- SLO: Doorlopende leerlijn in de kunstvakken (PO- Vmbo) <http://www.slo.nl>
- Gebruiksmogelijkheden van de overzichten Kunst en cultuur h/v <http://www.slo.nl>
- www.examenblad.nl : Examenprogramma's kunstvakken
- www.cultuurplein.nl: doorlopende leerlijn
- www.slo.nl/voortgezet/onderbouw/kerndoelen/Karakteristieken_en_kerndoelen_voor_de_onderbouw.pdf
- www.21stcentralskills.nl
- www.cultuurnetwerk.nl

beeldend / beeldcultuur / design

- Het Beeldend onderwijs, Visie ontwikkeld op het beeldend onderwijs door de NVTO
- Leerplan voor Onderwijs in Beeldende Kunst en Vormgeving' (Vonck, 2012)
- The genius of design. (Tim Kirby, 2011)
- De VLBV in 2007 uit het Leerplan voor Onderwijs in Beeldende Kunst en Vormgeving.
- http://10voordeleraar.nl/documents/kennisbases_pabo/kb_beeldend_onderwijs.pdf

muziek

- H. Honing, D. Swaab: Amuzikaal zijn is grote uitzondering. Uit: De Volkskrant 18 juni 2011
- Fontys Pabo, minorstudenten Cultuureducatie: Onderzoek naar de plaats van muziekeducatie in het primair onderwijs. 2012
- Moet je doen, lesmethode muziek

- Muziekeducatie: de stand van zaken in het primair onderwijs. Muziek telt, 2012
- SKVR: Ieder kind een instrument
- Zingen, en als je echt durft neem je toch gewoon de douche mee de klas in? Muziek telt, 2012
- <https://demuziekbus.nl> De muziekbus: De interactieve muzieklessen voor het basisonderwijs
- <https://musicatorium.nl> Musicatorium: Muziekles voor het basisonderwijs
- www.orkestindeklas.nl: Curriculum leerorkest
- www.digischool.kennisnet.nl: analyses van VO Muziek methodes

drama

- Huis voor de kunsten de Lindenberg, doorlopende leerlijn drama
- Moet je doen, lesmethode drama
- www.theaterlessen.nl
- www.theatereducatie.nl

dans

- Huis voor de kunsten de Lindenberg, doorlopende leerlijn dans
- Dansspetters , lesmethode dans
- Moet je doen en Moet je doen kunst en cultuur, lesmethode dans
- <http://danstijd.slo.nl>

literatuur

- M. Hermans Wereldliteratuur in het Curriculum : een onderzoek naar de praktijk van literatuur als onderdeel van CKV in opdracht van Stichting Lezen Amsterdam. (2007):
- P.Mooren e.a. Verborgene Talenten. Jeugdliteratuur op school. (2012):
- A.Nooij: Literatuur als Springplank voor Taal-, kunst- en culturele Vorming in het Basisonderwijs. Een theoretisch kader voor literatuureducatie op de basisschool. (2011)
- C. Pol: Prentenboeken Lezen als Literatuur. Een structuralistische benadering van het concept "literaire competentie" voor kleuters. Stichting lezen reeks 16. (2010)
- T. Witte: Het oog van de meester: een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs (Doctoraal dissertatie, Groningen (2008)
- <http://leesplan.nl/sites/default/files/DeDoorgaandeLeeslijn.pdf>
- <http://www.cubiss.nl/educatie-producten/cultuureducatie-4-12-jaar-12-18-jaar/wie-schrijft-die-blijft>
- www.fictiedossiervmbo.nl – De bibliotheek helpt de vmbo-leerlingen met het fictiedossier.
- www.leeskr8.nl – Leesbevorderingsite voor zowel docenten en bibliothecarissen als leerlingen in de onderbouw van het Vmbo.
- www.lezeninhetvmbo.nl – Achtergrondinformatie over lezen en leesbevordering voor docenten in het Vmbo.

Tijdens het ontwikkelingsproces zijn er buiten bovenstaande literatuur en websites vast en zeker ook andere bronnen geraadpleegd. Wanneer we niet volledig zijn of mensen zijn vergeten te noemen, bij voorbaat ons excuus.

Colofon

De Culturele Ladekast is een gezamenlijke uitgave van de bureaus voor cultuuronderwijs in Breda, 's-Hertogenbosch, Eindhoven, Helmond en Tilburg

Femke van de Wiel

Cultuurwinkel, Breda

Jane van de Lest

Bureau Babel, 's-Hertogenbosch

Beppie Remmits

CultuurStation, Eindhoven

Mia Naaijkes

Cultuurcontact, Helmond

Ineke Frijters en Jan Stoel

Bureau CiST, Tilburg

Auteurs

Publicatie: Karlijn Muller, Ineke Frijters, Beppie Remmits
Leerlijn cultuureducatie: Karlijn Muller, Beppie Remmits, Femke van de Wiel

Leerlijn beeldende vorming: Marian Bakens

Leerlijn beeldcultuur: Karlijn Muller, Joke Rutjes

Leerlijn cultureel erfgoed: Karlijn Muller, Joke Rutjes

Leerlijn dans: Joke Rutjes

Leerlijn drama: Joke Rutjes

Leerlijn muziek: Beppie Remmits

Leerlijn literatuur: Astrid de Nooij, Beppie Remmits

Leerlijn design: Karina van Heck, Sylvia van der Wouw

Met dank aan

Klankbordgroep dans:

Luydgarde Rijnen (De Stille), Maartje van den Boom-Coppes (Factorium), Meta de Zeeuw (Factorium), Ad de Wolf

Klankbordgroep drama:

Erika van de Kerkhof (Artemis, Pabo Breda), Jantine Hoekstra (Het Zuidelijk Toneel), Sandra Broekmans (Factorium, Fontys), Ad de Wolf

Klankbordgroep erfgoed:

Koen Ballemans (leerkracht, KBS De Zandberg), Petra van der Elst (beleidsmedewerker cultuur, gemeente Breda), Dieuwertje de Nigtere (Erfgoed Brabant), Boudewijn van de Calseijnde (bestuurslid historische verzameling KMA), Roy van Eert (docent geschiedenis Pabo Avans Hogeschool), Peter Melissen (docent geschiedenis, VO De Nassau)

Klankbordgroep muziek:

Anne Stockman (CKE), Dinie van Rossum (CKE), Nancy van Loon (Dynamo), Adeline van Campen (HBO), Monique van Corven (vakleerkracht Startblok), Lotte Loos (Effenaar), Ingrid van de Ven (vakleerkracht Troubadour), Anouk Nijssen (docent muziek St.Joris college)

Klankbordgroep 's-Hertogenbosch

Karin de Bekker (Bossche Broek Zuid), Marjon Hendriks (L.W. Beekmanschool), Annelies Swarts (Paus Joannes school), Karin Henst, Leny Verhulst, Nellie Reijers (De Vlieger)

Werkgroep beeldcultuur:

Nieuwe Veste, (Centrum voor de Kunst), De Stille, Bredaphoto International Photo Festival, Electron, Stedelijk Gymnasium Breda, SCALA, Mencia de Mandoza

Klankbordgroep literatuur:

Saskia Martens (Kuculemu), Toos van de Beuken (Bibliotheek Helmond-Peel)

Klankbordgroep beeldende vorming:

Beppie Remmits (CultuurStation), Jane van der Lest (Bureau Babel), Karina van Heck (docent beeldend en vormgever)

Klankbordgroep design:

Dominique van der Looy (leerkracht De ZevenSprong en vormgever), Simone Rutten (docent Heerbeek College en designer), Hugo Vrijdag (De Ontdekkabriek en vormgever), Beppie Remmits (CultuurStation)

Redactie

Ad de Wolf, Ton Manders

Vormgeving

Kaftwerk | Janine Hendriks, Tilburg

Coverfoto

Fotografie: www.marcelbriaire.com

Styling: www.isabelcroon.nl

Drukwerk

Mezclado, Tilburg

© Copyright april 2013

bureaus voor cultuuronderwijs Brabant
Breda 's-Hertogenbosch Eindhoven Helmond Tilburg

5

 Gemeente Breda

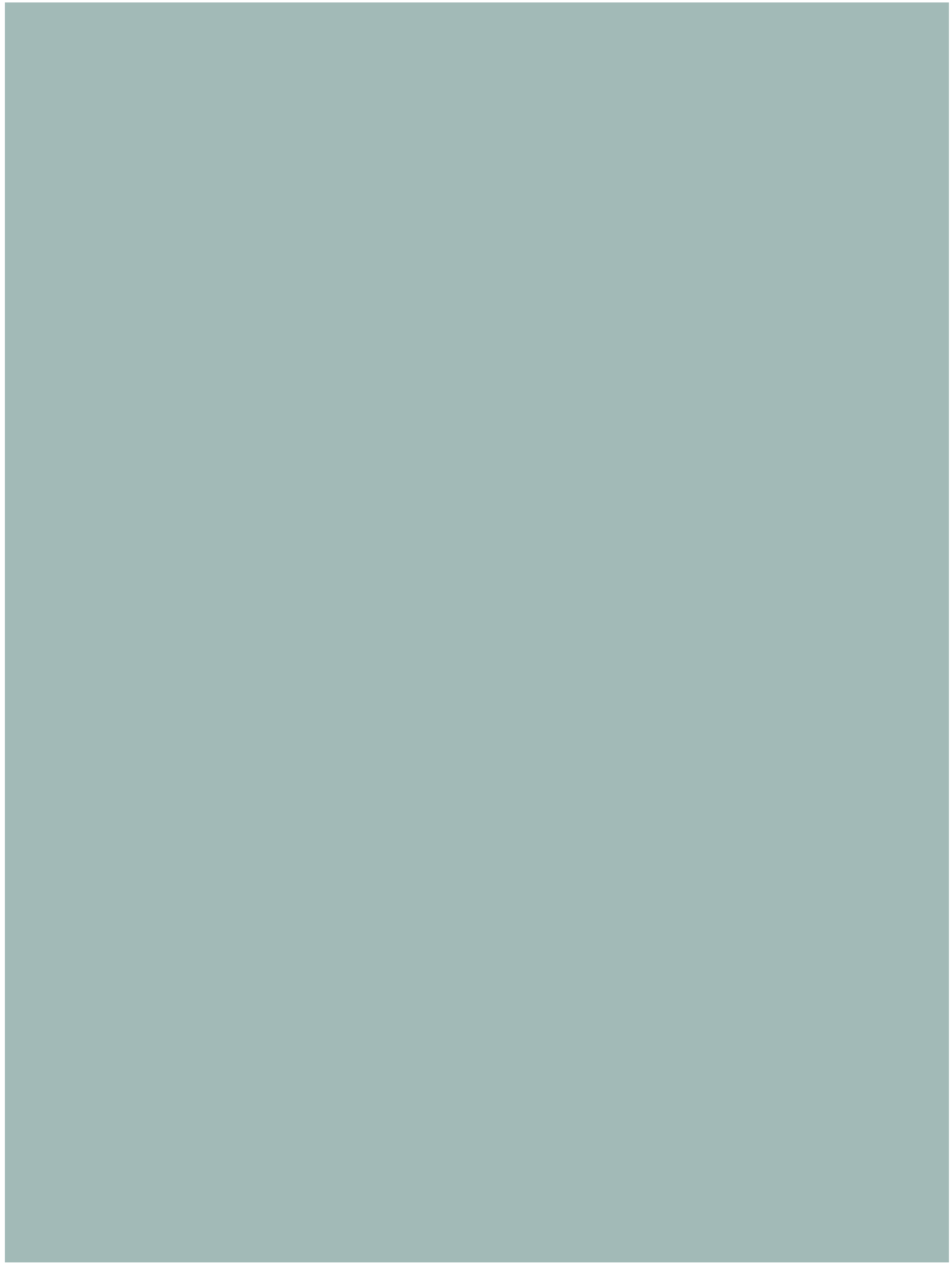
 gemeente Eindhoven

 's-Hertogenbosch

Gemeente Helmond

GEMEENTE TILBURG

FUNDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

bureaus voor cultuuronderwijs Brabant
Breda 's-Hertogenbosch Eindhoven Helmond Tilburg

5

Breda | Cultuurwinkel Breda

www.cultuurwinkelbreda.nl

's-Hertogenbosch | Bureau Babel

www.bureaubabel.nl

Eindhoven | CultuurStation

www.cultuurstation.nl

Helmond | CultuurContact

www.cultuur-contact.nl

Tilburg | Bureau CiST

www.cist.nl